

Nemzeti
évfordulóink
2012

Budapest, 2012

A szerkesztőbizottság tagjai:
Beke László, Gazda István, Szász Zoltán, Szörényi László

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix* és *Gödölle Mátyás*
Irodalom- és színháztörténeti szakértő: *Császtvay Tünde*
Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*
Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, munkatárs: *Károly Hédi*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celdömölki Kemenesaljai Művelődési
Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:
Csíksomlyói Ferences Könyvtár, Csíki Székely Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum (MNM)
Történelmi Képcsarnok, Történeti Fényképtár, Történeti Tár, MTVA-MTI,
Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Színháztörténeti Tár, Petőfi Irodalmi Múzeum,
Szegedi Tudományegyetem (SZTE) Klebelsberg Könyvtár, Testnevelési és Sportmúzeum

Borítóképek:
Szentágothai János előadás közben a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen,
Polya Zoltán felvétele, Budapest, 1985. MNM
Solti György a Budapesti Fesztiválzenekar próbatermében,
Felvétel Andrea felvétele, Budapest, 1993. Magántulajdon

© Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, 2012

A kötetben a születés ■ és a halál ■ évfordulóját az oldalak felső sarkában jelezzük

Előszó

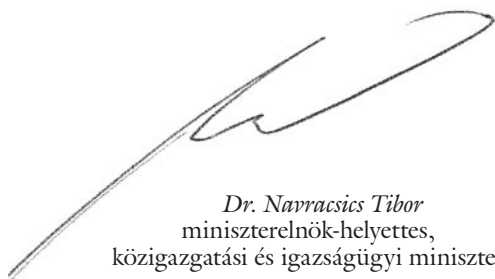
Tisztelt Olvasó!

Egy, a 19. század végén élt gondolkodó azt vallotta, hogy sem emlékezés, sem felejtés nélkül nem lehet élni. Tévedés persze azt gondolni, hogy a szelekció pusztán azon elv mentén történik, hogy valami kellemes emlék, vagy kellemetlen. Arra emlékezünk, ami fontos számunkra, azt pedig elfelejtjük idővel, ami kevésbé az.

2012-ben abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy három méltán nagy személyre is emlékezhetünk: Szentágothai János, Solti György és Raoul Wallenberg születésének századik évfordulóját ünnepeljük. Mindhárman viharos korban voltak kénytelenek leélni életüket, és mindhárman megtapasztalhatták azt, amit egyszerűen csak történelemnek nevezünk. Számukra a történelem nem távoli fogalom volt, hanem tapasztalat.

Minden nehézség ellenére mindegyikük valami nagyot, maradandót alkotott: Szentágothai János a tudomány területén, Solti György a művészetben, Raoul Wallenberg pedig embermentő tevékenységében, és elmondható, hogy felfedezéseik, alkotásaik, szerzeményeik és példaértékű tetteik az egész világon ismertek. Egyikük sem riadt vissza a nehézségektől, megrázkódtatásoktól, mert mindig hivatásuk – a szó legnemesebb értelmében – lebegett szemük előtt. Hivatástudatukkal pedig nem önmagukat, hanem minket, magyarokat, és az egész világot tették gazdagabbá.

2012-ben mindhárom jeles személyiséget a figyelmükbe ajánlom azzal a javaslattal, hogy a polgári kultúra ethosának, hivatástudatának három megjelenési formájaként tekintsünk rájuk. Legyen az tudomány, művészet vagy az emberi méltóság és élet védelme, amivel foglalkozunk, tekintsük azt úgy hivatásunknak, ahogy ők tették.

Dr. Navracsics Tibor
miniszterelnök-helyettes,
közigazgatási és igazságügyi miniszter

Kiemelt évfordulók

Szentágothai János

(Budapest, 1912. október 31.–Budapest, 1994. szeptember 8.)

Szentágothai János
Forgács Károly felvétele, Budapest, 1975. MNM

Szentágothai János 1912. október 31-én, a reformáció napjának évfordulóján született Budapesten. Apja, az erdélyi szász Schimert Gusztáv, a Nagyszebenhez közeli Erdélyszerdahelyen nevelkedett. „[...] különleges ember volt [...] orvosként, mint homeopatha [...] kiváló diagnosztika, zsebre vágatott az akkori nagyképtű nagy klinikusaink közül nem is egyet” – írta róla fia, Szentágothai János. Anyja, Antal Margit ősei között találjuk Lumnitzert Sándort, az 1848–1849-es szabadságharc honvéd-orvosi karának fősebeszt, még korábban, az erdélyi Antal János nagyenyedi tanárt, református püspököt. Hat fiú született a családban, öten nőttek fel. „Remek banda voltunk (ürge- és sündisznóvadászatok, szalonnasütés és a balatoni vitorlásélet) hírhedt rossz tanulók, de hát a sikert nem feltétlenül az iskolapadban ácsolják” – emlékezett vissza Szentágothai János gyerekkorára és testvéreire. Mind az öt testvér orvosi diplomát szerzett, testvérei az Amerikai Egyesült Államok különböző egyetemi városaiban, illetve Németországban praktizáltak. Szentágothai János, aki 1944-ben magyarosította családi nevét Szentágothaira, mindvégig Magyarországon tanult és végezte munkáját.

A Budapesti Német Reáliskolában érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Fakultásán 1936-ban szerzett orvosi diplomát. Orvostanhallgatóként ejtette rabul az idegrendszert csodálatos szerkezete. Lenhossék Mihály, anatómus-professzor munkatársaként indult tu-

dományos pályája. Gondosan tervezett állatkísérletekkel bizonyította, hogy az idegrendszernek mind a központi, mind a perifériás része nyulványokkal gazdagon ellátott, egymással bonyolult kapcsolatban lévő, ámde önálló részekből, az idegsejtekből áll. Rendszerező vizsgálatait a gerincvelő idegsejtjeinek leírásával, és kapcsolataik tisztázásával kezdte. Az első tudományos közleményei német nyelven íródtak, ami Szentágotthai János számára a gyermekkori, a családban használt „anyanyelvet” jelentette. Az idegsejtek és az idegsejtekből kialakuló hálózatok szerkezetének kutatása életre szóló szenvedéllyé vált számára.

A második világháború befejező éveit őrzetői rendfokozattal, katonaoorvosként, egy Németországba telepített, majd amerikai hadifogságba került magyar katonai kórház parancsnokaként élte át. Onnan – 1946-ban – egyenesen Pécsre került, az Erzsébet Tudományegyetem Orvosi Kara hívta a megüresedett Anatómiai Intézet élére. A Pécsen eltöltött évtizedek az iskola-teremtés klasszikus időszaka volt. Az anatómia, szövet- és fejlődéstan oktatását néhány tehetséges és lelkes orvostanhallgatóval kezdte Szentágotthai János. Tantermi előadásai – amelyek pazar színházi előadásnak is beillettek – hamarosan országos hírvé váltak, orvostanhallgatók más egyetemi városból is zárandokoltak Pécsre, egy-egy híres anatómiai előadás meghallgatására. Szentágotthai kitűnően rajzolt, ez is része volt a nagy mutatványnak, az előadások végére a falitáblákon nem maradt kitérletlen hely, így az előadásokat jól lehetett követni és jegyzetelni.

Az oktatás mellett, Szentágotthai sziporkázó tudományos ötletei nyomán, az Intézet kutatómunkája is beindult, és a szocialista állam elzártsága miatt „nyugodt 40-es, 50-es évek” alatt, amikor külföldi tanulmányutak vagy kongresszusi alkalmak szóba sem jöhettek, hatalmas lendülettel terebélyesedett. Három kutatócsoportban vizsgálták a központi idegrendszernek a belső elválasztású mirigyekre gyakorolt szabályozó szerepét. A kutatócsoportok munkatársai később egyetemi tanárok, tanszékvezetők, magyar és külföldi egyetemek kiemelkedő klinikusai lettek. Az idegrendszer fejlődésén dolgozó munkacsoport Szentágotthai irányítása mellett kezdte működését. A laboratóriumot, amely egyben a munkacsoport vezetőjének az irodája is volt, csak egy folyamatosan nyitva hagyott ajtó „választotta el” a főnök, az intézeti zsargonban „Öreg” irodájától. Ennek az időszaknak a nemzetközi idegtudományba berobbant kísérleti eredménye a Szentágotthai által leírt két idegsejtből álló minimális hálózat – reflexív – volt, amely szerző számára meghozta az elismerést az angol nyelvű szakirodalomban is.

Szentágotthai János előadás tart a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen
Polya Zoltán felvétele, Budapest, 1985
MNM

A pécsi időszakra esett az elektronmikroszkópnak a biológiai kutatásokba történő bevonása. A nagyon kezdetleges technikai körülmények ellenére óriási lelkesedéssel indult a kisagykéreg, majd a nagyagykéreg szerkezetének elektron mikroszkópos vizsgálata. Ez az alapvetően új módszer, amely az addig használt legjobb mikroszkópok feloldását – nagyítási képességét – is többszörösére emelte, megkövetelte a mikroszkópos részletek alapos ismeretét. Szentágothai és munkatársai annak köszönhetőék sikereiket az elektronmikroszkópos korszak kezdetén, hogy a közönséges mikroszkóppal és a különleges festési technikákkal már feltárt részletekről biztos ismeretekkel rendelkeztek.

1963 őszén Szentágothai Jánost a Budapesti Orvostudományi Anatómiai intézetének igazgatójává nevezték ki. Lakást csak jóval később kaptak, így feleségével benn élt az intézetben, az igazgatói irodából nyíló, szűkös szobácskában. Kora reggeltől késő estig elérhető volt, magyarázott, feladatokat osztott szét, belenézett a mikroszkópba, a fiatalokkal együtt gondolkodott és vitatkozott az elektronmikroszkópos képek értelmezésén. Ez legalkotóbb fiatal korához való visszatérés csodálatos időszaka volt. A szerveződő munkacsoportok szét-

Szentágothai János
G. Fábrí Zsuzsa felvétele, Budapest, 1980 körül
Magántulajdon

osztották egymás között az idegrendszer különböző területeit, a különféle szövettani technikák összekapcsolt alkalmazásával egymás után születtek az újabb és újabb szenzációs megfigyelések, összegzések, majd közlemények. Szentágothai akkor már jó ideje az egész világon nagy érdeklődéssel figyelt tekintély volt. Egy-egy külföldi útjáról hazatérve, hozta a legfrissebb eredményeket, módszereket, csak figyelembe kellett venni és tovább alkalmazni azokat az itthoni kutatásokban.

Tantermi előadásain nem lehetett szabad helyet találni a teremben. Rendszeresen bejárt a gyakorlati oktatásokra, számos orvos emlékezik vissza a Szentágothainál letett szigorlat különleges emlékeire. A Kiss–Szentágothai anatómiai atlaszból – *Az emberi test anatómiája* – több magyar és külföldi orvosgeneráció tanulta az anatómiát. A munka a második világháború éveiben kezdődött, az első kiadás 1946-ban jelent meg. Az anatómiát, szövettant, fejlődéstant és tájanatómiát egységben bemutató tankönyv – Szentágothai János: *Funkcionális anatómia* – 1971 óta az orvosság, fogorvosság válság, az emberi testről kialakítandó egységes elképzelések egyik alapvető forrása.

Szentágothai János 1976 és 1985 között a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként nemcsak az ország tudományos életének felvirágoztatásáért, hanem – többek között – az iskolai oktatás színvonalának az emeléséért is naponta síkra szállt.

Politikusi pályája már a nagy fordulat, a rendszerváltás előtt megkezdődött, képviselő volt az utolsó, nem demokratikusan választott parlamentnek. Kemény és végül is eredményes harcot folytatott a Visegrád és Nagymaros között tervezett gát felépítése ellen. Csillag Ádám 1988-ban készült *Dunasaurusz* című dokumentumfilmje megrázó erővel mutatta be a Bős-Nagymarosi vízlépcső történetét, és benne azt a parlamenti szavazást is, ahol a kommunista szavazógép működésékeppen mindössze néhány bátor képviselő, közöttük Szentágothai János szavazott a vízlépcső felépítése ellen.

Hallgatók a professzor egyetemi előadásán
Polya Zoltán felvétele, Budapest, 1985
MNM

Szentágotthai János reneszánsz embertípus volt: a természet minden csodája, az emberi kultúra minden hozzáférhető tevékenysége, a történelem és a művészetek minden ága érdekelte. A zene mellett a költészet és a képzőművészet lételeme volt. Kiváló akvarellistaként fényképezés helyett sok száz képet festett, naplószerű jegyzetekkel ellátva. Akár tíz perc is elég volt, hogy elkészüljön egy szép tájat, érdekes épületet vagy színpompás növényeket bemutató vízfestmény vázlata, amelyet azután otthon fejezett be. Az élet teljességét az jelentette számára, hogy a munkát csodálatos örömmel élte meg, akár kőfalat épített, cserépkályhát rakott, fát ültetett, zöldséget palántázott, erdei gombát gyűjtött, mikroszkopizált, pompás ebédet főzött barátainak és családjának, vagy képet festett. Szentágotthai János egész élete öt pilléren állt, ezek a család, az oktatás, a kutatás, a művészetek és a közösségi élet. Családjá, a keresztény hitben élő és ennek erkölcsi értékrendszerét generációról generációra továbbadó emberek közössége volt. Az oktatásban, amely élete minden napjait jelentette, kiemelten fontosnak tartotta a kérdezést, a gondolat kibontását és véghezvitelét. A kutatómunka szeretete a gimnazistakori mikroszkópos vizsgálatokkal kezdődően, az egyetemi kutató laboratóriumon át a Magyar Tudományos Akadémia elnökségéig és tudományos világhírig vezetett. A művészetek legkülönbözőbb területeinek szakértője és élvezője volt. Magyarország 20. századi nagy sorsfordulóiban – 1956 októbere, az 1989–1990-es nagy fordulat – kész volt vezető szerepet vállalni.

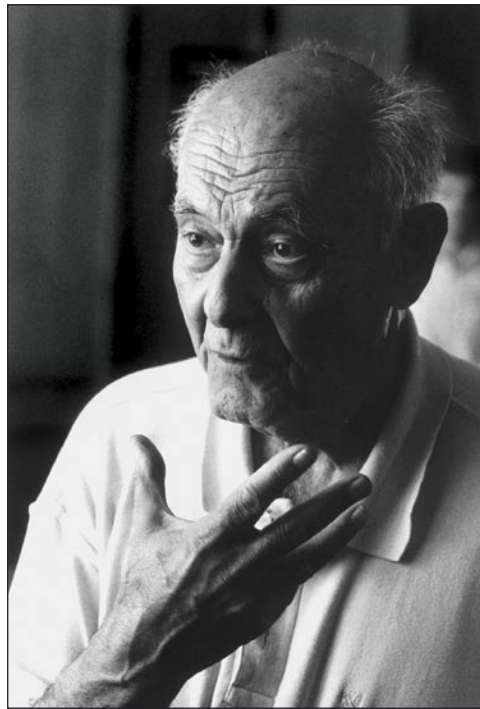
Réthelyi Miklós

Ajánlott irodalom: Vekerdi László: Nem kell „félni” az emberi viselkedés megértésétől! Interjú Szentágotthai János professzorral. In Székely Sándorné (szerk.): *A gyógyítás világa*. Bp., 1980. Medicina; Ádám György–Hámori József–Nádori László–Szépe György: Szentágotthai János-émlékezés. *Iskolakultúra* 1995; Flerkó Béla: *Szentágotthai János*. Bp., 1998. (A múlt magyar tudósai); Katona Ferenc–Berényi Marianne: Szentágotthai János felfedezéseinek szerepe a fejlődésneurológiában. *Ideggyógyászati Szemle* 2003.

Solti György (Sir Georg Solti)

(Budapest, 1912. október 12.–Antibes (Franciaország), 1997. szeptember 5.)

A magyar származású brit karmester zenei tanulmányait 1926 és 1931 között a budapesti Zeneakadémián végezte, ahol Székely Arnoldtól, Bartók Bélától és Dohnányi Ernőtől tanult zongorát, Siklós Alberttől zeneszerzést, Weiner Leótól pedig kamarazenét. 1930 és 1939 között az Operaház korrepetitora, akinek csupán egyszer nyílt alkalma vezényelni, 1938. március 11-én Mozart *Figaró házassága* című operáját. 1936-ban és 1937-ben Arturo Toscanini asszisztense volt a Salzburgi Ünnepi Játékokon. 1939 őszén Svájcba menekült, ahol 1942-ben megnyerte a Genfi Zongoraversenyt, ám karmesteri munkára nem nyílt lehetősége. 1946-ban a Bajorországot megszálló amerikai hadsereg zenei referense, Kilényi Eduárd hívta meg Münchenbe, ahol hamarosan a Bajor Állami Opera főzeneigazgató lett (1946–1952), majd Frankfurtban kapott hasonló állást (1952–1961). Ezekben az években rendszeresen szerepelt Európa és az Egyesült Államok koncerttermeiben és zenei fesztiváljaiban. Operai működésének csúcspontját a londoni Covent Gardenben érte el, amelyet közel egy évtizedig irányított (1961–1969). Ezután bő két évtizedre a Chicagói Szimfonikus Zenekar vezetője lett (1969–1991), majd utolsó éveiben szabadúszóként szerepelt a világ legrangosabb zenekarai élén.

Solti György (Sir Georg Solti)
Szalay Zoltán felvétele, Budapest, 1997
MNM

1947-től haláláig, fél évszázadig működött együtt a Decca lemezkiadó vállalattal.

Ez idő alatt több mint 250 felvételt, köztük 45 teljes opera bejátszását készítette el, melyek közül 32 nyerte el a Grammy-díjat, több mint bármilyen más előadóművészé. Nevéhez fűződik Wagner *A nibelung gyűrűje* című tetralógiájának első, máig mércének számító teljes felvétele (1958–65), de ugyanilyen sikeresek voltak Mozart-, Verdi- vagy Mahler-felvételei is.

Vezénylését összetéveszthetetlen ritmikai precizitás, energia és feszültség jellemezte. Bár művészi célkitűzéseinek megalkuvást nem tűrő, határozott képviselete gyakran sodorta konfliktusba muzsikustársaival, zenei elképzeléseinek világosságával rendre diadalmaskodott.

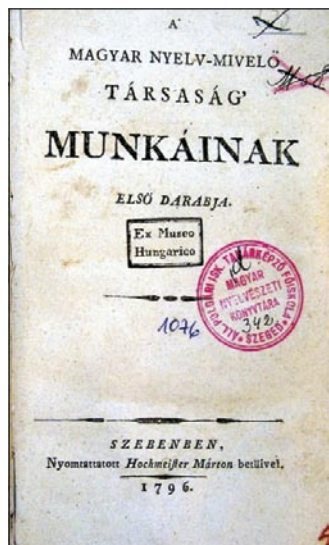
Közel négy évtized után, 1976-ban, a Bécsi Filharmonikusok karmestereként tért vissza szülőhazájába. 1986-ban vezényelt először magyar zenekart egy operaházi hangversenyen, majd többször dirigálta a Budapesti Fesztiválzenekart, amellyel 1997 nyarán utolsó hangfelvételt készített Bartók, Kodály és Weiner műveivel. Sírja a farkasréti temetőben található, Bartóké mellett. Mint utolsó magyarországi látogatásán – saját sorsát Bartók *Cantata profana* című műve erdőben bujdosó szarvasaihoz hasonlítva – megfogalmazta: „Rájöttem, hogy Magyarország újra elfoglalta helyét Európában – a határok eltűntek. A szarvas hazatért, agancsa immár átfér az ajtón, mert amíg távol volt, az ajtó magasabb és szélesebb lett.”

Halász Péter

Ajánlott irodalom: Solti György: *Emlékeim*. Bp., 1998.

Aranka György

(Szék, 1737. szeptember 15.–Marosvásárhely, 1817. március 11.)

Az Aranka György szerkesztette
*A magyar nyelv-mívelő társaság
munkáinak első darabja*
(Nagyszében, 1796) címlapja
SZTE KLEBELSBERG KÖNYVTÁR

A Kolozs megyei Széken született; apja református püspök volt. Marosvásárhelyen és a nagyenyedi kollégiumban tanult. 1764-től a marosvásárhelyi királyi táblán volt írnok, majd igazgató. Közben elsajátította a német és a francia nyelvet. Később az erdélyi Királyi Táblánál lett ülnök. Haláláig Marosvásárhelyen élt.

Az 1780-as évek elejétől jelentek meg versei a *Magyar Hírmondóban*, a kassai *Magyar Museumban* és az *Orpheusban*. Tudományszervező munkásságának legjelentősebb eredménye az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság létrehozása az 1790-es erdélyi országgyűlésen. A szervezet egyike volt az első tudós társaságoknak, és sokáig Aranka volt a titkára. A társaság megalapításáról adott hírt az *Egy erdélyi magyar nyelv-mívelő társaság felállításáról való rajzolat, az haza felséges rendeihez* (Kolozsvár, 1791) című művében. Üléseiken a tagok tudományos dolgozataikat vitatták meg. Kéziratban fennmaradt Aranka szótártani dolgozata, mely másik hét nyelv-művelő tanulmánnyal együtt a *Magyar nyelv-mívelésének zsenyéje* (1791–1792) című tanulmánykötetben jelent volna meg. A dolgozatban szó esik a nyelv-művelés egyéb eszközeiről (pl. magyarul kell tanítani az iskolákban), arról, mennyire fontos lenne összeállítani magyar–idegen nyelvű, etimológiai és szinonimaszótárakat, s hangsúlyozta a tudományos nyelv megújításának szükségességét.

Ezekben az években létrehoztak egy másik társaságot is, mely régi kéziratok összegyűjtését tűzte ki céljául. Aranka ily módon nagyszámú történeti, művelődéstörténeti jellegű írásos emlékhöz jutott hozzá. Összeállított és megjelentetett egy listát a kéziratok történeti munkákról (*Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak esztendőszám szerint való lajstroma*, Kolozsvár, 1791). A rendelkezésére álló források adatait dolgozta fel Erdély és a székelység történetével foglalkozó értekezéseiben, melyek nagy része kiadatlan maradt.

Életében megjelent műveinek nagy része fordítás. Német eredeti alapján készült a *Julia levele Ovidiushoz* (Kassa, 1790); franciából fordította *A budai basa* és az *Ujmódi gonosztevő, a fiú szerzetnek jeles példája* című színjátékokat (Bécsben jelentek meg, 1791-ben). Lefordította Lucius Annaeus Seneca *Erkölcsei leveleinek* első darabját, és tervbe vette az egész mű lefordítását.

Kéziratban maradtak filozófiai értekezései is. Tudjuk, hogy 1797-ben a Nyelv-mívelő Társaság egyik ülésén felolvasta egyik ilyen tárgyú szövegét. Az *Ember esmérete* című értekezésének több változata is ismert: Aranka itt Köteles Sámuel filozófiai előadásainak alapján az ember filozófiai, pszichológiai, társadalmi szempontú leírását adja.

Könyv- és kézírattára, korának egyik leggazdagabb magángyűjteménye Aranka halála után Mikó Imre gróf birtokába, tőle az Erdélyi Múzeum Egyletnek került. Leveleinek, egyéb kézíratainak egy részét az Országos Széchényi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár őrzi.

Lengyel Réka

Ajánlott irodalom: Jancsó Elemér: *Aranka György levelezése*, Kolozsvár, 1947.; *Aranka György erdélyi társaságai*. Vál., bev., jegy. Enyedi Sándor, Bp., 1988.; *Aranka György gyűjteménye I. Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről*. Szerk. Egyed Emese, Kolozsvár, 2004.; *Felvilágosodás, Erdély*. Szerk. Egyed Emese, Kolozsvár, 2007.; „...tsékely vélekedésem szerint...”. *Aranka György nyelv-műveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai*. S. a. r. Dávid Péter, Bíró Annamária, Szeged, 2007.

Beszédes József

(Magyarkanizsa, 1787. február 13.–Dunaföldvár, 1852. február 29.)

Iskoláit Kanizsán, Szegeden, Temesváron, majd papnövendékként Egerben végezte. Ezt követően a pesti egyetem Mérnöki Intézetének (Institutum Geometrico- et Hydrotechnicum) hallgatója lett. 1813-ban mérnöki diplomájával elszegődött az Eszterházy-uradalomhoz, ahol nagy tapasztalatot szerzett a különféle vízi munkákban is.

1819-ben sikerrel pályázott az ország első vízi társulatának, a Sárvízi Társaságnak igazgató-víz-mérnöki állására. Első dolga volt, hogy a Sárvíz-szabályozási terveket felülvizsgálta és úgy módosította, hogy a Sárvíz mélyebben futó medre (a fenécsatorna) alkalmas legyen a mocsarak lecsapolására, míg a völgylábak mentén magasabban kiépített, de a Sárvízzel szinte párhuzamosan vezetett mesterséges csatorna (az övcsatorna) a külvizek levezetése mellett a vízimalmok működtetéséhez szükséges esést és vízmennyiséget is biztosítsa. Beszédes tervei alapján 1835-ig végrehajtott munkálatok a Sió és a Kapos mentén rendezték a helyzetet.

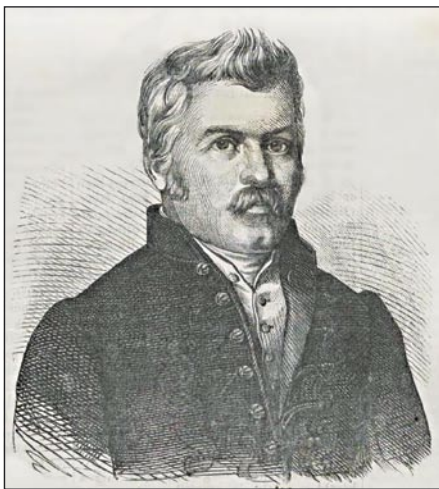
Dunántúli sikerei a Tisza völgyében is ismertté váltak. 1830 és 1833 között a Fehér-Körös menti Arad vármegyei birtokosok felkérésére malomcsatornát tervezett. Az 1840-ben elkészült csatorna a birtokosok teljes melegezésére szolgált. Ekkoriban már javában dolgozott nagy műven, a Dunát a Tiszával összekötő Pest-Csongrádi hajócsatorna tervén, de az elképzelés nem valósult meg.

Az elmélkedésre és írásra is hajlamos Beszédes József vízszabályozási ötleteit – gyakran még azok végleges kidolgozása előtt – közreadta a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, vagy megjelentette a saját költségén. Tette mindezt azért, mert meggyőződése volt, hogy a hazai vízi munkák ügye jórészt azért nem halad előre, mert mérnökeink terveiket nem teszik közzé, nem fejtenek ki mellette nyilvános propagandát. Tanulmányai vitákat is kiváltottak a szakmai körökben, pl. az Al-Duna-szabályozás kérdésében Vásárhelyi Pállal is polémiaiba keveredett.

Beszédes szakírói tevékenysége nagyban hozzájárult a hazai tudomány 19. századi fejlődéséhez, a mérnöki szaknyelv tökéletesedéséhez. A Magyar Tudós Társaság 1831-ben személyében első mérnök tagját választotta meg. Megvalósult munkáiban hangsúlyt fektetett a helyi tapasztalatok és hagyományok átvételére is. Mindez a több mint száz évvel később vallott komplex vízgazdálkodás úttörőjévé avatta. Széchenyi István 1846-ban, mint a Balaton vízvidékének legjobb ismerőjétől, Beszédestől kért szakvéleményt a tó vízszintjének leszállítása, illetve a balatoni gőzhajózás kérdéskörében.

Az 1840-es évek derekától kezdve visszavonult dunaföldvári házába, népes családja körébe. Beszédes Józsefről az utolsó híradás 1852-ben érkezett, amely a jeles vízmérnök haláláról tudósított. Nevét Dunaföldváron és Siófokon iskola, Magyarkanizsán iskolaközpont viseli, Dunaföldváron tiszteletére szobrot állítottak, s a Dunán átívelő híd szintén az ő nevét viseli. Nevét őrzi az évente egy alkalommal megrendezendő balatoni vitorlásverseny is.

Fejér László

Beszédes József
Ismeretlen mester fametszete
a Vasárnapi Ujságból, 1862

Ajánlott irodalom: Károlyi Zsigmond: *Beszédes József élete és működése, 1786–1852*. Bp., 1953.; Fejér László: Beszédes József maga által leírt élete. *Vízügyi Közlemények* 1987.; Orlóci István: Széchenyi programtervezői munkálkodása és a vízgazdálkodás tervezése. *Vízügyi Közlemények* 1991.; Fejér László: Beszédes József – a reformkor egyik kiváló társulati mérnöke. *Hidrologiai Közöny* 1996.

Bod Péter

(Felsőcsernáton, 1712. február 22.–Magyarigen, 1769. március 3.)

Bod Péter
Simó Ferenc litográfiája, 1830-as évek
MNM

Felsőcsernátonban, szegény székely családban született. 1724-től a nagyenyedi kollégiumban tanult, később a kollégium könyvtárában és a héber nyelv segédtanáraként dolgozott. 1739–1743 között Leydenben teológiát hallgatott, és elsajátította a keleti nyelveket. Hazatérte után Bethlen Kata udvari papja lett, 1749-ig Olthévízen, ezt követően Magyarigenben volt lelkész.

Tudósként, filológusként érdeklődésének középpontjában az erdélyi magyarság, elsősorban a reformátusok történeti, kulturális hagyománya állt, de foglalkozott a teljes Magyarország történelmével, művelődés- és irodalomtörténetével is. Egész életében gyűjtötte az ezzel kapcsolatos írásos forrásokat, könyveket, kéziratokat, sírfeliratokat áttanulmányozott. Az így összegyűjtött ismereteket tárgykörök szerint rendszerezte teológiai, egyháztörténeti, jogi, történelmi, irodalomtörténeti stb. munkáiban. Műveinek csak egy része látott napvilágot életében vagy halála után, számos közülük elveszett, s igen sok írása máig kiadatlan.

Teológiai művei közül említést érdemel *A szentírás értelmére vezérlő magyar leksikon* (Kolozsvár, 1746) és *A szent bibliának históriája* (Nagyszében, 1748). Nagy hatású jogi műveiben a református házassági jogot és az egyházi peres eljárást kodifikálta. Egyháztörténeti írásai közül kiemelkedik a latinból magyarra fordított *Kösziklán épült ház ostroma*. 1760-ban Bázelen jelentette meg *Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza* című egyetemes egyháztörténetét, latin nyelvű magyar egyháztörténete, a *Historia Hungarorum ecclesiastica (Magyar egyháztörténet)* viszont csak a 19. század végén jelent meg Leydenben. Kéziratban maradt az erdélyi unitáriusok latin nyelvű története és az erdélyi református püspökök életrajzainak magyar nyelvű gyűjteménye. Történelmi tárgyú írásai közül kéziratban fennmaradt az erdélyi románok, valamint a székelyek története, nagyszabású, Erdély földrajzát, történetét, politikai, egyház- és iskolaügyét bemutató művének azonban csak a tervezetét ismerjük.

Irodalomtörténeti munkássága keretében feldolgozta a bibliafordítások és kiadások történetét; két kötetben jelentetett meg sírfeliratokat, melyek nagy része irodalmi értékű verses epigramma, például Janus Pannoniustól. Összeállította az első magyar nyelvű írói lexikont, melybe eredetileg csak erdélyi szerzőket vett fel, de később kibővítette, s így a magyarországi írók teljes gyűjteménye lett, több mint 500 címszóval. Az 1766-ban, Nagyszébenben megjelent műnek Bod a *Magyar Athenas* címet adta, utalva ezzel arra, hogy az egész magyar tudós közösséget mutatja be („athenas” értsd „egyetemi város”).

Magyar nyelvű művei megírásával nyelvünk fejlesztésén is munkálkodott. A nyelvművelést elengedhetetlennek tartotta, ezért kibővítve újra megjelentette Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárát. Egy 1756-os levelében elsőként beszélt egy magyar tudós társaság megszervezésének szükségességéről.

Emlékét nevében őrzi több intézmény, könyvtár, alapítvány, társaság és a középiskolások részvételével évente megrendezett Országos Könyvtárhasználati Verseny.

Lengyel Réka

Ajánlott irodalom: Iványi Ferenc: *A virrasztó: Bod Péter életének regénye*. Bp., 1942.; *Bod Péter, a historia litteraria művelője*. Szerk. Tüskés Gábor, Bp., 2004.; *Bod Péter önéletrajza* (Bev. tan. Egyed Emese), Marosvásárhely, 2007.

Bozzay Dezső

(Répceszentgyörgy, 1912. május 23.–Budapest, 1974. november 21.)

Az ipari formatervezés hazai úttörőinek, nemzetközi színvonalú művelőinek egyike. 1931-től a budapesti Iparművészeti Iskola belsőépítész szakán tanult, mestere Kaesz Gyula. Németországi tanulmányútját követően, 1937-ben kapott építő-iparművész oklevelet. Már hallgató korában (1936) elkészítette első rádióterveit a Philips budapesti gyáranak – „Olympia”, „Europa-super”, „Ultra-super” rádió. Tanulmányai után itt kezdett el dolgozni, de más vállalatok, például a Siemens is foglalkoztatták.

A híradástechnika egyes ágaiban (így a telefontechnikai és a rádiótechnikai eszközök gyártásában) a magyar ipar nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő eredményeket ért el. A termékek (mind a nálunk működő, külföldi tulajdonú leányvállalatoknál, mind a magyar tulajdonú cégeknél) kiváló minőségűek voltak és ezért a hazai piac mellett a világpiacon is sikerrel szerepeltek. Például az Egyesült Izzó rádiócsöveit felhasználó ORION gyár termékeinek nagy részét (1934-ben 90%-át) exportálta, 1942-ben a rádió vevőkészülékek világpiacon mintegy 30%-os részesedést szerzett.

A fiatal Bozzay épp ezen a szakterületen kezdte a pályafutását, és mindjárt a világpiacon követelményekkel találkozott. A termékek sikerét a formatervező munkássága is elősegítette, és számára is hasznos, tanulságos volt az ilyen színvonalú kihívás.

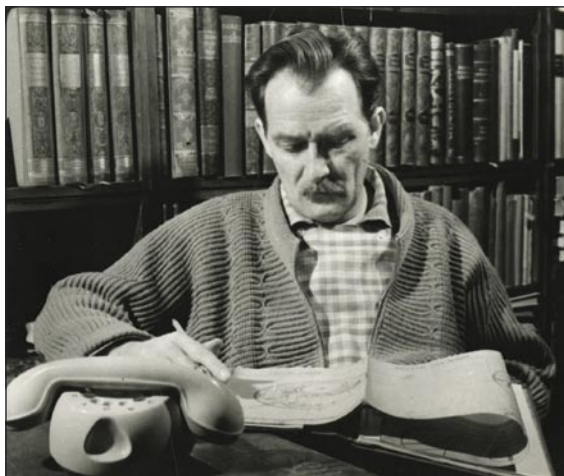
1949-től a Philips jogutódjánál, a Magyar Adócsőgyárban, 1952-től az Ipari Épülettervező Vállalatnál (Iparterv) dolgozott vezető beosztásban. Kezdetből közreműködött az 1954-ben létrehozott Iparművészeti Tanács munkájában, 1955-től az Ipari-forma Szakbizottság elnöke.

Bozzay Dezső munkásságára jellemző, hogy sokféle eszköz és tárgy formatervezésével foglalkozott. Végig kedvenc területe volt a szórakoztató elektronika, híradástechnika, de a műszeripar, szerszámgyártás és a közlekedési eszközök területén is maradandót alkotott. Az 1958-as brüsszeli világtalálkozó több díjnyertes magyar termékének formatervezője volt.

Néhány fontosabb munkája: „Néprádió” (1939), „Pajtás”, „Jóbarát”, „Mestermű” rádiócsalád (1948), légpárnás köszörű (1955), az ORION rádió- és televíziókészülékei (Kovács Mihállyal) (1956-tól), „körtelefon” (1957), biotherm hőmérő (1957), a MÁV négytengelyes étkezőkocsija (Kaesz Gyulával és Hornicsek Lászlóval) (1957–58), asztali ventilátor (Dániel Józseffel) (1958), kétsuklós villamos (Lengyel Istvánnal) (1965), a köztéri világítás javítását szolgáló fénytorny (Baumann Sándorral) (1967), javaslatok a Nemzeti Sírkert és a pesti Duna-part rendezésére (1972–74). Szervezői, előadói és szakírói tevékenysége is jelentős.

A kétsuklós villamos megszületésekor világszínvonalú alkotás volt. Még egy ideig találkozhatnak velük a pesti Duna-parton, a 2-es villamos vonalán. Ha utazunk rajtuk, gondoljunk tisztelttel az alkotóikra, a formatervezőkre – és egykori gyáraink egykori munkásaira, mérnökeire!

Sipka László

Bozzay Dezső
Friedmann Endre – MTI fotó, Budapest, 1959
MNM

Ajánlott irodalom: Ernyey Gyula: Bozzay Dezső alkotói útja. *Művészet* 1974/9.; Ernyey Gyula: *Made in Hungary*. Bp., 1993.

Csáth Géza

(Szabadka, 1887. február 13.–Kelebia közelében, 1919. szeptember 11.)

Csáth Géza
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1910-es évek
PETÓFI IRODALMI MÚZEUM

Eredeti nevén Brenner József író–orvos–zeneesztéta, a magyar irodalom igazi különce, Kosztolányi Dezső unokaöccse.

Nyolcéves volt, mikor anyja meghalt, s ennek a traumának a nyoma egész életére rányomódott. Első írása 1901-ben jelent meg szülővárosában, a szabadkai *Bácskai Hírlapban*. 1904-ben, miután rajztudását tanára nem értékelte és sikertelenül felvételizett a Zeneakadémiára is, beiratkozott a budapesti orvosi fakultásra. Tanulmányai mellett ezután is rendszeresen küldöztette szülővárosi lapjának karcolatait, zene- és kiállításkritikáit valamint novelláit, pedig – Bródy Sándor felfedezése után – zenekritikáival és tárcaelbeszéléseivel mindinkább otthon talált a *Budapesti Napló* „csodás atlétái” (Ady, Kosztolányi, Vészi József, Bíró Lajos stb.) között is, és 1906-ra – ahogy írta – „majdnem minden fővárosi napilap és hetilap megnyílt előttem”. 1908-tól írásait a *Nyugat* is szívesen közölte. Első novelláskötete, *A varázsló kertje* 1908 tavaszán jelent meg, és azonnal óriási feltűnést keltett. A világháború előtti években mind szépirodalmi, mind kitűnő zenei írásai egymást követték. Miközben először a Moravcsik Ernő vezette ideg- és elmeclinikán rendelt, majd fürdőhelyeken vállalt orvosi állást, folyamatosan jelentek meg novelláskötetei (*Délutáni álmom*, *Schmidt mézeskalácsos*, *Az albiróék és egyéb*

elbeszélések, *Muzsikuskok*), és zenei írások tömegét (főleg a *Polgár*, 1910–1912 között a *Világ* című lapban) publikálta.

Szenvtelen hangú novelláiban rendre visszaúsznak a gyermekkori élmények, hőseinek cselekedeteit elfojtott vágyak és indulatok vezérlik. Naturalista és szimbolista elemekből építkező, az álom és a valóság, az irracionális és a racionális világ elválaszthatatlan határán billegő írásaiban nyoma sincs az anekdotikus elbeszélői hagyományoknak. A darwinizmusból táplálkozó biológizmus és a pszichoanalízis tanai szimbolista kompozíciós keretben és erősen zenei szövegben formálódnak egészen sajátos és egyedi alkotásokká. 1907–1908-ban munkáiban szecessziós fordulat zajlott le. Visszatérő témája egész művészetfelfogássá nőtt: szerinte a teljes emberi élet az egzisztenciális lét és a fantáziavilág együtteséből rajzolódik ki, amely a gyermekkorban látható a leginkább a maga teljességében. Véleménye szerint a teljességet elvesztő felnőttkor töredezett világa eltorzítja a személyiséget, gyilkos hajlamokat és indulatokat szül. Utolsó írása az *Esztendőben* jelent meg, amit Kosztolányi Dezső szerkesztett.

Újszerű drámaiban a kispolgári miliót rajzolta meg (*Janika*, *Horváthék*, *Kisvárosi történet*), a *Hamvazószerda* című bizarr bábjátéka a magyar abszurd dráma őse. Zenei írásaiban felismerte Kodály és Bartók zsenialitását, Wagner-értelmezése és Puccini-tanulmánya máig alapszövegeknek számítanak a zenei szakirodalomban. Ideggyógyászati és szexuálpaszichológusi munkájának kiemelkedő műve az *Egy elmebeteg nő naplója*, melyben egy paranoiás kezeltjének kóresetét és pszichoanalízisét írta meg.

Jelöletlen sírban nyugszik Szabadkán.

Császtvay Tünde

Ajánlott irodalom: Illés Endre: Csáth tragédiája. In I. E.: *Kréta-rajzok*, Bp., 1957.; Dér Zoltán: *Az árny zarándoka*, Szabadka, 1969.; Bori Imre: A „homo novus” nagysága és tragédiája. In B. I.: *Varázslók és mákvirágok*, Újvidék, 1979.; *Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulóján*, Szabadka, 1987.; Szajbely Mihály: *Csáth Géza*, Bp., 1989.

Ferenczy Károly

(Bécs, 1862. február 8.–Budapest, 1917. március 18.)

A magyar plein-air festészet egyik legfontosabb képviselője csak huszonkét éves korában kezdett festeni. Távoli rokona (későbbi felesége), a festő Fialka Olga hatására érett meg benne az elhatározás, hogy jogi és mezőgazdasági tanulmányaival felhagyva művészpályára lép. Itáliai útja során érlelődött meg benne az elhatározás, melyet – egy rövid müncheni tartózkodás után – tett követett: 1885-ben iratkozott be a nápolyi Festészeti Akadémiára. 1886-ban újra Münchenben – a kor festészeti fellegvárában – tartózkodott, majd Párizsba a Julian Akadémiára ment. 1889 és 1892 között családjával Szentendrén élt, majd 1893-ban Münchenbe költözött.

Korai időszakát a korban divatos Jules Bastien-Lepage naturalista festészete határozta meg, szép példája ennek az 1891-ben, Szentendrén készült *Kertészek*, melynek finom vonalkultúrája, hűvös színvilága jól példázza az irányzat látványcentrikusságát, az ábrázolt téma realiztikus ábrázolásának szándékát. „Sem az életet, sem a művészetet nem ismertem eléggé” – mondta később Ferenczy Károly korai időszakáról, megtagadva azt.

Nem is véletlenül, hiszen müncheni periódusában az ébredező szecessziós rajz és kompozíció ragadta meg: az 1893-as *Madárdal* új lapot nyit az életműben, elmosódott, impresszionisztikus kontúrajai, az erős kontrasztok, a téma poétikus megközelítése az itteni élményeit tükrözi.

Münchenből Hollósy Simonnal, Csók Istvánnal, illetve Hollósy Simon szabadiskolájának növendékeivel 1896-ban Nagybányára megy nyári plein-air festészeti gyakorlatra. Ferenczy oda is költözött családjával, csak 1901-től töltötte a teleket Budapesten.

Az 1902-től keletkezett művein a színreflexek intenzív egymásra hatását figyelhetjük meg, a valórok újszerű, szabad alkalmazása olyan képeken látható a legerősebben, mint a *Márciusi est* (1902) vagy az *Október* (1903), ugyanakkor Ferenczy nem ragadja magával a művésztelpez vezetőjének radikális újítási vágya, megmarad a maga kis lépésekben történő, lassú haladásánál.

1903-as gyűjteményes kiállítása Nemzeti Szalonban meghozta Ferenczynek az itthoni elismerést, melyet rövidesen több nemzetközi díj követett: 1905-ben a Velencei Biennále, 1913-ban a müncheni nemzetközi tárlat aranyérmét kapta meg. Élete utolsó évtizedében egyre visszahúzódóbb lett, egyre többet maradt budapesti műtermében, nagybányai látogatásai rövidültek és ritkultak.

Ezekben az években fontos témájává vált az akt mint a valóságban fellelhető szépség egyfajta koncentrációja, foglalkoztatni kezdte a valóság, az ideák és a művészet viszonya. E stúdiумok 1906-tól különösen fontossá váltak: ekkortól tanított a budai Mintarajziskolában, mely 1908-ban felvette a Képzőművészeti Főiskola nevet; tanári pályája Ferenczy számára különösen meghatározó volt. Ez visszahatótt művészeti munkásságára is: egyre inkább a klasszikus szépség, a hagyományok és a műtermi festészet felé fordult (elítélte a nagybányai második generációt is), a maradandóságot tűzte ki célként önmaga elé. Születésének 150. évfordulóján a Magyar Nemzeti Galéria kiállítással tiszteleg emléke előtt.

Jerovetz György

Ferenczy Károly
Ismeretlen felvétele, 1910-es évek
MNM

Ajánlott irodalom: Genthon István: *Ferenczy Károly*. Bp., 1963.; *Ferenczy Károly gyűjteményes kiállításának katalógusa*. Bp., 2011.

Garay János

(Szekszárd, 1812. október 10.–Pest, 1853. november 5.)

Garay János
Barabás Miklós litográfiája, 1844
MNM

Bár saját korában népszerűek voltak irodalmi művei és az irodalmi, valamint a sajtóközéletben is meghatározó szerepe volt, neve mára csak keveseknek cseng ismerősen. Hiába hallottak sokan Hány János alakjáról, mégiscsak kevesen tudják, hogy *Az obsitos* című művében ő teremtette meg a nagyot mondó, kiszolgált katona mulatságos zsánerét. Sok műfajban kipróbálta magát, de egyikben sem volt kimagaslóan tehetséges. Kétségtelen, hogy sikerének kulcsa valószínűleg nem feltétlen irodalmi műveinek esztétikai értékében keresendő. Jóval inkább kiterjedt szerkesztői, irodalmi adminisztrátori és mindig a napi aktualitásokhoz kötődő publicisztikai tevékenységében.

Ő az első, aki már hivatásszerűen újságíróskodott. Újságíróként és szerkesztőként 1833-ban a *Regélő*nél kapta első komolyabb feladatát. Ezután a *Rajzolatok*, a pozsonyi *Hírnök* és a *Társalkodó* munkatársa. Első „saját” lapját, a *Regélő Pesti Divatlapot* 1842–1844-ig ketten alapították meg és szerkesztették Erdélyi Jánossal. 1845-től *Hírlapi Méh* címmel saját rovatot kapott az *Életképekben*, 1848-ban pedig a Kossuth-féle *Hírlap* segédszerkesztője.

Íróként számtalan műfajban kipróbálta magát.

A magyar költészetben a német niebelungi versszak

meghonosítása az ő nevéhez köthető. Irodalmi indulására Vörösmarty és Horvát István professzor voltak hatással: 1833-ban Hunyadi Jánosról írta a klasszicista jegyeket mutató *Csatár* című, hexameterben írt eposzát. Ezután azonban leszámolt a klasszicizmussal, és műveiben mindinkább a romantika felé fordult. Sokféle rövid terjedelmű epikai műben kipróbálta magát, verses elbeszéléseket és verses népmeséket is írt. Bár balladaköltészete érdekes és erősen Bécs-ellenessége miatt fontos szerepet játszottak korában, az őt követő Arany János-balladák hamar elhomályosították ezek fényét, hiszen máig az Arany-féle balladákat tartjuk a műfaj jellegzetes magyar megtestesítőinek, amellettt hogy a Garay-balladák nyelvi és esztétikai megformáltsága jóval elmarad Aranyé mögött.

Lírájában leginkább a rímes jambikus verselést kedvelte, de a magyar hangsúlyos verselést is művelte, sőt például *Az obsitosban* keverte is a kétféle verselést. Lírai műveiben rendszerint politikai témákat érintett. Elbeszélő költeményeiben családi és gyermekkori emlékeit valamint nemzeti múltunk eseményeit idézi. Elbeszélésében a társas élet tipikus figuráit veszi sorra vagy éppen korrajzot fest az akkori Pestről.

Különösen jelentősnek érezte drámai alkotásait, de ezek már akkoriban sem arattak túl nagy sikert. Nagyon fontosak azonban a magyar drámairodalommal foglalkozó írásai (pl. a *Dramaturgiai füzet*), hiszen ezeknek – a lapok mellett – nagy szerepet szánt a kulturális élet alakításában is. Darabjaival a hazai dráma megszületését akarta támogatni – életművével részben Kisfaludy Károly kívánt eleget tenni hasonló elvárásoknak. Színkritikáiban az egyszerűséget méltatta és a színjátászás korábbi érdemeinek elismeréséért is küzdött. Felismerte például a *Bánk bán* jelentőségét, holott akkoriban ez még korántsem volt olyan egyértelmű, mint napjainkban.

Ujváry Anna

Ajánlott irodalom: Radnóti Miklós: Garay János. In R. M. *Művei*. Bp., 1982.; Tóth Dezső: Két „Vörösmarty-epigon”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1960.; Zentai Mária: „Harminc nemes Budára tart...”. *Acta Universitatis Szegediensis* 1989/21.

Gyenes János (Juan Gyenes)

(Kaposvár, 1912. október 21.–Madrid, 1995. május 18.)

Eredetileg hegedűművész akart lenni, de tizenéves korában a fényképezés felé fordult. Kamaszkorában, amikor 1929-ben a győri vasútállomáson a magyar szépségkirálynőt ünnepelték, Paál Sándor, a *Színházi Élet* munkatársa figyelt föl a fotózó kamaszra. Paál meghívta Budapestre asszisztensének. Egy alkalommal helyette szállt ki fotózni; képe annyira megtetszett, hogy azonnal fölvtették a *Színházi Élethez* fotósnak. A kor számos nagy színművészt és irodalmi alakját fényképezte, többek között Bajor Gizit és Honthy Hannát is, de más művészeket is megörökített (különösen zenészeket). Így modelljei között szerepelt Lehár Ferenc, Toscanini és Prokofjev, de ő fényképezte Rippl-Rónai Józsefet is halálos ágyán, közös szülővárosukban.

1936-ban Berlinből tudósította a *Színházi Életet*, a fasizmus légkörét nyomasztónak és veszélyesnek ítélte, és – bár ismerősei csak nevettek szorongásain – úgy döntött, elhagyja az országot. Londonban, Párizsban dolgozott. A második világháború kitörése Egyiptomban találta. Innen utazott – eredetileg csak egy rövid kitérőként – Madridba, ahol élete fönmaradó részét töltötte. A nyelvtudás hiánya miatt döntött a színházi fotónál, mely műfajnak egyik legnagyobb művelőjévé vált. Külön eljátszatta magának a darabokat, hogy szabadon komponálhasson, felmehessen a színpadra és a díszletek közé. Gyenes János készítette Francóról az utolsó portrét, János Károly spanyol királyról pedig az első hivatalos fényképet.

Mintegy kétezer magazincímlapot alkotott Spanyolországban. Műtermében megfordultak a világ jelentős művészei, fotózta például Karajant, Lehár Ferencet, Zilahy Lajost, Solti Györgyöt és Széll Györgyöt. A képzőművészek közül Picassót, Mirót, Dalít. Körülbelül 15 albumjából kettőt, a *Barátom Picassót* és a *Granadától Segoviáig* című műveket Magyarországon adták ki. Hosszú pályafutása során több mint tízmillió felvételt készített. Ő volt a spanyol királyi család hivatalos fotósa, a bélyegeken, pénzekben lévő uralkodói portrék tőle származnak. A San Telmo Királyi Szépművészeti Akadémia tagja volt; a Katolikus Izabella Rend Lovagja (caballero). 1990-ben a Magyar Köztársaság aranykoszorúval díszített Csillagrendjével tüntették ki.

Jerovetz György

Gyenes János (Juan Gyenes)
Zene és fény című kiállítása megnyitóján
 a Magyar Nemzeti Galériában
 Pintér Márta – MTI fotó,
 Budapest, 1989

Ajánlott irodalom: Gervai András: <http://gervaiandras.hu/koenyvekm/emigrans-/46-juan-gyenesngyenes-janos.html>; Vadas József: *Romantika és pátosz. Fotóművészet* 1986/3.

Haraszthy Ágoston

(Futak, 1812.–Nicaragua, 1869.)

Haraszthy Ágoston
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1860-as évek

„Haraszthy Ágoston ezredes, a kaliforniai szőlőkultúra atyja 1856 és 1869 között, ettől a tértől két mérföldnyire, északkeletre alapította meg a hírneves Buena Vista szőlőgazdaságot és borpincészetet, s megteremtette az egyre virágzóbb kaliforniai szőlőkultúra alapjait.” Az idézett szöveg egy a kaliforniai Sonoma főterén kőtalapzatba foglalt bronztáblán olvasható.

A Bács vármegyei földbirtokos családból származó Haraszthy Ágoston életrajzi adatai bizonytalanok. 1840-ben érkezett az USA-ba. Élményeit *Utazás Éjszakamerikában* (Pest, 1844) című kétkötetes utóleírásában foglalta össze. A magyar olvasók a színes leírásokból megismerkedhettek az amerikai indián törzsekkel, a tájjal, a városokkal, a mezőgazdasággal, az ipar és a kereskedelem állapotával.

Haraszthy először Wisconsinban próbálkozott meg a szőlőtermesztéssel, de a kedvezőtlen éghajlat kudarcra ítélte vállalkozását, ezért családjával Kaliforniába települt. 1857-ben vásárolta meg Buena Vista névre keresztelt birtokát a San Franciscótól északra fekvő Sonoma határában. A vulkanikus talajú, napsütötte vidék ideális volt a szőlőtermesztésre. Haraszthy sokféle szőlőfajtát telepített. A szőlő

lővesszőket Európából (például Magyarországról és Spanyolországból) hozatta. Haraszthy Kalifornia Állam Mezőgazdasági Társulata (California State Agricultural Society) fölkérésére beszámolót készített a szőlőtermesztés és a borászat során szerzett tapasztalatairól. A jelentést (*Report on Grapes and Wines of California*. Sacramento, 1859.) kiosztották a kaliforniai gazdák között. Haraszthy azt javasolta, hogy az Egyesült Államok körmánya hozasson a világ különböző országaiból szőlővesszőket. Így kiválaszthatnák a legmegfelelőbb fajtákat, és a kaliforniai szőlőtermesztés feleslegessé tenné a bor, a konyak és a mazsola behozatalát. Kalifornia kormányzójának megbízásából Haraszthy európai körutazást tett 1861-ben, és mintegy százezer szőlővesszőt vásárolt. Tapasztalatairól beszámolót (*Grape Culture, Wines and Wine Making with Notes upon Agriculture and Horticulture*. Harper & Bros., New York, 1862.) készített, amely még a 20. század elején is a borkészítés fontos műve volt az Államokban. Kalifornia szinte minden szőlőbirtokán megtalálhatóak voltak a szőlőiskolájában szaporított fajták. Élete végén Nicaraguába települt, és ott kezdett vállalkozásba. Halálának körülményei ismeretlenek.

Haraszthy Ágoston úttörő munkásságának nagyságát a kaliforniai szenátus születésének 150. évfordulóján, 1961-ben határozatban örökítette meg: „ő, a kaliforniai szőlőkultúra atyja, aki Kaliforniát az Egyesült Államok szőlőskertjévé varázsolta...” Az Egyesült Államokban tisztelettel ápolják Haraszthy emlékét, minden szőlész-borász lexikon, szakkönyv tárgyalja szerteágazó tevékenységét. Életrajzai jelennek meg és újra kiadták az európai tanulmányútja után írt beszámolóját. Buena Vista ma is az amerikai borkedvelők kedvelt zarándokhelye.

Estók János

Ajánlott irodalom: Sztáray Zoltán: *Haraszthy Ágoston a kaliforniai szőlőkultúra atyja*. San Bernardino, 1964.; *The Father of California Wine, Ágoston Haraszthy*. Edited by Theodore Schoenman and foreword by Robert Balzer. Capra Press, 1979. McGinty, Brian: *Strong Wine, the life and legend of Ágoston Haraszthy*. Stanford University Press. Stanford, 1998.

Hubay Jenő

(Pest, 1858. szeptember 15.–Budapest, 1937. március 12.)

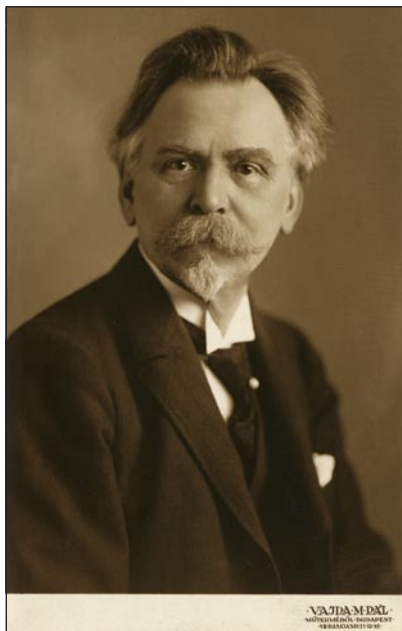
Első tanára apja, Huber Károly hegedűművész volt, a Nemzeti Színház koncertmestere és karmestere. 1873-tól három évig Joachim Józsefnél tanult a berlini főiskolán, majd 1878-ban Liszt Ferenc javaslatára Párizsba utazott és hegedűjátékával hamarosan meghódította Nyugat-Európa közönségét. Nevét 1879-ben változtatta Hubayra, hogy magyaros hangzású névvel ismerje meg a világ. Előadóművészi hírnevének köszönhetően 1882-ben kinevezték a Brüsszeli Királyi Konzervatórium tanszékvezető hegedűtanárának, de 1886-ban Liszt hívására hazatért Budapestre. Ötven évig vezette a hegedűoktatást a Zeneakadémián, amelynek 1919 és 1934 között igazgatója is volt.

Hubay több mint fél évszázad magyar zeneéletének volt meghatározó személyisége. Nevéhez fűződik a világhírű magyar hegedűiskola megteremtése, működése idején a Zeneakadémiát Európa egyik legfontosabb hegedűképzőjének tartották. Tanítványai közé tartozott Vecsey Ferenc, Geyer Stefi, Szigeti József, Telmányi Emil, Waldbauer Imre, Arányi Jelly, Székely Zoltán, Zathureczky Ede, Gertler Endre, Fehér Ilona és Végh Sándor. Műhelyéből indult el a világhíró magyar vonósnegyesek egész sora. Ő maga kora legjelentősebb kamarazenészei közé tartozott, Liszttel, Brahmszal, d'Albert-rel, Richard Strausszal muzsikált együtt, 1886-ban alakított vonósnegyese (Hubay–Popper Kvartett) az első világszínvonalú magyar kamaraegyüttes volt.

Pályáját végigkísérte a komponálás. Mintegy négy-száz, a késő romantika stílusköréhez tartozó zeneművének több mint felét a hegedűkompozíciók teszik ki. Ezek többsége Hubay előadóművészi tevékenységéhez kapcsolódóan, a 19. század utolsó két évtizedében keletkezett. Magyar dallamokat feldolgozó fantáziáit és csárdajeleneteit ma is világszerte játsszák (no. 4: *Hejre Kati*, no. 5: *Hullámzó Balaton*).

Hubay száznál több magyar, német és francia szövegű dalt is komponált. Életének második felében a nagyobb szabású, szimfonikus és színpadi műfajok felé fordult (*Dante- és Petőfi-szimfónia*, *Ara pacis*, kantáta Romain Rolland szövegére, *A falu rossza*, *Anna Karenina*, *Az álarc* stb., operák). *A cremonai hegedűs* című darabjával (1894) érte el a legnagyobb sikert: a világ mintegy hetven színpadán játszották, és ez volt az első magyar opera, amelyet Európán kívül előadtak (New York, 1897).

Gombos László

Hubay Jenő
Vajda M. Pál műterme,
Budapest, 1935 körül
MNM

Ajánlott irodalom: Hubay Cebrian Andor: *Apám, Hubay Jenő*. Bp., 1992.; Gombos László: *Hubay Jenő*. Bp., 1998.

Kabos Gyula

(Budapest, 1887. március 19.–New York, 1941. október 6.)

Kabos Gyula
Albók János felvétele, New York, 1940
MNM

Kabos Gyula a két világháború közti magyar film egyik legragyogóbb és máig legismertebb sztárja volt: nemigen van olyan magyar, aki ne ismerné kopaszodó fejű, kövérkés alakját, jellegzetes, bizonytalanul dadogó hangját. Nem ragyogó külsejével, bonvivános alkatával hódított: benne a közönség az örök kisembert, a megmosolyogtató kispolgárt: önmagát szerette.

A színész 1905-ben, Szabadkán kezdte pályáját, miután őt könyvelőnek szánó szülei tudta nélküli elvégezte Solymosi Elek színiiskoláját. Itt barátkozott össze pályatársával, Gózon Gyulával, akivel később is számos darabban játszott együtt. 1910–1913 között a nagyváradi közönség kedvencévé vált. Ennek köszönhetően kapott szerepet 1913-ban a pesti Király Színházban, a fővárosi diadalmenet azonban – jórészt az első világháború kitörése miatt – egyelőre még váratott magára. Ezért 1918-ban visszatért Nagyváradra. Színházat alapított, de vállalkozása 1919-ben a nehéz gazdasági helyzet miatt megbukott. Pestre visszatérve a Dunaparti Színházban csupán epizód szerepek jutottak neki, de a kritika így is felfigyelt tehetségére, s hamarosan szerződést kapott a több színházat működtető UNIÓ Rt.-hez. Megfeszített tempóban dolgozott: előfordult, hogy egy este két színházban játszott. A zenés komikus szerepkör azonban nem elégítette ki, komoly prózai szerepekre vágyott, ezért a Vígszínházhoz, majd a Renaissance Színházhoz (a mai Tháliához) szerződött. A prózai előadások iránt akkoriban, a színházi válság idején azonban kicsi volt az érdeklődés, így kénytelenégből a Fővárosi Operettszínház tagja lett. 1926-tól számos darabban játszott, igazi közönségcsalogatóvá vált.

Filmes sikereinek ismeretében meglepőnek tűnik, hogy kezdetben teljesen elzárkózott a filmmezés gondolatától: színházi vállalkozása bukásáért a hangosfilm megjelenését okolta, mivel az elhódította a közönséget. Végül mégis sikerült őt rávenni a második magyar hangosfilm, a hatalmas sikerű *Hyppolit, a lakáj* (1931) egyik főszerepére. Egy csapásra keresett mozicsillaggá vált; számos, azóta megsemmisült külföldi filmben is szerepet kapott. Megbékült a filmézzel, „a pesti Chaplin”-ként sorozatban hozva a félénk, dadogós kisember, a szerencsétlenkedő, orránál fogva vezetett balek figuráját. Filmjei között olyan örökzöldek kaptak helyet, mint a ma is gyakran vetített *Lila ákác*, az *Emmy*, a *Meseautó*, a *Köszönöm, hogy elgázolt*, *A csúnya lány*, az *Elnök kisasszony*, *A kölcsönkért kastély*, az *Úrilány szobát keres* vagy a *Papucsbűb*.

Az 1930-as évek vége felé helyzete egyre nehezebbé vált. Zsidó származása miatt a támadások kereszttüzébe került; *Lovagias ügy* című filmje ellen több városban is szélsőjobboldali tüntetéseket szerveztek. Az ellenséges légkörtől elkeseredve, a zsidótörvény által munkájában is ellehetetlenítve 1939 elején családjával az Egyesült Államokba emigrált. Odakint rá kellett jönnie, hogy nem beszél az angol színpadi nyelvet. Bár többször is turnéra indult, az általa nem értett világban nem tudott sikereket elérni. Az anyagi gondoktól és a mellőzöttségtől meggyötörve 1941-ben feladta a küzdelmet.

1996-ban maradványait hazahozták, s a magyar film egyik legnagyobb alakjának kijáró tisztelettel, végakarátának megfelelően hazai földben, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Slíz Mariann

Ajánlott irodalom: Bános Tibor: *Kabos Gyula*. Bp., 2000.; Csiffáry Gabriella: *Magyar színészek önéletrajzai*. Bp., 2001.

Kádár János

(Fiume, 1912. május 26.–Budapest, 1989. július 6.)

Utolsó, zárt körben elmondott beszéde egy szörnyű tettenek emlékével viaskodó, szinte tébolyodott ember benyomását keltette. Három hónappal később – e szörnyű tettekről tudni sem akaró – százezrek rótták le kegyeletüket ravatalánál. Tizennyolc év múlva sírját meggyalázták, koponyáját ellopták. Emléke máig szélsőséges indulatokat kelt.

Nevét 1945-ben változtatta Kádárra Csermanekről, az illegálisban már évek óta használt nevet véve fel hivatalosan. Cselédként dolgozó anyja nevelőszülőkhöz adta, így hatéves koráig a Somogy megyei Kapolyon nevelkedett. 1918-ban került Budapestre. Írógépműszerészként szabadult fel 1929-ben, de szakmájában soha nem dolgozott. 1930-tól tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP). Már két hónap után letartóztatták, és rendőri felügyelet alá helyezték, majd 1933-ban kétévi fegyházbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után pártutasításra belépett a Szociáldemokrata Pártba, 1940-ben már a Végrehajtó Bizottság tagja lett. Közben a lebukások miatt meggyengült KMP-ben is egyre magasabb pozíciókba került: 1942-ben a KB Titkárság tagja, 1943-ban vezető titkára. 1943 júniusában, a Komintern megszüntetése után feloszlatta a KMP-t és megszervezte a Békepártot.

Kádár János
Bánkuti András felvétele,
Budapest, 1988
MNM

1945 után különböző vezető posztokat töltött be a Magyar Kommunista Párt, 1948 után a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezető testületeiben. 1948–1950 között belügyminiszter volt, s 1949-ben aktívan közreműködött a Rajk László elleni koncepció per előkészítésében. 1951-ben aztán ő került sorra: koholt vádak alapján letartóztatták, és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1954-ben rehabilitálták, majd Rákosi bukásakor (1956. július) a Központi Vezetőség titkára lett.

Az 1956-os forradalom napjaiban előbb az MDP első titkára (október 25–30.), majd a párt feloszlata után megalakuló Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja. Október 30-ai rádióbeszédében látszólag azonosult a forradalommal, november 1-jétől Nagy Imre kormányának államminisztere lett, azonban már ezen a napon a szovjetekhez fordult, s Münnich Ferencsel együtt Moszkvába ment. A tárgyalásokon elfogadta a forradalom szovjet leverésének tervét, s azt, hogy ő legyen a miniszterelnök. November 4-én hajnalban, a szovjet támadással egy időben a szolnoki rádió jelentette be kormánya megalakulását, melyet a nemzet osztatlan ellenszenvvel fogadott.

A következő 32 évben az MSZMP első titkaraként, majd főtitkaraként Magyarország első számú politikai vezetője, s e minőségében felelőse a több száz kivégzéssel és ezrek bebörtönzésével járó kegyetlen megtorlásnak (1957–1962), valamint a nyílt és burkolt erőszakkal véghezvitt téveszesítésnek (1958–1961). Rendszere stabilizálása után Kádár fokozatosan szakított az 1950-es évek durva elnyomó gyakorlatával, és nagy hangsúlyt fektetett az életszínvonalnak (az ország eladósodásával járó) emelésére, így rendszere, a „gulyáskommunizmusnak” nevezett puha diktatúra kül- és belföldön egyaránt elfogadottá vált.

Megítélése több mint két évtizeddel halála után is rendkívül ellentmondásos. Egyrészt történelmi korszak (1956–1988) viseli a nevét, amelynek stabilitására sokan tekintenek vissza nosztalgiaiával, másrészt – ugyancsak tömegek – mindenekelőtt az 1956-os forradalom leverőjét és a példátlanul véres megtorlás végrehajtóját látják benne.

Póto János

Ajánlott irodalom: Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. 1–2. Bp., 2001–2003.; *Kádár János bírúi előtti. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956*. Szerk. Varga László. Bp., 2001.; Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Bp., 2011.

Kájoni János

(Jegyenye, 1629/1630–Gyergyószárhegy, 1687. április 25.)

Kájoni János
Ismeretlen mester
vízfestménye
az *Organo Missale* címlapján, 1673
CSÍKSOMLYÓI
FERENCES KÖNYVTÁR,
CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM

Ferences szerzetes, orgonista, hangszerkészítő és énekeskönyv-szerkesztő. 1648-ban lépett Csíksomlyón a ferences rendbe, 1655-ben Nagyszombatban szentelték pappá. Valószínűleg a Felvidéken kapott zenei képzést a bölcsészeti és a teológiai tanulmányok mellett. 1652-től a csíksomlyói ferences kolostor orgonistája volt. Házfőnöki tisztséget töltött be 1663–1684 között előbb Mikházán, majd Gyergyószárhegyen és Csíksomlyón. Billentyűs hangszerek (csembaló, orgona) készítésével, javításával és beszerzésével, valamint ferences növendékek orgona- és kottaolvasásra tanításával foglalkozott. 1675–1678-ig az erdélyi ferences rendtartomány őrzője (kusztosza), egy 1677-es pápai bulla értelmében a püspöki helynök segédje lett utódlási joggal. 1678-ban azonban nem vállalta a püspöki tisztséget.

1676-ban nyomda vásárlására szerzett engedélyt Rómától, így megvalósíthatta tervét, énekeskönyvének, a *Cantionale Catholicum*nak kiadását. 1682-ben újjáépítés után újraszenteltette a csíksomlyói templomot. 1686-ban a „pater custodiae” megtisztelő címet kapta. Azután hunyt el, hogy ismét a szárhegyi zárda főnökévé választották.

Kájonit Erdély kiemelkedő barokk polihisztor személyiségének tartjuk. Kitűnően ismerte többek között az egyházi irodalmat és korának zenei fejleményeit. Egyházi énekeket gyűjtött, másolt, fordított (*Kájoni kódex*, *Graduale*, *Csíksobotfalvi kézirat*, *Hymnarium*).

Cantionale Catholicum a 17. századi Magyarország legterjedelmesebb katolikus énekeskönyve volt (sajnos kották nélkül), amely századokra meghatározta az erdélyi katolikus énekrepertoárt. Gyűjteményes zenei kéziratai (*Kájoni kódex*, *Organo Missale*, *Sacri Concentus*) az új német orgonatabulatúra, a folyamatos basszuszólam és orgonakíséret követelményének, valamint a korabeli közép-európai egyházzenei repertoár fölényes ismeretéről tanúskodnak Erdély területén.

Papp Ágnes

Ajánlott irodalom: *Codes Caioni saeculi XVII. Facsimile*. Ed. Saviana Diamandi, intr. S. Diamandi, Ágnes Papp. București, 1993. (Musicalia Danubiana, 14/A); *Codes Caioni saeculi XVII. Transcriptiones*. Ed. S. Diamandi, Á. Papp. Bp., 1994. (Musicalia Danubiana, 14/B); *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*. Közr. Stoll Béla, Holl Béla. Bp., 1992–1993. (Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 15/A-B); Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Budapest–Kolozsvár, 1999.

Karinthy Frigyes

(Budapest, 1887. június 25.–Siófok, 1938. augusztus 29.)

A Markó utcai reálgimnáziumban érettségizett, utána beiratkozott a budapesti egyetem matematika–fizika szakára, s bejárt az orvosi fakultásra és a bölcsészettudományi karra is, bár diplomát soha nem szerzett – mindenesetre élet- és irodalomszemléletének egyik meghatározó szegmensét természettudományos műveltsége adja, ehhez adódik majd hozzá a freudizmus, illetve Weininger nézetei. Tizenöt éves korában a *Magyar Képes Világ* folytatásokban közölte vernei ihlettségű, kissé parodisztikus hangú regényét, a *Nászutazás a Föld középpontján keresztül*. 1906-tól az *Újság* s más lapok is közlik írásait, 1908-tól a *Nyugat* is publikál tőle. Ekkoriban köt életre szóló barátságot Kosztolányival, Füst Milánnal, Csáth Gézával.

Az ismertséget számára az *Így írtok ti* című paródia-kötet hozza meg 1912-ben. A kötet célja a szórakoztatás mellett a *Nyugat* köre melletti állásfoglalás volt. Karinthy kommentár nélküli, a szerzői stílus sajátosságait felnagyító-torzító szatirikus bírálatnak is szánta. Ugyancsak 1912-ben jelent meg két novelláskötete (*Esik a hó, Ballada a néma férfiakról*), illetve az *Együgyű lexikon* című cikk- és a *Görbe tükör* című humoreszkgyűjtemény, amelyben – akárcsak már említett paródiakötetében – irodalmi rangot ad a humornak és a grotesznek mint szemléletmódnak. Ennek másik megnyilvánulási helye az 1916-os *Tanár úr kérem*, egy diaktípusokat bemutató, ugyanakkor a gyermekkort az egyetlen valóságként bemutató, és a felnőtt létet az álom területére utaló karcolatfűzér.

Grimasz című kötetében Karinthy az elsők között tiltakozott a háború ellen, s pacifista világnézete mutatkozik meg például *Utazás Faremidóba* című fantasztikus regényében (1915) is. Ez a prózai műve, illetve *Capillária* című regénye (1926) a fantasztikus szatíra műfajának megújításainak tekinthetők. 1920-ban Karinthy újránősült, felesége Böhm Aranka pszichiáter: egy gyermekük született, Karinthy Ferenc, a később ismert író. Karinthy a 20-as években rendkívül élesen bírálja a diktatúrákat, és felolvasó körutakat szervez az elcsatolt területeken. 1923-ban írja meg legtöbbet vitatott regényét, a *Kötéltáncot*, amelyben némileg szkeptikus módon mutatja be a pozitivistá és a misztikus szemlélet konfliktusát. 1930-ban jelenik meg első verseskötete, a *Nem mondhatom el senkinek* című gyűjtemény. Ekkori költészetében eltávolodni igyekszik az énlírától, s leginkább helyzeteket, gondolatokat próbál kimunkálni oly módon, hogy a szövegek felszíni rétegeiben gyakran a bravúros tréfa, a csattanó, a játék érvényesül. Nagy sikereket ért el színpadi szerzőként, és műfordítóként is.

1936-ban agytumorát Svédországban megműtik, ennek az operációnak a történetét beszéli el az *Utazás a koponyám körül* című regény, amely mintegy főhajtás a tudomány, a megismerő értelem hatalma előtt, s szövegének képi-hallucinatív világa is figyelmet érdemel. Betegsége „ihlette” továbbá *Mennyei riport* című fantasztikus korszatíróját a „túlvilágról” is. Nem sokkal *Üzenet a palackban* című verseskötete megjelenése előtt – amely fordulatot jelent lírájában, az intellektuális költészet, a panasz, a litánia, olykor az önirónia felé fordulást – halt meg agyvérzésben egy siófoki nyaraláson, 1938-ban.

Földes Györgyi

Karinthy Frigyes
Photo Sonya, Budapest, 1920-as évek

Ajánlott irodalom: Robotos Imre: *Utazás egy koponya körül. Karinthy Frigyes pályaképe*. Kolozsvár-Napoca, 1982.; Fráter Zoltán: *Mennyei riport Karinthy Friggyessel*. Bp., 1987.; Szalay Károly: „Elmondom hát mindenkinek”: *Karinthy Frigyes életéről és műveiről (1887–1938)*. Bp., 1987.; *Bíráló ábruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*. Szerk. Angyalosi Gergely. Bp., 1990.; Fráter Zoltán: *A Karinthy élet-mű*, Bp., 1998.; *A humor a teljes igazság. In memoriam: Karinthy Frigyes*. Szerk. Domokos Mátyás. Bp. 2000.

Kassák Lajos

(Érsekújvár, 1887. március 21.–Budapest, 1967. július 22.)

Kassák Lajos
Ronai Fotó, Budapest, 1927
MNM

Kassák Lajos Érsekújváron (ma Nové Zámky, Szlovákia) egy szegénysorú, félig szlovák félig magyar családban született. 1909-ben gyalogosan ment Párizsba. Kalandos útja nagy szerepet játszott abban, hogy érdeklődése az irodalom, a művészet és a társadalmi kérdések felé fordult.

1912-ben jelent meg első kötete *Életsiratás* címmel, majd 1915-ben versgyűjteménye, az *Éposz Wagner maszkjában*. Kassák első lapja a *Tett* (1915–16) volt. Hangneme, európai horizontja provokálóan hatott a korabeli társadalmi közegben. Háborúellenes retorikája és anarchisztikus nézetei miatt a lapot politikai támadások érték, ám a művészetéről alkotott radikális nézetei ösztönözték a kibontakozó művészeti avantgárdot és az aktivista mozgalmat. A *Tett* betiltása után Kassák *Ma* címmel új művészeti lapot indított (1916–1919). A Tanácsköztársaság idején ideológiai vitába keveredett Kun Bélával, kiállt a művészet önállósága mellett, ezért a folyóiratot betiltották. A Tanácsköztársaság után mégis börtönbe kerül, majd 1920-ban Bécsbe emigrált. Kassák és a *Ma* körének tevékenysége jóval túlnőtt a folyóirat-szerkesztés feladatain. A korszakban szokatlanul komplex kultúráközvetítő szerepet vállaltak a könyvkiadással, kiállítási, irodalmi és zenei programokkal. A *Ma* Bécsben, a magyarországitól eltérő kulturális közegben indul újra 1920-ban. Kassák

bekapcsolódott az avantgárd folyóiratok nemzetközi hálózatába, és néhány év alatt az európai avantgárd megbecsült alakja lett. Kassák 1926 őszén hazatért.

A húszas évek végén Kassák érdeklődése ismét a munkások felé fordult. Ebben a szellemi miliőben született meg a társadalmi problémák feltárásával foglalkozó hazai szociofotó-mozgalom és a *Kulturstudió*, amelyet 1934-ben betiltottak. Életének addigi legfontosabb eseményeit talán leghíresebb, több kötetből álló alkotásában az *Egy ember élete* című önéletrajzi művében (1927–1935) összegezte, melyet minden rendszer cenzúrázott, és a teljes kiadás csak jóval halála után jelenhetett meg. A második világháborút követő rövid demokratikus időszakban Kassák aktív közéleti szerepet vállalt. Az *Alkotás* (1947–48) és *Kortárs* (1947–48) című folyóiratai a hazai és az európai progressziót képviselték. Az antidemokratikus fordulatot követően e lapok megszűntek, Kassák a közéleti és a szellemi életből is kiszorult. 1956 után a Kádár-rendszer íróként elfogadta, de képzőművészként csak korlátozott nyilvánosságot kapott. 1967-ben, halála előtt pár hónappal egy jelentéktelen helyen, a budapesti Fényes Adolf Teremben, szerény körülmények között rendezték meg életmű-kiállítását. Kassák előtt idős korában nyílt meg újra a lehetőség a nemzetközi elismertségre. A kelet-európai avantgárd újrafelfedezése az 1960-as évtizedben párhuzamosan zajlott a művészettörténetben és a műkereskedelemben. Kassák ennek a nyugati érdeklődésnek köszönhetően került vissza az európai művészeti folyamatok közébe.

Sasvári Edit

Ajánlott irodalom: Csaplár Ferenc (szerk.): *Magam törvénye szerint. Tanulmányok és dokumentumok Kassák Lajosról*. Bp., 1987.; Aczél Géza: *Kassák Lajos*. Bp., 1999.; „...fejünkéből töröljük ki a regulákat”: *Kassák Lajos az író, képzőművész, szerkesztő és közszereplő*. Tanulmányok. Szerk. András Gábor. Bp., 2010.; *Kassák! A Kassák Múzeum állandó kiállítása* (kiállításvezető). Szerzők: András Gábor, K. Horváth Zsolt, Sasvári Edit, Standeisky Éva. Bp., 2011.

Kelemen László

(Kecskemét, 1762. július 26.–Csanádpalota, 1814. december 24.)

Az 1790 előtti tevékenységéről keveset tudunk, 1781-ben a pesti piaristák növendéke volt, jogi pályára készült. Egy külföldi tanulmányútról hazatérve szembesült azzal, hogy a magyar nemzet mennyire elidegenedett szokásaitól és saját nyelvétől. Láta ugyanis Európa nagyvárosainak színházait, valamint tapasztalta a színpadi játék és a színészet óriási hatását a nemzeti érzésre. Ezért állandó magyar színházat szeretett volna létrehozni. Ráday Pál gróf pártfogásával és Kazinczy buzdításával sikerült is megalapítania és megszerveznie egy kisebb társaságot. 1790. október 25-én játszottak először Budán, s ezzel alakult meg az első pesti magyar színtársulat. Hivatalos nevük Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság lett, amelynek alapító tagja s első igazgatója (1790–92 között) Kelemen. Ő volt a társulat lelke és vezére, így ő tárgyalt az országgyűléssel, a Helytartótanáccsal, a német színház bérelőjével és a mágánásokkal is.

A 18. század végének reprezentáns színjátéktípusa az érzékenyjáték volt, s ez a magyar társulat repertoárját – még a műsor zömét alkotó vígjátékokat is – uralta, s a darabokat rendszerint zenei aláfestés is kísérte. A színpadi látvány elemei közül még kevésbé a díszleteknek, sokkal inkább a jelmezeknek jutott hangsúlyosabb szerep, már csak azért is, mert – a nemzeti nyelv felfedezése mellett – a nemzeti ruha divatja a nemesi-rendi ellenállás egyik legfontosabb kellékének számított ekkoriban. Hamar kialakult a tipikus és mindig ugyanazt a karaktert vagy társadalmi/nyelvi/nemzetiségi réteget megjelölő jelmezek sablonja, mely alapján megkülönböztették és felismerhetővé tették a nemesi, udvari, polgári, német, francia vagy a parasztöltözeteket. Emellett volt egyenruha- és libériakészletük, török női és férfiruhájuk, valamint statisztáöltözetük. Szakáll és bajusz csak az idősebb szereplőknek dukált, a főrangú asszonyok magas sarkú, a szolgálók patkós, fekete csizmát viseltek.

A társulat 1795-ben föloszlott, s adósságaik rendezésére kényszerültek hátrahagyni a jelmezeiket és a díszleteiket is. Kelemen a társulat egy kisebb csoportjával Kecskemétre ment, hogy vidéken próbáljon szerencsét. Ez azonban nem sikerült, így végképp széteszlott a társaság, Kelemen László kénytelen volt hivatalt vállalni; tisztviselő lett Nagyváradon. 1799–1801 között megkísérelte még egyszer újjászervezni társulatát. Játszottak Nagyváradon, Szegeden, Kecskeméten, Nagykőrösön, Gyöngyösön és Losoncon, ám tartós sikert nem sikerült elérni, Kelemen pedig végleg tönkrement, és örökre felhagyott a színészetrel.

Feleségével, Lipcsei Máriával Ráckevén telepedtek le, ahol mint kántortanítót alkalmazták. Ráckeve leégése után Makóra, majd Csanádpalotára költöztek, itt is halt meg. Színházszervezőként volt a legjelentősebb, színészként kisebb karakterszerepeket játszott, s német nyelvből mintegy 15 darabot fordított le. Egyházi énekeket is szerzett, legendássá vált alakját számos irodalmi műben megörökítették.

Ajkay Alinka

Kelemen László
Ismeretlen alkotó ceruzarajza, 1800 körül
OSZK SZÍNHÁZTÖRTÉNETI TÁR

Ajánlott irodalom: Mályuszné Császár Edit: *Kelemen László színháza*. (Tanulmányok Budapest múltjából XI., 1956.); Staud Géza: *Bayer József tudományos munkássága*, 1979. (Színház-történeti Könyvtár 9.; K. L. 1793 és 1801 közötti naplójának közlése B. J. hagyatékából); *Magyar színház-történet I., 1790–1873*. Főszerk. Székely György, szerk. Kerényi Ferenc. Bp., 1990.

Kovács (Ádám) Pál

(Debrecen, 1912. július 17.–Budapest, 1995. július 8.)

Kovács Ádám Pál
Schäffer foto, Budapest, 1931
MNM

2011. június 8-án meghitt ünnepség résztvevői lehettek a magyar vívósport szerelmesei és sportsikereink tisztelői. Ekkor történt, hogy Kovács Pál hatszoros olimpiai bajnok kardozóról, minden idők legsikeresebb magyar kardvívóinak egyikéről nevezték el Budapesten a Vasas pasaréti vívócsarnokát. Ugyanis ebben az egyesületben vívott aktív sportolói pályafutása végén. Egész élete a választott sport elkötelezett tiszteletéről, a fáradhatatlan munkáról, a hivatás melletti kitartásról, a küzdeni tudásról, a briliáns technika és a ravasz taktika okos kombinációjáról szólt.

Sportkarrierje a harmincas években gyorsan ívelt felfelé. 1931-ben azzal mutatkozott be a magyar kardbajnokságon, hogy 5:1-re legyőzte az akkori idők egyik legnagyobb sztárját, az egy évvel később megrendezett Los Angeles-i olimpián két aranyérmes nyertő Piller Györgyöt. Kovács Pál vívótechnikáját elsősorban a Vívó és Sporttanárképző Intézetben oktató mesteredzőnek, a Pillert is kinevelő Borsody Lászlónak köszönhette. Borsody a kor vívómestereinek tapasztalataira alapozva a vívásban új stílust honosított meg. Tanítványaitól elvárta a kifogástalan erőnlétet és technikai tudást, ugyanakkor nagyobb hangsúlyt helyezett az „észjátékra”, az ellenfél kiismerésére és a győzelemre vívó taktika tudatos kidolgozására. Kovács Pál a legkiemelkedőbb tanítványa lett. Mindehhez kivételes taktikai érzék, mondhatni ravaszság

társult, amit talán leginkább a beceneve, Fuxi (a Fuchs magyarul rókát jelent) tükröz.

Minden idők egyik legeredményesebb magyar kardvívója volt, rajta kívül csak Gerevich Aladár és Kárpáti Rudolf szerzett ebben a fegyvernemben legalább hat olimpiai aranyérmes. A londoni olimpián (1948) a győztes kardcsapat tagja. A helsinki olimpián (1952) csapatban és egyéniben egyaránt aranyérmes. 1956-ban Melbourne-ben szintén olimpiai bajnok a kardcsapattal, akárcsak Rómában (1960). Sokszoros magyar bajnok egyéniben és csapatban. 1933-ban a budapesti Európa Bajnokságon csapatban Európa-bajnok. A világbajnokságokon kilencszer állhatott a dobogó legfelső fokára, kétszer az egyéni verseny győzteseként. A magyar kardvívó sport nemzetközi erejét mutatja, hogy a világbajnokságokon kétszer úgy lett ezüstérmes, hogy 1951-ben Gerevich Aladár, 1954-ben Kárpáti Rudolf szorította maga mögé.

Kovács Pál az 1960-as római olimpiát követően abbahagyta az aktív sportolást, és életét a sportág szervezésének, tudását az utánpótlás-nevelésnek szentelte. 1961 és 1963 között a Magyar Vívó Szövetség alelnöke, 1963-tól 1968-ig elnöki tisztét töltötte be. 1968 sportvezetői pályafutásának fontos mérföldköve volt, hiszen ekkor választották be a Nemzetközi Vívó Szövetség (FIE) Végrehajtó Bizottságába, ahol a kard szakbizottság elnöke lett. 1980 és 1988 között a FIE alelnöke volt. Szintén 1968-at írtak, amikor beválasztották a Magyar Olimpiai Bizottság tagjai sorába, ahol 1980-ig tevékenykedett.

Számos magas hazai és külföldi elismerésben részesült. 1984-ben NOB érdemrendet, 1985-ben Nemzetközi Fair Play életműdíjat kapott. A Minden Idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesület megalakulásakor Kovács Pált posztumusz a szervezet tagjává választották.

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Dávid Sándor: Kovács Pál. In *Értük szólt a Himmusz*. Minden idők Legjobb Magyar Sportolói Egyesület. Bp., 1997.; Kó András: *Pengevilág*. Magyar Vívó Szövetség. Budapest, 2004.

Kövesligethy Radó

(Verona, 1862. szeptember 1.–Budapest, 1934. október 11.)

Gimnáziumi tanulmányait Pozsonyban végezte, majd a Bécsi Egyetem hallgatója lett. A csillagászatban a tanára Theodor von Oppolzer, míg fizikában a professzora Joseph Stefan volt. Doktori értekezését 1884-ben védte meg. Diákkorától kezdve Kövesligethy a karácsonyt és húsvétot rendszeresen Konkoly-Thege Miklósnál töltötte, aki 1871-ben alapította meg hamarosan nemzetközi hírűvé váló csillagvizsgálóját.

Kövesligethy a csillagok színképét 1882-ben kezdte tanulmányozni. Úgy gondolta, hogy a csillagászati spektroszkópia igen fontos kutatási terület. A rendszeres megfigyelések 1883 augusztusában kezdődtek, és a cél egy katalógus létrehozása volt. A Potsdamban kidolgozott skála felhasználásával Kövesligethy a csillagok színét is megfigyelte. A katalógust, amely 2022 csillag színképét és színét tartalmazta, először magyarul, majd németül is közzétették 1887-ben.

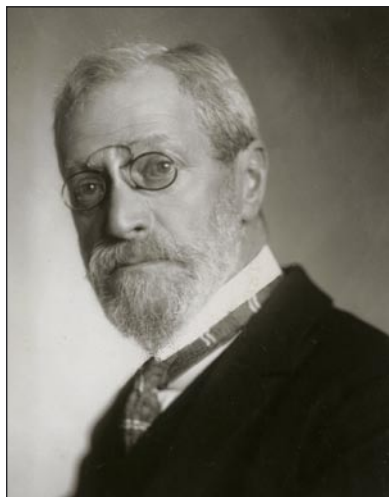
A tudománytörténet azt tanítja, hogy a hőmérsékleti sugárzás színképének elméleti magyarázatát először Max Planck adta meg 1900-ban a kvantumhipotézis bevezetésével. Az már teljesen a feledésbe merült, hogy ezt a problémát Kövesligethy már évekkel az előtt megoldotta, amit az 1890-ben németül megjelent könyve is bizonyít. Dacára annak, hogy a mű németül jelent meg, nem keltett különösebb visszhangot.

Kövesligethy spektrál-egyenlete egy átfogó tanulmány része volt, amely azt vizsgálta, milyen kapcsolat van az égitestekben uralkodó fizikai viszonyok, és az általuk kibocsátott, a megfigyelőhöz érkezett fény tulajdonságai között. Ebben a vizsgálatban fontos szerepet tulajdonított a termodinamikának, amelyről azt gondolta, hogy hasonló szerepet fog játszani az égitestek színképének az értelmezésében ahhoz, amit a Newton-féle dinamika jelentett a mozgásuk értelmezésében. A színképelemzésről írt könyvében (1890) átfogó elméletét adta a csillagászati megfigyelésekben használt eszközöknek is. Elmélete csaknem ismeretlen maradt kortársai körében. Németországban azonban több vezető fizikus tudott eredményeiről. Ennek ellenére elméleti asztrofizikai munkái mára jórészt feledésbe merültek.

Kövesligethy a 19. század végén befejezte a spektroszkópiával kapcsolatos kutatásait. Ekkor 38 éves volt. Eötvös Loránd, aki világszerte ismertté vált torziós inga kísérleteivel, rábeszélte, hogy dolgozzék vele a Budapesti Egyetem Fizikai Intézetében. 1891 nyarán részt vett Eötvös vezetésével a Ság-hegyen végrehajtott, a gravitációval kapcsolatos mérésekben. 1904-ben kinevezték a Budapesti Egyetemen a Kozmográfia és Geofizika professzorának, és 1909-ben az MTA rendes tagja lett.

Figyelme a szeizmológia felé fordult, ahol máig ható nemzetközi hírnévre tett szert. A Nemzetközi Szeizmológiai Társaság 1906-ban, Rómában tartott ülésén Kövesligethy-t főtítkárává választotta. Ugyanebben az évben megalapította Budapesten az első szeizmológiai állomást, amelynek haláláig az igazgatója volt. Szombathelyen 2004-ben avatták fel a róla elnevezett oktató-csillagvizsgálót, és kisbolygó is viseli a nevét.

Balázs Lajos

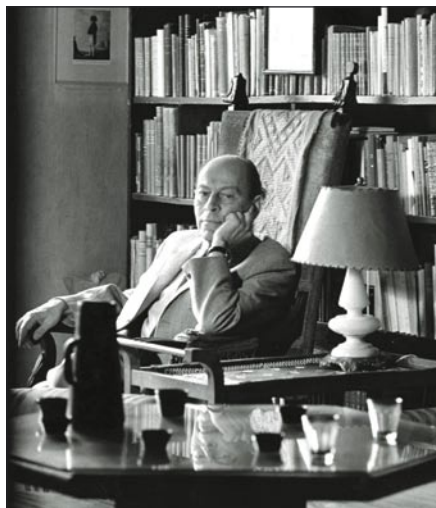

Kövesligethy Radó
Halmi felvétel, Budapest, 1934
MNM

Ajánlott irodalom: Bartha Lajos: *Kövesligethy Radó emlékezete: két tudomány-terület magyar úttörője*. Szombathely, 2005.; Slíz Judit–Rajnai Beáta: Kövesligethy Radó és a testek hőmérsékleti sugárzása – egy tudománytörténeti érdekesség. *Fizikai Szemle* 2007.; Keszthelyi Sándor: Konek Rodolfo–Renz Rudolf–Kövesligethy Radó. In *Draco* 2008.; Vargha Domokosné–Balázs Lajos–Zsoldos Endre: *Kövesligethy Radó és az asztrofizika kezdetei Magyarországon*. Bp., 2011.

Örkény István

(Budapest, 1912. április 5.–Budapest, 1979. június 24.)

Örkény István otthonában
Balla Demeter felvétele, Budapest, 1970
MNM

dramaturgként helyezkedett el, megjelent második novelláskötete, a *Budai böjt*, majd 1951-ben a *Házastársak*. 1952-ben szerepelt a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című kötetben, Révai József a *Lila tinta* című elbeszélése miatt ideológiai szempontból megtámadta. 1953 és 1958 között a Szépirodalmi Kiadó munkatársa, 1956-ban megjelent az *Ezüstpisztráng* kötet. 1956. október 23-án részt vett a tüntetésen, október 30-án hangzott el nagy hatású rádiószózata.

1958 és 1962 között a forradalomban való részvétele miatt publikációs tilalmat róttak ki rá – ez idő alatt az Egyesült Gyógyszer és Tápszergyárban dolgozott. 1962-től újra megjelenhettek novellái az *Új Írásban*, a *Kortársban*, a *Magyar Nemzetben* és az *Élet és Irodalomban*, 1963-ban újabb ideológiai támadás érte a *Niagara Nagykováház* miatt. 1965-ben megjelent a *Macskajáték*, majd 1966-ban a *Tóték* kisregény-változata és a *Jeruzsálem hercegnője* kötet. József Attila-díjjal jutalmazták 1955-ben és 1967-ben, a Tháliában bemutatták a *Tótéket*, később több európai nagyvárosban is színre vitték. Megjelent a *Nászutasok a légyapíron* és a *Tóték* dráma-változata.

1968-ban jelent meg a stílussteremtő *Egyperces novellák*, melynek anyagát folyamatosan bővítette. *Tóték* című művéből 1969-ben Fábri Zoltán megrendezte az *Isten hozta, Örnagy úr* című filmet, más művéből is készült filmes feldolgozás (például a *Macskajátékból*). Örkény megírta a *Pisti a vérzivatarbant*, de csak tíz évvel később mutatták be. Az 1970-es évek elején volt a *Macskajáték* ősbemutatója, válogatott műveinek reprezentatív sorozata is megjelent *Időrendben* címmel, valamint két újabb drámáját vitték színre, a *Vérrokonokat* és a *Kulcskeresőket*. 1973-ban megkapta a Kossuth-díjat. 1977-ben megjelent a *Rózsakiállítás*. Szívélytelenségben hunyt el, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Horváth Zsuzsanna

Ajánlott irodalom: Lázár István: *Örkény István*, Bp., 1979.; Bécsy Tamás: „E kor nekünk szülnék és megölnék...”, Bp., 1984.; Simon Zoltán: *A groteszktól a groteszkig. Örkény István pályaképe*. Debrecen, 1996.; Szabó B. István: *Örkény*. Bp., 1997.; P. Müller Péter: *Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nádás Péterig*, Bp., 1997.; *Tengertánc. In memoriam Örkény István*. Szerk. Réz Pál, Bp., 2004.; Földes Anna: *Örkény a színpadon*. Bp., 2006.; Szirák Péter: *Örkény István*. Bp., 2008.

Ottlik Géza

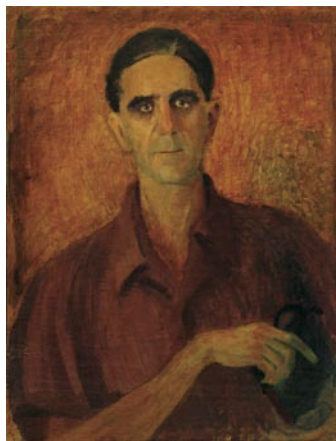
(Budapest, 1912. május 4.–Budapest, 1990. október 9.)

Ottlik Géza régi nemesi családból származott. Kőszegen a Hunyadi Mátyás katonai alreáliskolába járt, s itt szerzett élményei alapján írta később a legmaradandóbb művét. Korai írásait 1931-ben a Tormay Cécile szerkesztette *Napkelet* közölte. Rövidebb elbeszélései s esszéi, *Hajnali háztetők* (1957) című kisregénye, valamint az 1990-ben bekövetkezett halála után, 1990-ben kiadott *Buda* című regénye is érthető olvasókra talált, a nagyközönség mégis elsősorban az 1959-ben megjelent, és azóta sokszor kiadott *Iskola a határon* szerzőjeként tartja számon.

„NON EST VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS, SED MISERENTIS DEI”. Ez a jeligeje annak a kéziratnak, melyet e regény egyik főszereplője hagy örökül barátjára, Both Benedekre. A regény Kőszegen játszódik, amelynek várát vitézei még akkor is védték a tizenhatodik században, amikor az országot már meghódította az idegen hatalom. „Fura dolognak látszik a nyugati határ szélén védeni egy kis várat a belülről jövő töröktől, amikor az ország már elveszett, s az ellenség itt már éppen kifelé menne. Nem is lett volna értelme, ha a védők nem tudják, hogy hazájukon kívül még egy sokkal kisebb és egy sokkal nagyobb hazájuk is van; s ezt mind a kettőt megvédték: a városukat, ahol születtek, és a világrézsüket, ahol senki sem borotválta a koponyáját.” Ottlik művének a szereplői is tudatában vannak e történeti példának, és látják a csonka mondatot a város főterén 1668-ban emelt épület falán. A latin szavak súlyát a könyv első és harmadik részének alcíme is kiemeli. Mindkettő tagadást fejez ki: „Non est volentis”, illetve „Sem azé, aki fut”. Az idézet Pál apostolnak a Rómabeliekhez írt leveléből származik. A kilencedik rész 16. verse s annak közvetlen előzménye a Károl(y)i Gáspár nevével összefonódott fordításban így olvasható: „Mert Mózesnek ezt mondja: Könyörülök azon, a kin könyörülök, és kegyelmezek annak, a kinek kegyelmezek. Annakokáért tehát nem azé, a ki akarja, sem nem azé, a ki fut, hanem a könyörülő Istené.” Az *Iskola a határon* a keresztény örökség megtartására ösztönöz, amikor arra emlékeztet: a kegyelem az Isten könyörületén múlik, azt nem lehet akarattal kiérdemelni, kikényszeríteni. Pál apostol az arénában futó atlétához hasonlítja az olyan embert, aki törekvéssel szeretné elnyerni az Úr kegyelmét. A Római levélhez hasonlóan a regény is hamis útnak mutatja az ilyen törekvést. Azt sugallja, hogy az embernek csakis az lehet a föladata, hogy belső függetlenségét őrizze meg, akár a legnehezebb körülmények között is. Két válságos helyzetre is céloz a regény, amely próbára tette az emberek erkölcsi érzékét: az 1944-ben bekövetkezett német megszállásra félreérthetetlen határozottsággal, a szovjet uralomra inkább burkoltan utal, hiszen a könyv három évvel a forradalom leverése után jelent meg.

Ottlik Géza annak a polgári – tehát városi – középosztálynak volt a tagja, amelyet a második világháború utáni évtizedekben erőszakkal számoltak fel Magyarországon. Előtte Kosztolányi Dezső és Márai Sándor, utána a kisebbségi sors rendkívül súlyos terhét viselő Bodor Ádám képviselt ilyesféle értékrendet. Társaihoz hasonlóan Ottlik is élesen látta osztályának súlyos fogyatékoságait, de meg volt arról győződve, hogy e közösség legjobb tagjai olyan erkölcsi érzékre tettek szert, amely nélkülözhetetlen a szellemi értékek teremtéséhez és védelméhez. Az *Iskola a határon* a nevelődési regény nagy hagyományához kapcsolódik; a belső függetlenség megőrzéséről írt példázat. Döntő hatással volt a huszadik század utolsó harmadában indult magyar prózaírókra, különösen Esterházy Péterre.

Szegedy-Maszák Mihály

Ottlik Géza
Keserű Iлона olajfestménye, 1985
PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

Ajánlott irodalom: Balassa Péter: *A színéváltozás*. Bp., 1982.; Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*. Pozsony, 1984.; Tandori Dezső: *A zsalu sarokvasa*. Bp., 1979.

Pázmány Péter

(Várad, 1570. október–Pozsony, 1637. március 19.)

Pázmány Péter

Ismeretlen mester olajfestménye, 17. sz. vége
MNM

Református családból származott, de atyja, Pázmány Miklós a kolozsvári jezsuita kollégiumba küldte tanulni, ahol 12-13 éves korában katolizált. Itt belépve a jezsuita rendbe (1588), tanulmányait novíciusként Krakkóban és Jarosławban (1588–1590) kezdte. Filozófiát Bécsben, teológiát Rómában hallgatott, itt szentelték pappá 1596-ban. Hét nyelv ismeretében, alapos műveltséggel a birtokában pályáját a grazi egyetem tanáraként kezdte. 1607-ben végleg visszatért Magyarországra, élete nagy részét Pozsonyban és Nagyszombatban élte le. Pályáján fordulópontot jelentett esztergomi érseki kinevezése, ugyanis ettől az időponttól, 1616-tól nyílt alkalma politikai szerep betöltésére is. II. Ferdinánd császár bizalmasaként egyre inkább közvetítést vállalt a Habsburg császári udvar és a református erdélyi fejedelmek között, szükségesnek véelve a fejedelemség fenntartását. 1629-ben bíborosi kinevezést kapott. Bőkezűen alapította meg egyházi intézmények sorát, ezek között a legjelentősebbet, a nagyszombati egyetemet (1635). 67 évesen halt meg, a pozsonyi Szent Márton dóm szentélye alatt temették el.

Sok ezer oldalnyi magyar és latin nyelven megírt életművének nagy része a protestánsok művei ellen írt vitáirát. Első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű írását, a Magyar István elleni *Feleletet* 1603-ban adta ki, s ekkor már készen állt az 1605-ben kiadott *Tíz nyilvánvaló bizonyosság*. 1613-ban Pozsonyban jelent meg fő műve, a *Kalauz*, amelybe minden korábbi vitáirátát beledolgozta. Vitáiratai közül a leghíresebb az *Öt szép levél* (Graz, 1609), amelyet korának neves református vitatkozója, Alvinczi Péter ellen írt. Lefordította a korban a *Biblia* után Európa-szerte legtöbbet kiadott művet, Kempis *Krisztus követését*. Még életében négy kiadásban jelent meg *Imádságos könyve* (1606, 1610, 1625, 1631). A *Kalauz* mellett másik legjelentősebb műve prédikációs kötete (1637), amely a korabeli ismeretek sajátos enciklopédiája is egyben. Ami minden olvasója számára ma is élővé és vonzóvá teszi Pázmány szövegeit, az a mély emberismeret, ami beszédeiben is megnyilvánul. Már korabeli vélemények szerint is ő a „bíboros Cicero”, s ahogy Kosztolányi Dezső fogalmazott: „a magyar próza atyja”. Szövegeit az elmúlt századokban gyakran és sokféleképpen adták ki, megjelentek német fordításban és átdolgozásokban. Beszédeit később a protestánsok is felhasználták prédikációikban.

Túlzott egyszerűsítés lenne a 16–17. század fordulójának jelentős változásait egyetlen személy működése eredményének tekinteni. Nem egymagában vívta meg a katolikus megújulás szellemi harcát, kortársainak egész csapata állt mögötte. Író-literátor papok, mint Balásfi Tamás, Dobokay Sándor, Dobronoki György, Hajnal Mátyás, Káldi György, Nyéki Vörös Mátyás, Vásárhelyi Gergely, politikusok és arisztokraták, mint Eszterházy Miklós, Istvánffy Miklós, Zrínyi György, a Forgáchok, a Batthyányiak, a Pálffyak és mások, akiket részben ő térített vissza a katolikus hitre.

Hargittay Emil

Ajánlott irodalom: Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*. Bp., 1979.; Pázmány Péter: *Válogatott prédikációk*. S. a. r., jegyz. Hargittay Emil, Bp., 2004.; Hargittay Emil: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., 2009 (Historia Litteraria 25).

Schöffler Miklós (Nicolas Schöffler)

(Kalocsa, 1912. szeptember 6.–Párizs, 1992. január 8.)

Magyar származású francia képzőművész; festő, szobrász, urbanista, művészetteoretikus, a kinetikus (interaktív) művészet kiemelkedő képviselője, életrajzaiban a kinetikus- és videóművészet atyjaként emlegetik.

Schöffler Miklós (Nicolas Schöffler) Kalocsán született, jogot tanul, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolára jár. 1936-ban Párizsba ment, és haláláig a tér-, a fény- és az idődinamika művészi megnyilvánulásait kutatta. Munkásságát 1968-ban a Velencei Biennále nagydíjjal, és Francia Akadémiai tagsággal tüntették ki.

1945 és 1953 között Schöffler tizenöt önálló, tér-dinamikus konstrukciót készített, amelyek függőleges-vízszintes fém tartószerkezetére tárcsákat, színes vagy fényesre polírozott fémlemezeket szerelt. A szobor minden nézete aszimmetrikus főnézet volt, a geometrikus vázra szerelt tükrök pedig nemcsak a tartószerkezet volumenét növelték meg, hanem az árnyékhatások, tükrözések, kitakarások, a körvonalak feloldása révén a tér valóságosan (a nyílásokon át), és illuzionisztikusan (tükrözés által) is érzékelhetővé vált. A statikus helyzetéből kibillentett konstrukció számol a környezet hatásaival, a néző mozgásával, a fény erősségével, ezáltal maga is pillanatonként változó, „élő” szoborrá, időben is kiterjedő „plasztikai eseményé” változik. A különböző optikai és mozgási fázisok időben kibontakozó eseményei mindinkább a szobor és a tér saját – külső és belső – idejének tudatosítása és vizualizálása felé vezettek.

Schöffler 1954-től kezd építeni kibernetikus szobrokat (CHRONOS-sorozat), amelynek legnagyobb darabját 1961-ben Liège-ben, a Meuse partján építette fel. Az 52 méter magas acéltraverzre 66 elektromotorokkal működtetett síktükröt szerelt, éjszaka pedig a 120 színes reflektor megvilágította tükrök mozgását számítógépes program alakította nagyszámú látvány-variációvá, ami a szobor fizikai határait szinte teljesen feloldotta, és a toronyt látványos fényjátékká avatta. Szülővárosában, Kalocsán is felállítottak 1982-ben egy 24 méteres (Chronos VIII.) kibernetikus toronyt. A dinamikus szobor idejéből kiindulva Schöffler megalkotta a „vándorló szobor” prototípusát, ami már maga „megy” a nézőhöz. Az *Autó szobrot* (Sculpture-automobile) a Renault autógyárban kivitelették, és ugyancsak egy programozott torony volt, amit egy ezüst autóváz hordozott. A tér dinamizálásával „az emberre nehezedő súly a lehetséges minimumra csökken. Jelenlegi környezetünk számtalan gátlása eltűnik, hogy a teljesség és megkönnyebbülés érzésének adja át a helyét. Ez a tér terápiaja a fény útján” – írja az 1968-ban megjelent *Kibernetikus város* című könyvében. Schöfflernek a gép által generált, a véletleneket konstruktív módon megalkotó és ellenőrzött világában még felismerni a modernizmus romantikus utópiáját, elveinek hatása a számítógépes képalkotó rendszerekben és a videó alkalmazásában bontakozott ki és él tovább.

Nicolas Schöffler 1979-ben teljes életművét bemutató anyagot adományozott Kalocsának, ami ma a múzeummá alakított egykori családi házban található.

Aknai Katalin

Schöffler Miklós (Nicolas Schöffler)
Fényes Tamás – MTI fotó,
Budapest, 1980

Ajánlott irodalom: Aknai Tamás: *Nicolas Schöffler*. Bp., 1980.; Nagy Zoltán: Megkésztet találkozás. *Művészet* 1983/3.; Nicolas Schöffler: Az új művészi szellem. *Café Babel* 1993/2.; Aknai Tamás: *Egyetemes művészettörténet: 1945–1980*. Dialóg-Campus Kiadó, Bp.–Pécs, 2001.; <http://www.youtube.com/watch?v=v0W3d2gwGZY>

Stein Aurél

(Pest, 1862. november 26.–Kabul, 1943. október 26.)

Stein Aurél

Elliot & Fry műterem, London, 1902 körül
MNM

Művelt polgárcsalád késői gyermekeként született. Iskoláit a pesti piaristáknál kezdte; majd a drezdai evangélikus gimnáziumban filológiai tanulmányok mellett érdeklődése a történelem és a földrajz felé fordult. Érettségét már a pesti evangélikus gimnáziumban tett. Anyai nagybátyja, Hirschler Ignác, a magyarországi természet jelentős személyisége, akadémikus, a pesti zsidó hitközség vezetője, a Főrendiház tagjának hathatós támogatásával indulhatott tudományos pályafutása. Egyetemi tanulmányait – magyar állami ösztöndíjak révén – Bécsben, Lipcsében és Tübingenben folytatta, ahol klasszika-filológiát, indológiát és iranisztikát tanult. 1884–1886 között Oxfordban, Cambridge-ben és Londonban végezhetett kutatásokat. Ez idő alatt – kötelező katonai szolgálatát is teljesítve – elvégezte a Ludovika Akadémia egyéves önkéntesi tanfolyamát, ahol elsajátította a térképezés gyakorlatát. A hazai egyetemeken nem tudott megfelelő állást kapni, ezért először Angliába, majd 1887-ben Indiába utazott, ahol oktatási intézmények hivatalaiban, valamint régészeti felügyelőként dolgozott nyugdíjazásáig.

Első nagy munkája még filológiai természetű: egy 12. századi krónika, a kasmíri királyi udvarban élő tudós-költő, Kalhana szankszkrit nyelven írott *Rádzsatarangini* című művének kritikai kiadása és angolra való fordítása 1900-ban. Ezután teljessé tett ki érdeklődése a régészet iránt. 1900 és 1916

között három nagy expedíciót vezetett a Tarim-medence sivatagjaiban. Belső-Ázsiában, főleg az akkor kínai fennhatóság alatti Kelet-Turkesztán területén végzett ásatásain a Selyemút homokba temetett emlékeit tárta föl, és elsőként térképezte a vidéket. A nagy számban talált írásos emlékek nyomán addig ismeretlen nyelvek kerültek a kutatás látókörébe. Azt vizsgálta, hogyan hatott egymásra a mediterrán nyugati, az indiai, az iráni és a kínai civilizáció. Nemzetközi hírnévre a dunhuangi Ezer Buddha barlangtemplomokban őrzött kéziratok, festmények és a 868-ra keltezett *Gyémánt Szútra*, a világ legrégebbi nyomtatott könyve felfedezésével tett szert, melyek ma a British Museum kincsei. 1943-ban Afganisztánba utazott, hogy az ókori Baktria területén kutasson, ám váratlanul megbetegedett, és Kabulban elhunyt.

Brit állampolgárként folytatott munkásságáért számtalan kitüntetésben részesült, 1912-ben lovaggá ütötték: Sir Mark Aurel Stein a 20. századi tudomány világszerte megbecsült képviselője. Származását, szülőföldjét azonban soha nem felejtette el, mindvégig szoros kapcsolatban állt a hazai tudományos élet képviselőivel. A Magyar Tudományos Akadémiát, mely már 1895-ben külső tagjává választotta, élete során folyamatosan támogatta: többek között nyomtatott könyveit, kéziratait, s több mint 7000 darabból álló fényképgyűjteményét a tudós társaság könyvtárára hagyta.

Szentpéteri József

Ajánlott irodalom: A Selyemút rejtett kincsei. Stein Aurél és az Ezer Buddha Barlangtemplomok. Az MTA Könyvtára Keleti Gyűjteményének kiállítása (2007): <http://dunhuang.mtak.hu>. A Kelet bűvöletében: Stein Aurél 1862–1943. Az MTA Könyvtárának kiállítása (2008): <http://stein.mtak.hu>.

Széchenyi Béla gróf

(Pest, 1837. február 3.–Budapest, 1918. december 2.)

Széchenyi István gróf fia, neves földrajztudós, geológus, az MTA tiszteleti, majd igazgatósági tagja, 1901-től koronaőr. Tanulmányait német egyetemeken végezte. Számos expedíciót szervezett. 1855–1857-ben járt Angliában, Franciaországban és Itáliában, valószínűnek tartjuk, hogy ő csempészte ki Angliába apja híres vitairatát, a „Blick”-et (hozzá írta apja a híres „Intelmek”-et).

1858-ban Zichy Jenővel a Balkán térségét és a görög szigetvilágot kutatta, 1862-ben Károlyi Gyulával együtt utazott az amerikai kontinensre. Ez utóbbiról jelent meg 1863-ban *Amerikai utam* című műve. 1865–1870 között négy alkalommal vett részt oroszánvadászaton Afrikában.

1877 és 1880 között tudóstársaival közösen Belső-Ázsia tanulmányozásával foglalkozott. Feltehetően ő volt az első magyar, aki megmászta a Tokió közelében található 3776 méter magas Fudzsjamát. A 29 hónapos út tudományos eredményeit egy háromkötetes monográfiában jelentette meg 1890 és 1897 között, az általa felkért tudós kutatók közreműködésével. A mű első kötete elnyerte az MTA nagyjutalmát, ebben található Lóczy Lajos számos értékes kutatási eredménye is („A geológiai megfigyelések leírása és eredményei gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjából”). Az expedíció teljes tudományos anyagának feldolgozása – húsz tudós bevonásával – 1900-ban fejeződött be.

Az expedíció során Lóczy Lajos számos önálló kutatást is folytatott. Észak-Kínában tanulmányozta a lösz keletkezését, s ehhez kapcsolódóan megállapította, hogy a Góbi-sivatag soha nem volt tengerfenék, hanem azt szárazföldi üledék tölti ki. A Dzszelep-hágó földtani térképezése közben arra a következtetésre jutott, hogy a Himalája vonulata mögött egy másik hegyláncolatnak is kell húzódnia. Ezt később Sven Hedin fel is fedezte, s Lóczy javasolta – az Angol Királyi Földrajzi Társasággal egyetértésben –, hogy az a Transhimalaya nevet kapja. Lóczynak lehetősége nyílt arra is, hogy a Jangce deltavidékét tanulmányozza, s hogy elkészítse a K. m. Természettudományi Társulat gondozásában a Kínáról szóló nagy kézikönyvét, térképmelléklettel (*A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása*, 1886).

Ugyancsak útítársa volt Bálint Gábor nyelvész (az eszperantó egyik első magyarországi terjesztője, a kolozsvári egyetem későbbi professzora), kutatásainak eredményei az expedíció kézikönyvében olvashatók. Az expedíció negyedik tagja, Gustav Kreitner térképész-főhadnagy 1882-ben adta közre a *Gróf Széchenyi Béla keleti utazása India, Japán, China, Tibet és Burma országokban* című munkáját.

Széchenyit fogadta Li Hung-csang, a kor egyik legbefolyásosabb kínai politikusa, aki Oroszország és a Monarchia kapcsolatairól érdeklődött tőle. Széchenyi – a korban meglehetősen egyedülálló módon – felemelte szavát az európai gyarmatosítás barbár módszerei ellen.

Széchenyi Béla a fentiekben túlmenően foglalkozott a Fertő, a Hanság és a Rába szabályozásának kérdéseivel is, ellenezte a Fertő lecsapolását, így a mai tájvédelem egyik neves előfutárának is tekinthető.

Gazda István

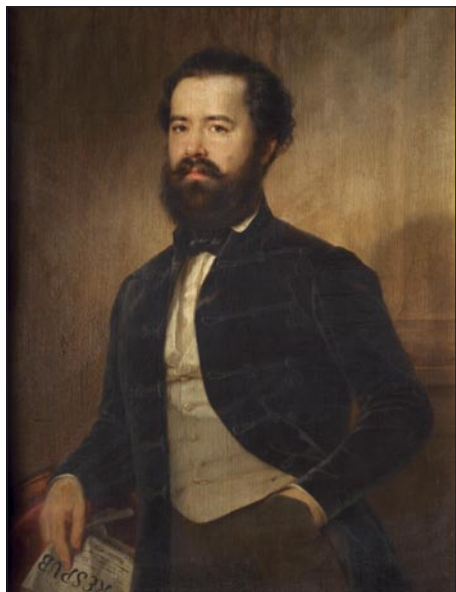

Széchenyi Béla gróf
Koller Károly tanár utódai,
Budapest, 1907
MNM

Ajánlott irodalom: Lóczy Lajos: *Gróf Széchenyi Béla emlékezete*. Bp., 1923. (MTA Emlékbeszédtek Vol. 18.); *Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához*. Bp., 1985.; Balázs Dénes: *Magyar utazók lexikona*. Bp., 1993.

Szemere Bertalan

(Vatta, 1812. augusztus 27.–Pest, 1869. január 18.)

Szemere Bertalan
Kozina Sándor olajfestménye, 1851
MNM

Szemere Bertalan tekintélyes múltú, de szerény vagyonú nemesi családban született. Iskoláit a sárospataki református kollégiumban, majd a miskolci és késmárki evangélikus líceumban végezte. A sárospataki jogakadémia befejezése után, Borsod vármegye követének jurátusaként (joggyakornok) jutott el 1832-ben Pozsonyba az első reformországgyűlésre. Itt ismerkedett meg a liberális-demokrata eszmékkel és a romantika életérzésével.

Az irodalmi ambíciókat is dédelgető fiatalemberre különösen Kölcsey Ferenc gyakorolt nagy hatást. 1836–1837-ben rokoni támogatással beutazta Nyugat-Európát. Úti élményeit – a polgári társadalom „felfedezését” – megörökítő könyvének megjelenése után az Akadémia levelező tagjává választották. A megyei közéleti pályáján gyorsan emelkedett: kisebb tisztségek után 1841-ben Borsod vármegye egyik főszolgabírójává, majd 1846-ban alispánjává választották. Az 1843–44-es és az 1847–48-es országgyűléseken megyéje követeként vett részt. Főleg a jogrendszer modernizálásának elméleti és gyakorlati kérdéseiben való jártasságának köszönhető, hogy hamarosan a liberális reformellenzék egyik vezéréként tekintettek rá. A márciusi forradalom győ-

zelme után Batthyány Lajos gróf az első felelős magyar kormányban a belügyminiszteri tárcát bízta rá. Az ő feladata volt a polgári államapparátus kiépítése, az új törvények életbe léptetése, valamint az első népképviselői országgyűlés megválasztásának lebonyolítása. Szeptember végétől az ideiglenes kormány funkcióját betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány tagjaként, illetve a Felvidék teljhatalmú országos biztosaként szervezte a honvédelmet.

Az 1849. április 14-i detronizáció után a független Magyarország kormányfője (a Minisztertanács elnöke) lett, egyben belügyminiszter, május 2-tól augusztus 11-ig. Programbeszédében kormányát forradalmi, republikánus és demokrata irányúnak nevezte. A Szemere-kormány tevékenységéből főleg elvi jelentősége miatt emelkedett ki a zsidóemancipációról és a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló országgyűlési határozatok előkészítése.

A szabadságharc leverése után Törökországon keresztül Franciaországba menekült, s Párizsban telepedett le. 1851-ben távollétében halálra ítélték. Mivel maga is igényt tartott a magyar politikai emigráció vezetésére, éles konfliktusba került Kossuthtal. A főleg a volt kormányzót támadó írásai (*A magyar emigráció, Politikai jellemrajzok*) következményeként teljesen elszigetelődött a száműzetésben. Politikai kudarcai és súlyos anyagi nehézségei idegrendszerét tönkretették. 1865 elején, súlyos betegen, uralkodói kegyelem folytán térhetett haza. Egy pesti magán-elmegyógyintézetbe került, s később ott is halt meg. A második magyar miniszterelnök hamvait 1871-ben szűkebb patriája hazavitette Miskolcra, s az avasi templom temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Fónagy Zoltán

Ajánlott irodalom: Hermann Róbert: *Szemere Bertalan*. (Magyar Szabadelvűek), Bp., 1998.; *Szemere Bertalan és kora*. Szerk. Ruzsoly József. Miskolc, 1991.; *Politikai jellemrajzok – Okmánytár*. Szerk. Hermann Róbert, Pelyach István. Bp., 1990.; *Szemere Bertalan leveleskönyve*. Szerk. Albert Gábor. Bp., 1999.

Szentpéteri József

(Rimaszombat, 1781. április 12.–Pest, 1862. június 12.)

A 19. század legjelentősebb magyar ötvösmestere. Apja fegyverkovácsműhelyében töltött inasévei után Kassán és Bécsben tanult. Innen Itáliába készült, de a napóleoni háborúk miatt csak Triesztig jutott. 1808-ban ismét Bécsben dolgozott, a neves Würth ezüstműves család egy tagjának műhelyében. 1809-ben hazatelepedett, s kérte felvételét a pesti ötvös céhbe, melynek azonban csak 1810-ben, több konfliktus után vált tagjává. Mivel a pesti ötvös céh később is nehezítette műhelye működtetését, 1812-ben Losoncra települt át, 1818-ban tért vissza Pestre. Későbbi írásaiban a céhek eltörlését követelte és a mesterképzés színvonalának emelését szorgalmazta.

Művészete egyesíti a barokk hagyományokat és a klasszicizáló törekvéseket. Egyházi készleteken és igényes használati tárgyakon (a *szilvászvárad*i ref. egyház *úrvacsorapohara*, 1811; *Szatbmáry-Király család ezüst kávékészlete*, 1823; *Ghyczy Kálmán tintatartója*, 1845) kívül plaszticitásában a szobrászattal vetekedő, bravúros technikai tudással rézből és ezüsből domborított reliefeket készített. *Nagy Sándor átkelése a Granicuson* (1830) című réz domborműve előképeül Charles Le Brun Nagy Sándor-sorozata szolgált. *Az arbelai ütközetet* megjelenítő ezüst domborműve (bemutatva az 1851-es londoni világkiállításon, azóta ismeretlen magángyűjteményben) és *Pórus király fogságba esését* ábrázoló sokalakos ezüstreliefje (1850), valamint a hazai történeti témákat feldolgozó kompozíciói (pl. *Vitam et sanguinem* (1852); *Buda visszafoglalása* (1853) nagy kritikai visszhangot váltottak ki. A besztercebányai és bécsi ötvös céh tiszteletbeli tagjává választotta, tagja volt a párizsi művészegyletnek is.

A késői elismerés nem kárpótolta igazán a pályája elején elszenvedett megpróbáltatásokért, s nem feledtette vele hosszú évek sikertelenségét. Önéletrajzában így írt saját művészetéről: „[...] én a künsztlerséggel magamat napról napra rontottam, és nem volt annyi belátásom, hogy azt abbahagyván, a többiek példája szerint könnyebben készíthető munka mellett maradtam volna.”

1964-ben az Iparművészeti Múzeumban, 1982-ben a Budapesti Történeti Múzeumban rendeztek munkáiból gyűjteményes kiállítást.

Bubryák Orsolya

Szentpétery József
Ismeretlen mester miniatűrje, 1850 körül
MNM

Ajánlott irodalom: Horváth Henrik: *Szentpéteri József pesti ötvösmester művészete*. (Budapest Régiségei XII.) 1937.; Mihalik Sándor: *Szentpéteri József ötvösmester élete, önéletrajza, művei*. Bp., 1954.; Héjnyé Détári Angéla: *Az ezüst XIX. sz.-i nagy mestere*, Sz. J. *Művészet* 1965/8.; Somogyi Á.: *Régi pesti ötvösművészet*. Bp., 1970.; P. Brestyánszky I.: *A pest-budai ötvösség*. Bp., 1977.; Földes E.: *Szentpéteri* (katalógus). Budapesti Történeti Múzeum, 1982.; Nyitray L.: *Szentpéteri József életútja*. Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1984.

Szóts István

(Szentgyörgyválya, 1912. június 30.–Bécs, 1998. november 6.)

Szóts István
Ismeretlen fotográfus felvétele,
1950-es évek
MNM

Emberek a havason című filmjével 1942-ben, a Velencei Filmfesztiválon vált egy csapásra híressé. Alkotásának kíméletlen realizmusa, az eredeti helyszínnek, a színészi játék frissessége és klisémentessége kirobbanó lelkesedést okozott, és elhozta a művészeti fődíjat.

Szóts István 1912-ben született Erdély egy kis falujában, Szentgyörgyválján. Gyermekkorát itt töltötte, rengeteg merítve az itt szerzett élményekből: a természet közelsége és átélhetősége, a falusi élet emberközpontúsága, a kis közösségek belső működése fontos alkotóeleme az életműnek.

Szülei hivatalnoknak szánják, őt azonban sokkal jobban vonzza az önkifejezés, ehhez pedig – viszonylagos korlátlanlansága miatt – a film médiumát választja. 1939-ben kezdi pályáját, és néhány kezdeti próbálkozás után Nyíró József novelláiból leforgatja az *Emberek a havason*t. A külföldi lelkesedést nem követi osztatlan hazai elismerés, az itthoni kritikus hangok pedig a háború után is jelentkeznek, a film értékei helyett azt hangsúlyozva, hogy a film a fasiszta Olaszországban nyert, és azt állítva, hogy a film alapját adó novella szerzője, Nyíró József antiszemita volt.

1945-ben megírja, és 1500 példányban saját pénzből kiadja a visszhangtalanul maradt röpiratát a magyar film ügyéről. „Hiszem, hogy a megismerés, egymás értékeinek, földjének, nyelvének és zenéjének örömeinek és sirásának, táncainak és hétköznapijainak megismerése közelebb hoz-

za, jobban megérteti a mostani gyűlölködő népeket. A nagy megértést, a békét – a művészetek összegezője – az új művészet, a film, nagy publicitásával bizvást szolgálni fogja. A mozigép felmérhetetlen ajándék. Sokkal több, mint Gutenberg sajtója” – írja Szóts, ám reményeit hamarosan összezúzzák. 1947-ben készült *Ének a búzamezőkről* című filmjének vetítéséről Rákosi már a búzaszentelési körmenet jeleneténél távozik, a filmet betiltják, hosszú évekig láthatatlan marad. Néhány évre belső emigrációba szorul – a Népművészeti Intézetben készít dokumentumfilmeket –, majd 1957-ben a saját költségére befejezett *Melyiket a kilenc közül?* című filmet kíséri a Velencei Filmfesztiválra, ahonnan nem tér vissza Magyarországra.

Ausztriában telepedik le, a bécsi Filmfőiskolán kezd tanítani. Filmtervei itt sem találnak erős támogatásra, produkcói közül csak a szerényebbek valósultak meg. 1989-ben – mintegy kárpótlásként – számos állami kitüntetést és díjat kapott, többek között a Színház- és Filmművészeti Főiskola díszdoktori címét, Magyar Művészetért Díjat, a Kossuth-díjat, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét, a 25. Magyar Filmszemle életműdíját, tagjai közé választotta a Széchenyi Művészeti Akadémia. 1998. november 5-én halt meg Bécsben, Budapesten, a Farkasréti temetőben nyugszik.

Jerovetz György

Ajánlott irodalom: Pintér Judit: Szóts István. http://magyar.film.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=36519&catid=9&Itemid=11; Ablonczy László: A bölcsőtől a koporsóig. Beszélgetés Szóts Istvánnal. *Tiszatáj* 45 (1991) no. 6.; Vincze Teréz: Szóts István és a hatvanas évek magyar filmművészete. *Metropolis* 2 (1998) no. 2.

Teleki Blanka grófnő

(Hosszúfalva, 1806. július 5.–Párizs, 1862. október 23.)

A reformkori hazai nőnevelés kimagasló alakja, akit Kornis Gyula „A magyar női lélek egyik legszébb virágá”-nak nevezett. Apja, Teleki Imre gróf a göttingai egyetemen jogot tanult és különösen természetű embernek számított, anyja, Brunszvik Karolina az „Angyalkert” alapítójának, Teréz grófnőnek volt a legfiatalabb húga.

Négyéves külföldi tanulmányútja után 1841-ben érkezett haza, s ekkor olvasta el Fáy András *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban* című munkáját. Ennek hatására tette közzé 1845. december 9-én, a *Pesti Hírlapban* „Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében” című cikkét. 1846. június 3-án, a *Honderű* hasábjain jelent meg a „Nyilatkozat nőnevelési intézetről” című írása, amelyben egy nemzeti szellemű nőnevelde felállításának programját fogalmazta meg. Az intézmény még az év novemberében nyílt meg a pesti Majtényi-házban. Blanka grófnő legfőbb segítőtársa mindvégig Lővei (Leőwey) Klára volt. Az intézetalapító gondosan megválogatta a kilenc évfolyamosra tervezett nőnevelde tanárait is, akik között olyan „hírességek” voltak, mint Vasvári Pál, Hanák János, Bereczki Máté és Thern Károly. Teleki intézetében sokféle tárgyat tanítottak, mint pl. a magyar- és világtörténelmet, természetismeretet, irodalmat, szép- és helyesírást, magyar, francia és német nyelvet, vallástant, rajzolás és kézimunkát.

1848 decemberében azonban az első hazai nőnevelő intézet kénytelen volt bezárni kapuit, mivel az osztrák csapatok elfoglalták Pest-Budát. A grófnő követte a kormányt Debrecenbe, ahol 1849. április 14-én támogatta a Habsburg-ház trónfosztását. Vasvári kérésére segítette a Rákóczi-szabadsereg felállítását, amelynek zászlót ajándékozott. A világsi fegyverletelt követően pálfalvi kastélyába költözött, ahol menekült honvédtiszteket bújtatott, Kossuth-bankókat rejtegetett és vegytintával írt leveleket küldött Emmának Párizsba. A hatóságok ezek miatt 1851. május 13-án – Lővei Klarával együtt – letartóztatták, majd a pesti Újépületbe vitték. Az osztrákok 1853. május 25-én mondták ki a kegyetlen verdiktet: Telekit tíz, Lőveit ötévi várfogságra ítélték. Június 30-án érkeztek meg Kufsteinbe, ahol korábban Kazinczy és Wesselényi is raboskodott. Az embertelen börtönviszonyok sokat ártottak a grófnő egészségének, ezért 1856 novemberében Laibachba (ma: Ljubljana) szállították, ahol a várparancsnok emberségesebb bánásmódot biztosított. Itt értesült arról, hogy a politikai foglyok 1857. május 9-én amnesztiában részesültek, de őt csak 13-án helyezték szabadlábra. A félig megvakult, meggyötört asszony Párizsba utazott, és soha nem tért vissza Magyarországra. 1862. október 23-án ott érte a halál, és a montparnasse-i temetőben helyezték örök nyugalomra. A gyászbeszédet sírjánál Irányi Dániel mondta, amelyben így fogalmazott: „A megboldogultnak földi maradványait valamikor vissza-követeli majd a haza szent földje.”

Teleki Blanka grófnő
Barabás Miklós litográfiája, 1883
MNM

V. Molnár László

Ajánlott irodalom: *Teleki Blanka és köre. Karacs Teréz, Teleki Blanka és Lővei Klára írásai, visszaemlékezései.* Vál., sajtó alá rend., az előszót és a jegyz. írta: Sáfrán Györgyi. Bp., 1963.; Kertész Erzsébet: *Szeretném Blankát boldognak látni (Teleki Blanka életregénye).* Pécs, 1998.; Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”:* *Teleki Blanka (1806–1862).* Martonvásár, 2003.; Estók János: *Teleki Blanka grófnő, Lővei Klára.* In Estók János – Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben.* Bp., 2007.

Tóth Ágoston Rafael

(Marcali, 1812. október 24.–Graz, 1889. június 9.)

Tóth Ágoston Rafael
Ismeretlen mester olajfestménye,
19. sz. második fele
MNM

intézeti tanára lett. 1867 után a közmunka- és közlekedési minisztériumban megszervezte a topográfiai osztályt, amelynek feladata a magyarországi polgári intézmények korszerű térképekkel való ellátása volt. Külföldi tapasztalatai alapján 1869-ben írta meg *A helyszínrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása* című munkáját, amely a 19. század végi európai térképészet körképének tekinthető.

Tóth Ágoston a domborzat ábrázolásának kérdésével, a korabeli térképészet legfontosabb módszertani problémájával gyakorlatban és elméletileg is sokat foglalkozott. Ő készítette az első magyar szintvonalas térképek egyikét, és számos domborművet is alkotott. A domborzat mérhető bemutatására a szintvonalakkal való ábrázolást tartotta alkalmasnak, azonban mindig hangsúlyozta, szemléltetés céljára ez a mérnöki célokra alkalmas módszer csak kiegészítéssel alkalmas. Sokat tett a tereptan magyar nyelvű katonai oktatásáért és az újszerű térképészeti módszerek megismertetéséért. 1869-ben visszakapta ezredesi rangját és ugyanebben az évben a pesti tudományegyetemen stratégiát, tereptant, térképolvasást, katonai felmérést adott elő magyarul. 1870-ben az európai fokmérés munkálatairól írt értekezést, és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Alapítója és első alelnöke a Magyar Földrajzi Társaságnak, számos hazai tudományos egyesület és az antwerpeni földrajzi társaság levelező tagja.

Török Zsolt

Katonatiszt, térképész, a magyar térképtudomány történetének nemzetközileg is kiemelkedő személyisége. Tanulmányait a bécsi hadmérnöki akadémián végezte, ahol a térképészet és a domborzat ábrázolásának kérdésével foglalkozó osztrák Franz von Hauslab volt rá nagy hatással. Dolgozott a második katonai felmérésben.

Az 1848-as szabadságharc kitörése után a császári hadsereg republikánus nézeteiről ismert századosa belépett a honvédseregbe, és több fontos beosztásban harcolt. Előbb a 31. honvédzászlóalj szervezésével bízták meg, majd Bem erdélyi hadtestének vezérkarába került, és részt vett az Észak-Erdélyt felszabadító hadjáratában. Alezredessé léptették elő, Kolozsvár majd Beszterce városparancsnokává nevezték ki. Az erdélyi hadjáratban tanúsított hősiességéért Bem ezredessé léptette elő, Erdély katonai parancsnoka lett. Később a Délvidéken harcolt a világosi fegyverletételig. A szabadságharc leverése után az aradi haditörvényszék előbb halálra ítélte, majd ezt tizennyolc év várfogságra változtatták, amit Olmützben töltött. 1856-ban amnesztiával szabadult.

A Széchenyi-uradalom mérnöke, megyei mérnök Zalában, majd a keszthelyi gazdasági

Ájánlott irodalom: Irmédi-Molnár László: *Felsőszopori Tóth Ágoston honvéd ezredes a XIX. századi magyar térképészet és úttörőjének élete és működése*. Bp., 1938.; Tóth Ágoston honvéd ezredes a katona és térképész (1812–1889). Bp., 1987.; Török Zsolt: „Földképek vízszintes rétegekkel”. A szintvonalas domborzatábrázolás magyar úttörője: Tóth Ágoston. *Természet Világa* 1988.

Várkonyi Zoltán

(Budapest, 1912. május 23.–Budapest, 1979. április 10.)

Egri csillagok, A kőszívű ember fia, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, Csutak és a szürke ló – és még hosszan sorolhatnánk azokat a filmeket, amelyeket Várkonyi Zoltánnak, a második világháború utáni évtizedek egyik legismertebb és legsokoldalúbb magyar rendezőjének köszönhetünk, aki a filmkészítés mellett színpadi rendezőként, színészként és forgatókönyvíróként is beírta magát a színház- és filmtörténetbe.

Előbb a Nemzeti, majd 1941–1944 között a Madách Színház tagjaként játszott a színpadon. 1945-ben a Művész Színház igazgatója lett. 1949-től a Nemzeti Színházban, majd ezzel párhuzamosan 1951-től a Magyar Néphadsereg Színházában vállalt színészi és rendezői feladatokat. 1962-től a Vígszínház főrendezőjévé, 1971-től pedig igazgatójává nevezték ki.

A filmezésbe először színészként, majd forgatókönyvíróként kóstolt bele. Az 1930–40-es években olyan nagy sikerű filmekben tűnt fel, mint a *Meseautó*, *Az én lányom nem olyan*, a *Fekete gyémántok* vagy a *Gül Baba*. Első forgatókönyve az 1939-es, azóta is gyakran játszott *Hat hét boldogság* volt. Első rendezését, a *Nyugati övezetet*, melynek forgatókönyvét is ő írta, 1951-ben forgatta. Az 1960-as években álmodta vásonra a magyar regényirodalom fent említett klasszikus darabjait, melyeken generációk nőttek és nőnek fel azóta is. Filmjei avatták sztárrá a korszak ünnepelt színészeit: Ruttkai Évát, Latinovits Zoltánt és Darvas Ivánt, Béres Ilonát és Tordy Gézát, Venczel Verát és Koncz Gábort. Emellett az induló magyar televízió egyik vezető művésze volt, így például az ő nevéhez köthető az első szilveszteri tévékabaré megrendezése 1957-ben (Horváth Tivadarral).

Alkotótevékenysége mellett az ifjabb színészgenerációk kinevelését is létfontosságú feladatának tartotta. Már 1945-ben tanári feladatokat vállalt a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1974-től haláláig rektorként igazgatta az intézményt. A kezdő tehetségeknek számos lehetőséget nyújtott filmjeiben, színpadi rendezéseiben az első lépések megtételére. Tanítványai közül olyan nagyságok kerültek ki, mint Pécsi Sándor, Sennyei Vera, Somogyvári Rudolf és Latinovits Zoltán, de ő fedezte fel Bárdy Györgyöt is.

Tevékenységet itthon számos kitüntetéssel ismerték el (1953 és 1956: Kossuth-díj, 1955: Erdemes Művész, 1962: Kiváló Művész, 1974: Pro Arte). Neve külföldön is jól csengett: tagja volt a Nemzetközi Filmfőiskolák Szövetsége (CILECT) vezetőségének, s 1978-ban a londoni királyi filmakadémia meghívta az első brit tévéfesztiválra – egyetlen külföldi zsűritagként.

Halálának ötödik évfordulóján mellszobrot avattak emlékére a Vígszínház előcsarnokában; a Színház- és Filmművészeti Egyetemen relief, a Paulay Ede utcában, az egykori Művész Színház épületén emléktábla, a Ranódy László Szinkronstúdió előtt pedig szobor őrzi emlékét. Özvegye, Szemere Vera színésznő Várkonyi-díjat alapított 1984-ben, melyet évente a Vígszínház egy dolgozójának ítélnek oda.

Slíz Mariann

Várkonyi Zoltán
Keleti Éva – MTI fotó,
Budapest, 1971

Ajánlott irodalom: Molnár Gál Péter: *Rendelkezésképrőla*. Bp., 1972.; Nemeskürty István: Várkonyi Zoltán egy ifjabb kortársa szemével. *Élet és Irodalom* 1979. ápr. 21.; Várkonyi Zoltán emlékkönyv. Szerk. Szántó Judit. Bp., 1980; Illés Endre: *Mestereim, barátaim, szerelmeim. II.* Bp., 1983.; Horvai István: Várkonyi Zoltán, a színész. In *Új Tükör* 1986. febr. 9.

Zsigmond király

(Prága, 1368. február 14.–Znaim, 1437. december 9.)

Zsigmond király

Landsinger Zsigmond másolata
Albrecht Dürer olajfestményéről,
1894
MNM

Luxemburgi Zsigmond 1368. február 14-én született, IV. Károly német-római császár és Pomerániai Erzsébet házasságából. 1387. március 31-én koronázták magyar királlyá; a trónra Anjou Mária magyar királynővel kötött házassága révén jutott. Ő az első olyan magyar uralkodó, aki már nem állt rokonságban az Árpád-házzal. Zsigmond az 1390-es években szembekerült báróival, akik 1401. április 28-án fogságba vetették, és 1402 végén fegyveres felkelést kezdtek ellene. A felkelést 1404 elejére sikerült felszámolni, a győzelem új korszakot nyitott Zsigmond uralkodásában. A konszolidációhoz kapcsolódott második, Cillei Borbálával kötött házassága.

Magyar királyként többször kellett külső ellenséggel szembenéznie. Az Oszmán Birodalom az 1390-es években jelent meg a déli határoknál. A király kétszer – 1396-ban Nikápolynál, 1428-ban Galambócnál – ütközött meg török szultáni sereggel, de mindkét alkalommal vereséget szenvedett. A katonai kudarcok hatására az ország déli határainak megerősítését tűzte célul. Az al-dunai határszakaszt egy évtized alatt 11 új várral erősítették meg, a védelem legfőbb láncszeme Nándorfehérvár lett. Velencével a 12. század óta folyt a küzdelem Dalmácia birtokáért. A nápolyi király, László még a Zsigmond elleni felkelés idején kezére jutott városokat Velencének adta el. Zsigmond hadat indított visszaszerzésükre, Dalmácia azonban velencei birtok maradt. (A háborús költségek előteremtésére zálogosított el 1412-ben II. Ulászló lengyel királynak szepességi városokat.) Az 1420-as évekre veszélyeztetett helyzetbe került az ország északi területe is; husziták 1428-ban törtek be először Magyarországra.

Miután Magyarországon biztosította uralmát, ideje jelentős részét nagyszabású külpolitikai tervei megvalósításának szentelte. 1411-ben megválasztott német király, 1433-ban császár lett, a cseh koronát bátyja, IV. Vencel halála után, 1420-ban szerezte meg. 1411 után hozzáfogott régi terve, az Európát 1378 óta megosztó egyházszakadás megszüntetésének megvalósításához; e célból zsinatot hívott össze Konstanzba. Az 1414-ben megnyílt zsinat négy évig ülésezett, legfőbb eredményeként 1417-ben, V. Márton pápa megválasztásával véget ért az egyházszakadás. Európa vallási térképén azonban új törésvonal jelent meg: a zsinaton 1415. július 6-án halálra ítélt és megégetett cseh prédikátor, Husz János kivégzése szakadást idézett elő az egyházban, és forradalmi változásokat hozott Csehországban. Zsigmond több keresztes hadjáratot indított a husziták ellen, amelyek mind vereséggel zárultak, végül tárgyalásokat kezdett a mérsékelt kelyhesekkel. Miután 1433-ban megszületett a kelyhesek és a katolikus egyház közti egyezség, sikerült győzelmet aratni.

Zsigmond Magyarországon fél évszázadig, Németországban 27, Csehországban 17 évig uralkodott. Fiatalon csak korlátozott hatalommal rendelkezett, öregkorára azonban Magyarországon és Európa-szerte egyaránt hatalmas tekintélyre tett szert. 1437. december 9-én a morvaországi Znaimban hunyt el. Holttestét kívánságára Nagyváradon, első felesége, Mária, valamint Szent László király mellett helyezték örök nyugalomra.

Csukovits Enikő

Ajánlott irodalom: Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984.; Engel Pál: Zsigmond kora. In Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Bp., 1998.

Zsivótzky Gyula

(Budapest, 1937. február 25.–Budapest 2007. szeptember 29.)

Atléta, kalapácsvető, testnevelő tanár, sportvezető. Felesége, Komka Magdolna magasugróbajnok, fiai: Gyula, ifjúsági Eb-győztes labdarúgó, Attila junior világbajnok, Eb-ezüstérmes, világbajnoki bronzérmes tízpróbázó. Egyesületei: Kiskunfélegyházi Vasas, TF Haladás, TFSE, Újpesti Dózsa. Legkiemelkedőbb eredményei: kétszeres olimpiai ezüstérmes (Róma, 1960; Tokió, 1964), olimpiai bajnok (Mexikóváros, 1968), Európa-bajnok (Belgrád, 1962), háromszoros Universiade-győztes (Torinó, 1959; Szófia, 1961; Budapest, 1965). Négy olimpián vett részt. A világ első kalapácsvetője, aki 70 m-en felül dobott. Kétszer javított világ- (1965: 73,74 m; 1968: 73,76 m), négyszer Európa-csúcsot. 1958 és 1970 között minden évben, összesen tizenhárom alkalommal nyerte meg a magyar bajnokságot, kilencszer dobott magyar csúcsot.

1965-ben és 1968-ban az év sportolójává, 1966-ban és 1968-ban az év atlétájává választották. 1956 és 1973 között válogatott kerettag – 57-szeres válogatott – volt. 1991 és 1993 között az ÚTE elnökhelyettese, 1999-ben a Magyar Atlétikai Szövetség alelnöke, 2004-ben a Mező Ferenc Közalapítvány kuratóriumának elnöke lett. 1988 óta tagja a Magyar Olimpiai Bizottságnak. 2005-ben a MOB elnökségi tagjává és a Hagyományörző Bizottság vezetőjévé választották. Elismerések, kitüntetések: MOB Erdemérem (1998), Az évszázad atlétája (MASZ – 2000), Magyar Örökség-díjas (2000), a Nemzet Sportolója (2004), a Minden Idők Legjobb Magyar Sportoló Egyesület alapító tagja.

Egy riportban a következőképpen emlékezett pályafutása kezdetére: „Alkatilag tulajdonképpen nem is voltam a legalkalmasabb a kalapácsvetésre, a hosszú lábaim miatt magasan volt a súlypontom. Néha úgy éreztem magam a dobókörben, mintha gólyalábakon mozognék. Igaz, a hosszú karom jelentett némi előnyt, de ez az alkat inkább más atlétikai ágban érvényesült volna.

[...] Budapestre kerültem 1955-ben és hamarosan ifjúsági bajnokságot nyertem. Könnyed, szép esztendőök voltak ezek, minden úgy sikerült, ahogyan csak elképzeltem. Egy esztendő múltán bekerültem a felnőtt válogatott keretbe, de ahhoz, hogy a csapatban is szerepelhessek, nem akárkit kellett megelőznom: azt a Német Imrét, aki még Helsinkiben is harmadik tudott lenni. Két méterrel kellett nagyobbat dobnom nála, hogy utazhassak a válogatottal Lengyelországba. Négy méterrel sikerült megelőznom: emlékszem, 57,23 métert dobtam és utazhattam Poznańba. Válogatott lettem és az is maradtam másfél évtizeden át.”

A szokatlanul kemény munka meghozta az eredményeket, egymás után dobta a csúcsokat. Ennek ellenére nem sikerült feljutnia az áhított csúcsra. 1960-ban és 1964-ben is balszerencse fosztotta meg az aranyéremtől. Rómában a szokatlan borítású dobókör, Tokióban az eső. De az is maga volt a csoda, hogy eljutott Rómába. 1963-ban egy korábbi vakbélműtét utóhatásaként életmentő műtétet hajtottak végre rajta. 23 kg-ot veszített a testsúlyából. Túlélt. Iszonyatos erőfeszítés után egy év múlva Tokióban balszerencsés második.

Mexikóban már senki és semmi sem állhatta útját, magabiztos versenyzéssel végre elérte az áhított célt, Németh Imre és Csermák József után ő is felállhatott az olimpiai dobogó csúcsára.

Zsivótzky Gyula
Népstadion edzőpálya, 1959
Kozák Lajos felvétele
TESTNEVELÉSI ÉS SPORTMÚZEUM

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Zsolt Róbert: Zsivótzky Gyula. In *Értük szólt a Himmusz*. Bp., 1997.; Kó András: *A kalapácsvető aratása*. Bp., 2010.

További évfordulók

ALFONZÓ (Markos József) (Budapest, 1912. február 28.–Budapest, 1987. május 31.) **színész, artista.** Szállóigévé vált, emblemmájává vált, máig idézett mondata: „Ide figyeljenek, emberek!” Kalandos életet élt, 16 éves korától több mint egy évtizedet Európában és Észak-Afrikában turnézott akrobataként. 1940-es hazatérése után főként mulatókban lépett fel: artista- és parodista-számokkal a Royal Varietében, a Kamara Varietében és a Moulin Rouge-ban. 1945 után a Royal Revü Színházban, a Vidám Színpadon és a Kamara Varietében szerepelt, 1951-től pedig a Vidám Színpad tagjának szegődött. 1956–1958-ban Belgiumban pantomim előadásokban szerepelt. Újabb hazaérkezése után a Fővárosi Operettszínház és a Kamara Varieté művésze, a Budapest Tánccalotában önálló műsora volt. Művésze egészen jellegzetes, senkivel össze nem téveszthető gesztusokkal, mozgással, arcjátékkal adta elő fanyar humorú produkcióit. Több ifjúsági filmben szerepelt, többek közt a *Keménykalap és krumpliorr* legendás fagyaltárusát, Bagamérit alakította. (*Ujváry Anna*)

ÁPRILY (Jékely) Lajos (Brassó, 1887. november 14.–Budapest, 1967. augusztus 6.) **költő, műfordító, szerkesztő.** Az 1918-ban az *Új Erdély* című lapban megjelent verseinél használta először az Áprily Lajos nevet. Az *Erdélyi Helikon*, majd a pesti *Protestáns Szemle* szerkesztője. Gazdag formakultúrája, verseinek zeneisége, impresszionista-szimbolista vonásai az első Nyugat-nemzedék hagyományához kapcsolják. Hagyományörző szemlélete modern érzékenységgel örvözdök. Tudatosan megkomponált, ciklusokba rendezett életművet alkotott. Fordításai a magyar műfordítás-irodalom remekei közé tartoznak. (Puskín: *Anyegin*, Ibsen: *Peer Gynt*, Schiller, Eminescu, Janus Pannonius versei) József Attila-díjas. Jékely Zoltán költő apja. (*Horváth Zsuzsanna*)

ARÁNYI Lajos (Komárom, 1812. május 29.–Nagymaros, 1887. július 28.) **orvos,** egyetemi tanár, a MTA levelező tagja (1858). Bécsben tanult, hazatérve a kórhonctan első hazai egyetemi előadója lett (1844), ő hozta létre a Kórhonctani Intézetet (1854), majd 1861-től 1873-ig a kórhonctan professzora, az első magyar nyelvű kórhonctani tankönyv szerzője volt (1864). Elsősorban a fulladás, a narkózis, az ödéma és a szívműködés kérdéseivel foglalkozott. Az elsősegélynyújtás fontosságának propagálója és korai szakmunkájának megírója. Neves amatőr régész is volt, a történelmi értékű várakról rajzokat, vízfestményeket készített, a Vajdahunyadvár újjáépítésének lelkes támogatója (erről szóló könyve 1867-ben jelent meg). Tanulmányokat adott közre a visegrádi ásatásokról is. Neki köszönhető a Budai Vár történelmi jelentőségű házainak emléktáblákkal való megjelölése. Rajz tehetségét orvosi szakmunkáiban

is kamatoztatta, saját rajzaival illusztrálta műveit, sőt az orvosi rajzok elkészítésére vonatkozó hasznos tanácsait is megfogalmazta, közreadta. (*Kapronczay Katalin*)

BALÁZS Árpád [Géza] (Felsőtőkés, 1887. november 1.–Szeged, 1981. szeptember 9.) **festő és grafikus.** 1913-tól a Magyar Képzőművészeti Főiskolára járt, ahol Réti István volt a tanára. Az első világháború kitörésével tanulmányai megszakadtak. 1920–1924 között a prágai Művészeti Akadémiát látogatta. Több ízben dolgozott a nagybányai művésztelepen. 1920-tól rendszeresen kiállít. 1925-ben Bécsben, Münchenben és Drezdában, 1961-ben Párizsban volt tanulmányúton. 1927–1941 között Belgrádban és Szabadkán élt, és újságoknál dolgozott. 1930-ban csatlakozott az Oblik művészcsoporthoz. 1941-től 1947-ig Nagyváradon, majd Nagyszalontán, 1947–1957 között Szegeden rajztanárként, újság-illusztrátorként tevékenykedett. 1957-ben hazatért Jugoszláviába, Horgoson és Szabadkán élt. Prágai éveitől az 1930-as évek elejéig készült alkotásai a kubizmus, az expresszionizmus és a futurizmus hatását mutatták. Az 1930-as évektől művészetében a realista ábrázolás válik meghatározóvá. Az évtized második felétől a vajdasági nemzetiségek népszokásait, népviseleteit örökölte meg. Az 1950-es évek végéig tematikája változatlan maradt, számos tájképet, enteriort, csendéletet is festett. (*Aknai Katalin*)

BALOGH István (Debrecen, 1912. november 29.–Debrecen, 2007. május 4.) **néprajzkutató, muzeológus, történész,** egyetemi tanár, az MTA lev. tagja. Dolgozott a debreceni Déry Múzeumban, a nyíregyházi Jósza András Múzeumban. 1964–1975 között a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár igazgatója volt. Tudományos munkássága a néprajzra és az agrártörténetre összpontosult. Különösen a parasztság társadalomtörténete és művelődése, gazdálkodása, állattartása érdekelte. A településtörténet kapcsán főként a tanyarendszert kutatta. Sokat foglalkozott szűkebb páttriája, a Hajdúság és Debrecen népi kultúrájával. Néprajzi tárgyú írásait a gazdag forráshasználat, a történelmi szemlélet jellemzi. (*Estók János*)

BATTHYÁNY Gyula (Ikervár, 1887. május 10.–Budapest, 1959. január 20.) **festő,** az első magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf dédunokája. A párizsi Julian Akadémián és 1907-ben Münchenben, Angelo Janknál végezte tanulmányait, mesterének azonban Vaszary Jánost tekintette. 1914-ben az Ernst Múzeumban Beck Ö. Fülöppel közös, nagy kiállítása volt. Az első világháború után körutazást tett Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Tuniszban, Madeira szigetén és a Kanári-szigeteken. 1921–38 között rendszeresen láthatók művei a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban.

Az 1920-as évektől Gyagilev díszlettervezőjének, Leonyid Baksztnak a hatására kezdett jelmezeket és színházi dekorációkat tervezni. Az ötvenes évek elején egy koncepciót perben elítéltek, öt évet töltött börtönben. Művei a Magyar Nemzeti Galériában és magángyűjteményekben találhatók. Díjak: 1916: ezüstérem, San Francisco; 1930: ezüstérem, Barcelona; 1934: aranyérem, Párizs; 1937: bronzérem a párizsi világkiállításon. Az arisztokratákörök, a mondán társasági élet festője. Sajátságos stílusa a megkésett szecesszió jegyében fogant, a realista ábrázolásmódtól magát feltűnően távol tartó Batthyány sokféle stílusiránnyal érintkező, nagyon egyéni festői modort munkált ki, ami leginkább a portréfestészetben jelentkezik. Megnyújtott alakjai Honoré Daumier és El Greco manierisztikusan hullámzó emberábrázolásaira is emlékeztetnek. Figuráinak dekoratív felfogása a szürrealizmus és az art deco szellemiségével érintkezik. Grafikusként többek közt Herczeg Ferenc és Tormay Cecile műveit illusztrálta, illetve az Operaháznak díszleteket tervezett. (*Aknai Katalin*)

BEYTHE István (Németújvár vagy Kő, 1532.–Németújvár, 1612. május 3.) protestáns **prédikátor**, püspök, **természettudós**. 1576-tól Németújváron Batthyány Boldizsár udvari lelkésze. Itt került kapcsolatba a 16. századi Európa egyik legjelentősebb természettudósával, a németalföldi protestáns „menekült” Carolus Clusiuszal (1526–1609), akinek segítőtje lett, és aki műveiben elismerte Beythe szakmai érdemeit. Beythe Istvánnak minden bizonnyal orosz-lánrsze volt a Pannóniában a 16. században ismert és/vagy megnevezett növények neveinek és a fajokkal kapcsolatos népi ismereteknek az összegyűjtésében és az első önálló etnobotanikai kismonográfia 1584-es németújvári kiadásában (témája: Pannónia száraz növényeinek névjegyzéke), illetve az első gombatudományi (mikológiai) nagymonográfia anyagának gyűjtésében. Ez a munka nemcsak a magyar, de feltehetőleg az egyetemes természettudományos irodalom első – eredeti terepkutatásokon alapuló – önálló népi növényismereti (etnobotanikai) tájmonográfiája, amely 400 magyar népi növénynevet tartalmaz. (*Szabó T. Attila*)

BEKE Manó (Pápa, 1862. április 24.–Budapest, 1946. június 27.), a **20. századi hazai matematika-oktatási reformmozgólakot egyik kidolgozója és vezetője**. Középkorai majd egyetemi tanár, akadémikus, a differenciál- és integrálszámításról szóló értékes tankönyvek valamint az első rendszeres magyar determinánselméleti kötet szerzője. 1919 után katedrától és akadémiai tagságtól megfosztották, 1945 után rehabilitálták. A lineáris differenciálegyenletek nemzetközileg is elismert kutatója volt. Nevét őrzi a Bolyai János Matematikai Társulat Beke Manó-émlékdiája. (*Szabó Péter Gábor*)

BERCZELLY Tibor (Rákospalota, 1912. január 3.–Budapest, 1990. október 15.) **vívó, mesteredző**. Sporttehetsége a Ludovika Akadémián bontako-

zott ki, elsősorban a vívás és a sportlövészet terén. Katonatiszti pályája mellett vívómesteri oklevelet is szerzett. A balkezes fiatalember vívótechnikáját mesterei, Borsody László és Italo Santelli csiszolták. A vívás valamennyi fegyvernemében sikeresen versenyzett, ő a legtöbb magyar bajnoki címet nyert vívónk. A kardvívás csapatversenyében háromszoros olimpiai és négyszeres világ bajnok volt, valamint Európa-bajnoki érmet is szerzett. Ezzel egyidejűleg válogatott és kétszeres magyar bajnok sportlövő is volt. A háború után a volt katonatiszt egy ideig segéd munkásként tudott megélni, de tehetsége révén hamarosan a Csepeli MTK újonnan alakult szakosztályában vívhatott. Tudását később hosszú éveken át a TF tanáraként, és mesteredzőként adta tovább. (*Szabó Lajos*)

BERÉNYI Róbert (Budapest, 1887. március 18.–Budapest, 1953. szeptember 10.) **festő**. Tanulmányait 1904-ben kezdte Zemplényi Tivadar Mintarajziskolájában. 1905-ben Párizsba ment, ahol a Julian Akadémia növendéke lett, és nagyon hamar Matisse és Cézanne művészetének hatása alá került. 1909-ben még kubisztikus csendéleteket festett, 1912–13-ban született portréin már inkább az expresszionizmus karaktere érvényesül. Közvetlen kapcsolatba került a *Nyugat*tal és az új kortárs zenét képviselő csoport tagjaival. A Nyolcak művészcsoport tagjaként az európai modernizmus fontos hazai közvetítője. A tízes években készült portrék közül expresszivitásában kiemelkedő *Bartók Béla arcképe* (1913). A Tanácsköztársaság idején a Művészeti Direktórium festő szakosztályának vezetője, ekkor készült a *Fegyverbe! fegyverbe!* című átütő erejű plakátja. A Tanácsköztársaság bukása után Berlinbe emigrált, és 1926-ig tartózkodott ott. A berlini évek kísérletező tanulmányai festészetet oldottabbá, előadásmódját érzékletesebbé tették. Az 1930-as években stílusa a nagybányai művésztelepi tradícióhoz közelített, nagy hatással volt rá Ferenczy Károly és Bernáth Aurél művésze. Bekapcsolódott a Gresham-kör munkájába, 1934-től ideje nagy részét Zebegényben töltötte. A festészetben és plakáttervezésben kívül grafikai munkássága is jelentős. 1948-ban a Képzőművészeti Főiskola tanárává nevezték ki. (*Aknai Katalin*)

BEZERÉDJ Amália (Szentivánfa, 1804. április 15.–Máriavölgye, 1837. szeptember 21.) **gyermekíró**. Anyja Kisfaludy Sándor feleségének, Szegedi Róának volt a húga. 1821-ben kötött házasságot Bezerédj Istvánnal, távoli rokonával. Elsőként foglalkozott a magyar irodalomban a gyermekvilággal. Kislányának írt meséket, elbeszéléseket és verseket. Ezeket halála után férje adta ki, s a kiadvány hamar nagyon népszerű lett és számos kiadást megért. (*Flóri könyve sok szép képpel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*, Pest, 1839.) Olvasókönyvet is írt a magyar ifjúság számára *Földesi estvék* címmel, valamint virágregéket, amelyek az *Emlény* című zsebkönyvben jelentek meg. (*Ajky Alinka*)

BÓKAY János (1861-ig a Bock, 1896-ig a Bókai családnevet használta) (Pest, 1858. április 19.–Budapest, 1937. július 6.) **gyermekgyógyász**, egyetemi tanár, akadémikus, a magyar gyermekgyógyászati iskola megteremtője és első, nemzetközi hírű képviselője. 1885 és 1929 között a Stefánia Gyermekkórház igazgató főorvosa, emellett 1907-től 1929-ig a Tudományegyetem Orvosi Karán a gyermek-orvoslástan professzora. Összefüggést állapított meg a bárányhimlő és az övsömör között. Magyarországon bevezette a diftéria intubációs kezelését, szérumgyógyítást, közreműködött a poliomyelitis kórtanának tisztázásában. 1923-ban ő alapította a Magyar Gyermekorvos Társaságot, a csecsemő- és gyermekvédelmi szolgálat egyik megszervezője. 1931-ben részt vállalt a Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége létrehozásában. Az *Orvosi Hetilapban* ő indította a *Gyermekgyógyászat* című mellékletet. Kollégáival együtt 1912-ben adta közre *A gyermekorvoslás tankönyvét.* (Szállási Árpád)

BOROVSKY Samu (Bácsordas/Karavukova, 1860. október 25.–Bp., 1912. április 24.) **történetíró**, az MTA tagja. A Magyar Tudományos Akadémia alkalmazásában, írnok, irattárnok és irodaigazgató volt. 1909-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat titkára, s egyúttal a Társulat folyóiratának a *Szabadoknak* a szerkesztője. Hivatalai ellátása mellett a magyar ős- és középkor kutatásával foglalkozott. Monográfiát írt a magyar honfoglalás és Szendrő vára történetéről. 1896-tól elindította nagyszabású vállalkozását, a *Magyarország vármegyéi és városai* c. sorozatát, amelynek szerkesztője volt (részben Sziklay Sándorral). A sorozatban ő készítette el Csanád és Borsod vármegye történetét. (Soós István)

BUCHHOLTZ György, ifjabb (Késmárk, 1688. november 3.–Késmárk, 1737. augusztus 3.) **író, költő, természettudós**, geológus, archeológus, botanikus, a Magas-Tátra egyik kutatója és térképezője, emellett barlangkutató is volt, Liptó vármegye nevezettségének leírója. Hosszabb időn át tanult külföldi egyetemen, evangélikus lelkész lett, 1714-től Nagypalugyán, 1723-tól Késmárkon tanított, utóbbi helyen a gimnázium rektora volt. Az 1709 és 1737 között írt naplója értékes művelődéstörténeti és tudománytörténeti forrásmunka, amelynek jó néhány részlete megjelent, elsősorban Bogár Juditnak köszönhetően. Az iskolai színjátás kiemelkedő szervezője, iskoladrámák írója is volt, jó néhány verse maradt ránk. Kiterjedt levelezést folytatott német és angol tudósokkal is, leveleiből Tarnai Andor adott közre jó néhányat. A boroszlói természetvizsgálók társaságának tagjává választották. (V. Molnár László)

BUDAI NAGY Antal ([?]–1437. december 14.). Budai Nagy Antal az 1437 nyarán Észak-Erdélyben kitört első nagy magyar parasztfelkelés egyik **kapitánya** volt. A felkelők a Doboka megyei Alparét határában levő Bábolna hegyén sáncolták el magukat,

és az ellenük küldött nemesi csapatok fölött győzelmet arattak, majd 1437 júliusában és októberében Kolozsmonostoron írásos megegyezést kötöttek a nemesekkel, melyben jobbágyi terhek csökkentését ígérték nekik. A parasztok decemberben elfoglalták Kolozsvárt, 1438 januárjában a város mellett verték le utolsó csapataikat. Ekkor már valószínűleg csak Nagy Antal vezette őket, aki maga is a csatában vesztette életét. Személye később a paraszti szabadsághozgalmak egyik jelképe lett. (*Tringli István*)

BUNYITAY Vince (Sátoraljaújhely, 1837. január 11.–Nagyvárad, 1915. március 26.) **egyház történetíró, művészettörténész**, püspöki könyvtáros, **pápai prelátus** és olvasókanonok, az MTA tagja. 1860-ban Nagyváradon pappá szentelték. Bihar megyében volt plébános. 1871-től püspöki könyvtárnok, 1893-tól kanonok, 1897-től felsőöbgyai apát, 1907-től órkanonok, 1915-ben címzetes püspök lett. *Az Egház történeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* c. forráskiadvány egyik szerkesztője volt. Megírta a nagyváradi püspökség és az egyedi apát-ság történetét, kiadta a gróf Csáky család oklevéltárát. Feldolgozta Szilágy megye középkori műemlékeit. (Soós István)

CHOLNOKY Viktor (Veszprém, 1868. december 23.–Budapest, 1912. június 5.) **író, újságíró, műfordító**. Veszprémi nemesi-értelemségi család fia (testvérei Ch. Jenő földrajztudós és Ch. László író). Jogi tanulmányait abbahagyva szerkesztőként kezdett dolgozni, 1901-től a *Pesti Napló* segédszerkesztője, majd *A Hét* szerzője, az ismeretterjesztő cikkek szerkesztője. Első novelláskötete, a *Füstkarikák* 1899-ben jelent meg. A magyar novellairódalom előzmény és folytatás nélküli írója, hiszen egzotikus vagy fantaszitikus témáit elbeszélései egészen szokatlan és újszerű témákat és hangot teremtettek meg a magyar irodalomban. Miközben történeteiben különös figurái furcsa és groteszk helyzetekben tűnnek fel, írói nyelvezete szinte mérnöki precizitású. Mindezek összejárás hatása a polgári kor és a modern kort átélő és értelmezni akaró polgár mély kiábrándultságát és bonyolult, dekadens, meghasonlott lelkivilágát idézi meg. Történeteinek egzotikus tájai, mesebeli vagy babonából ismert alakjai rendszerint a mindennapokból, a valóságból való elvágyódást jelentik. Nyelvi zsenialitását, sajátos humorát Mark Twain-fordításaiiban is megcsillogtatta, Bernard Shaw és Maeterlinck első magyar fordítója. Óriási és széles körű tudásával, prófétai előrelátással látta át és elemezte a világ- és nagypolitikai jelenségeket. (*Ujváry Anna*)

DUDÁS József (Marosvásárhely, 1912. szeptember 22.–Budapest, 1957. január 19.), **mérnök, politikus**. Az 1920-as évek végén kapcsolódott be az erdélyi illegális kommunista mozgalomba, ezért 1934-ben kilenc év börtönre ítélték. 1939-ben szabadult. 1940-ben Budapestre költözött. Kapcsolatba volt az illegális KMP-vel, majd a német megszállás után részt vett az ellenállásban. 1944 szeptemberében

tagja volt a fegyverszüneti tárgyalásokra Moszkvába küldött első, nem hivatalos delegációnak, majd alapító tagja a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának. 1945-ben a Független Kisgazdapárt képviselőjében lett tagja a budapesti Törvényhatósági Bizottságnak. 1946-ban a politikai rendőrség internálta. 1948-tól Recskén raboskodott. 1951-ben kiadták a román államvédelemnek, a besúgói vádat azonban eljuttették, és 1954-ben Magyarországra visszaszállítva szabadon engedték. 1956-ban a forradalom idején, nagy önálló fegyveres csoportot szervezett, és saját elnöklétével megalakította a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt, amely nem ismerte el a Nagy Imre-kormányt. Székelye a Szabad Nép székelyházában volt, itt adta ki lapját, a *Függetlenséget*. A második szovjet beavatkozásokor megebesült, s bár az ellenállást értelmetlennek ítélte, de az országot sem volt hajlandó elhagyni. November 21-én tartóztatták le, s az SZKP Elnökségének delegációja jelölte ki az első néhány fős, azonnal hadbírság elé állítandó csoport tagjává. 1957. január 14-én halálra ítélték, majd kivégezték. (*Póty János*)

ERNST Lajos (Budapest, 1872. április 20.–1937[?]) **műgyűjtő, mecénás, múzeumlapító**, kormányfőtanácsos (1925-től). Valószínűleg nem végzett művészettörténeti tanulmányokat, tudását autodidakta módon szerezte. Az 1880-as években kezdett el gyűjteni, főleg a magyar és a történelmi vonatkozású művek érdekelték. Elsősorban a Nemzeti Múzeum kiállításai hatottak rá. A századvégen a Magyar Történelmi Képcsarnok tárlatára, valamint a millenniumi országos kiállításra kölcsönzött műtárgyakat. A magyar iparművészet alkotásait a 20. század kezdetétől gyűjtötte. Jó kapcsolatot áптalt a művészekkel (Madarász Viktorral, Székely Bertalannal, Than Mórral, Glatz Oszkárral), és valószínűleg már kezdetől fogva gyűjtötte jelentős történeti művek vázlatait is. 1894-ben alapította meg a Nemzeti Szalont, amelynek 1901 és 1909 között ügyvezető igazgatója. Részt vett a kiállítások megszervezésében, lebonyolításában, a képek értékesítésében is. Számos életmű-kiállítást szervezett (Szinyei Merse Pál, Zichy Mihály, Madarász Viktor, Vaszary János). Miután elmozdították állásából, megalapította az első magyarországi magánmúzeumot, ami 1912 májusában nyílt meg Ernst Múzeum néven Budapesten, a Nagymező u. 8. alatt. Ernst folytatta a retrospektív kiállítások szervezését, amelyekről Lázár Béla szerkesztésében katalógusokat jelentetett meg. 1917-ben kezdte meg aukciók szervezését is. Az 1920-as évek végén – a gazdasági válság és a túlzott vásárlások következtében – anyagilag tönkrement. Anyagi gondjai miatt 1937 tavaszán öngyilkos lett. Gyűjteményét halála után két évvel, 1939-ben elárverezték, annak javát a magyarországi múzeumok vásárolták meg. (*Aknai Katalin*)

ERZSÉBET Amália Eugénia (München, 1837. december 24.–Genf, 1898. szeptember 10.) **osztrák császárné, magyar királyné**. A bajor hercegnővel 1854-ben kötött szerelmi házasságot a fiatal Ferenc

József császár. Erzsébet rosszul alkalmazkodott az uralkodói szerephez. A szigorú etikett élő udvari világával szembeni ellenszenvé alakította ki benne a „rebellis” magyarság iránti vonzódását. Ezt a rokonszenvet Magyarországon jelentősen túl is becsülték, miként a kiegyezés létrejöttében játszott szerepét is. A koronázási ajándékként kapott Gödöllőn valóban sokat időzött, de a kastély csak egyike volt állandósult utazásai helyszíneinek. Utazás közben érte utol a halál is: a genfi tó partján egy olasz anarchista gyilkolta meg a már életében mítoszokkal övezett királynét. (*Fónagy Zoltán*)

FASANG Árpád (Krakkó, 1912. június 30.–Budapest, 2001. március 12.) **pedagógus, karnagy, zeneszerző**. A zeneélet szinte minden területén dolgozott. A budapesti Zeneakadémián tanult, majd Szarvason, Sopronban és Győrött volt tanár, ill. igazgató. 1954-től a Népművelési Minisztérium osztályvezetője, 1958-tól 1972-es nyugdíjba vonulásáig a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola igazgatója volt. Az ELTE előadójaként, évtizedeken át ifjúsági és felnőtt énekkarok karnagyaként is működött. Nevéhez fűződik többek között a „Röpülj, páva” mozgalom elindítása. (*Gombos László*)

FEKETE Lajos (Torda, 1837. június 18.–Selmecbánya, 1916. június 29.): **erdész, botanikus**, az MTA lev. tagja. Tanulmányait a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémián végezte, ahol később az erdőtenyésztés-tan tanszék vezetője lett. Kiváló elméleti szakember volt. Otthonosan mozgott az erdőgazdálkodás, az erdészeti talaj-, növény- és hajlattan, az erdészeti jog területén. A faismeretten kiemelkedő tudósa volt. Számos cikket jelentetett meg az *Erdészeti Lapokban* és az *Erdészeti Kísérletek* című szaklapban. Több erdészeti alapmű (pl. *Erdészeti rovartan*, 1878; *Erdészeti talajtan*, 1882; *A Magyarországon előforduló főbb fűfajok esemeteinek természetése és ültetése*, 1889; *Erdőrendezéstan*, 1903) szerzője. (*Estók János*)

FÉNYES Szabolcs (Nagyvárad, 1912. április 30.–Budapest, 1986. október 12.) **zeneszerző**. Zeneszerzést magánúton tanult Siklós Alberttől. 1942–49, majd 1957–60 között a Fővárosi Operettszínház igazgatója; 1949–57: a Vidám Színpad zenei vezetője. Mintegy 45 zenés színpadi mű, száznál több filmzene (pl. *2×2 néha 5*), számos rádiójáték szerzője. Operettjei közül a *Maya* (1931) nemzetközi sikerre tett szert. 600-nál is több dala jelent meg nyomtatásban: a „Te szeress legalább”, a „Táskarádió”, a „Csak félig lenne meg az, ami nincs” egy korszak szimbólumává lett. (*Bozó Péter*)

FÖLDVÁRY Tibor (Öttevény, 1863. július 5.–Budapest, 1912. március 27.) **műkorcsolyázó, Magyarország első Európa-bajnoka**. A nemesi családból származó siketnéma fiatalember a korcsolyázásban találta meg az önkitaljesztés útját. A Budapesti Korcsolyázó Egylet versenyzőjeként elért kiemelkedő nemzetközi sikereivel a műkorcsolyázást a szórako-

zásból versenysporttá fejlesztette. 1892-ben Bécsben II., 1894-ben ugyanott III. helyezést ért el az Európa-bajnokságokon, 1895-ben pedig Budapesten megnyerte az első magyar Európa-bajnoki címet. Sikerei megindították a magyar műkorcsolyázás első aranykorát. Ehhez az indítást az 1894/95-ös idénytől számítják, amikor „versenykorcsolyákat” hoztak külföldről, és külföldi edzők vezetésével megkezdték a „rendszeres” tréninget. Földváry bajnoki sikere után a versenyzéstől visszavonult, és versenybíróként kidolgozta a műkorcsolyázás első nemzetközi szabályait. Fogatékkel élő sportolóként őt tekinthetjük az első magyar parasportolónak. (Szabó Lajos)

GALLAI Tibor (Grünwald Tibor) (Budapest, 1912. július 15.–Budapest, 1992. január 2.) **matematikus**, Kossuth-díjas akadémikus. 1949-től a BME professzora, 1958-tól az MTA Matematikai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa. Erdős Pállal együtt több kutatást végzett. A kombinatorika és a gráfelmélet nemzetközi híru kutatója. Jelentősek a kritikák és teljes gráfok elméletében, valamint a gráfelmélet általánosításaként felfogható hipergráfok elméletében elért eredményei. Nevét viseli a Gallai-tétel, a Sylvestér–Gallai-tétel és a Gallai–Edmonds-féle struktúratétel. Péter Rózsaival együtt több középiskolai tankönyvet is írt. Tanítványa volt Lovász László, Pósa Lajos és más neves matematikusok. (Szabó Péter Gábor)

GAZDAG Erzsébet (Sebesi Erzsébet) (Budapest, 1912. november 14.–Szombathely, 1987. február 9.) **gyerek-költő**, **ifjúsági író**. Szinte abban az életkorban kezdett el írni, mint amelyik korosztályhoz később ő maga is szólt. Első versét tizenhárom évesen alkotta Sárvaron, ahol nagyanyjánál nevelkedett. Még iskolás korában két színdarabot is írt, amit a polgári iskolában adtak elő, és a pénzből iskolai könyvtárat alapítottak. Érettségi után a szegedi egyetem természettudományi karának hallgatója. Gyermekkori emlékei hatására kezdte írni a kicsiknek szóló verseit. Kodály Zoltán megzenésítette az *Ürgeöntés*, a *Házasodik a vakond* és a *Lepkeeskülvő* című verseit. *Mesebolt* (1957), *Hívogató* (1967), *Egérlakta kis tarisznya* (1970) című kötetein fiatal generációk sora nőtt fel. 1978-ban kapta meg a József Attila-díjat. (Ujváry Anna)

GÁSPÁR Ferenc (Szilágyosomlyó, 1862. június 9.–Budapest, 1923. július 12.) **hajóorvos**, **útirajz-író**. Bécsben szerzett orvosi oklevelet 1886-ban, ezt követően a haditengerészetnél szolgált hajóorvosként. Csaknem két évtizedes hajóorvosi munkája alatt hét évig mint fregatt-orvos működött, majd kereskedelmi hajókon több alkalommal bejárta mind az öt világrészt. Legismertebb művei az 1903-ban megjelent *Hét év a tengeren*, az 1906 és 1908 között közreadott hatkötetes munkája *A föld körül*, valamint az 1912-ben kiadott kétkötetes *A fehér ember útja* (Columbustól Perayig) c. munkája. (Szállási Árpád)

GILLEMOT László (Budapest, 1912. október 7.–Budapest, 1977. augusztus 20.) **gépészmérnök**, **egyetemi tanár**, akadémikus, Kossuth-díjas. 1949–1952 között a Vasipari Kutató Intézet, 1948-tól 1969-ig a Fémipari Kutató Intézet igazgatója volt. Nevéhez fűződik a modern magyar fémipari és kohászati kutatás alapjainak megteremtése: anyag-szerkezzetani és anyagvizsgálati kutatásai úttörő jellegűek voltak. Ugyancsak jelentősek a hegesztések röntgenvizsgálatával kapcsolatos vizsgálatai. Kitérítései között említendő az Ordre du Mérite pour la Recherche et l'Invention parancsnoki fokozata (Párizs, 1966). 1954 és 1960 között jelent meg kétkötetes alapműve *Szerkezeti anyagok technológiája* címmel, s ezt követte az 1967-ben közreadott *Anyagszerkezettan és anyagvizsgálat*. (Antal Ildikó)

GÖRBE János (Jászárokszállás, 1912. november 15.–Budapest, 1968. szeptember 5.) Kossuth-díjas **színész**. Rózsashegyi Kálmán színiiskoláját végezte el, játszott vidéken a Belvárosi Színházban és Kolozsvárott is, az ottani Nemzeti Színházban. A színpadi szerepek mellett filmszerepeket is vállalt. Főleg egyszerű, szegény sorsú és szomorú embereket és figurákat, akiknek életét rendkívül hiteselem ábrázolta. Kiváló jellem- és karakterszínész volt. Pályafutása alatt több vidéki színház tagja, de 1945-től kétszer hosszabb-rövidebb időt töltött a Nemzeti Színháznál is. 1963-tól a Miskolci Nemzeti, 1968-tól haláláig a győri Kisfaludy Színház tagja volt. Főszerepei közt a legemlékezetesebbek Vörösmarty *Csongor és Tündéjének* Balgája és Katona *Bánk bánjának* Petur bánja. Méltó elismertséget talán legjobb alakítása, az 1942-es *Emberek a havason* című főszerepe hozott neki. A filmnek nagy visszhangja volt a velencei biennálén. 1987-ben Jászárokszálláson emlékszerobát rendeztek be neki. (Ujváry Anna)

GYÖRFFY István (Budapest, 1912. február 22.–Budapest, 1999. november 29.) **szemorvos**, **orvos-történész**, nemzetközi híru szakember. Apja Györfly István, a neves néprajztudós volt, testvére Györfly György, a kiváló történettudós. A szemészorvos Györfly Budapest az Orvosi Kar II. Szemklinikájának lett a docense. 1939-ben a világon először készített kontaktkagylót törhetetlen anyagból, plexiből, s az ún. sclerális kagylókhöz elsőként készített bulbusz-konfiguráció sorozatot, s dolgozott ki egyedülálló préréseles eljárás, munkájában Pálvölgyi János optikai csiszoló segítette. A speciális munkához Imre József segítségével laboratóriumot szervezett a klinikán. 1954-ben – Európában elsőként – készített ún. corneális kontaktlencsét. Neves numizmatikus is volt, szemészeti vonatkozású éremgyűjteménye nemzetközi jelentőségű. Irányításával jött létre 1998-ban a Klinika történetét bemutató gyűjtemény. Értékes könyvet állított össze *A XX. században működött jelentősebb magyarországi szemorvosok életrajzi adattára* címmel. A Magyar Szemorvosok és Optometristák Kontaktológus Társaságának alapítója. (Kapronczay Károly)

HABSBURG Ottó osztrák főherceg, IV. Károly fia (Reichenau 1912. november 20.–Pöcking (Németország) 2011. július 4.) **politikus**, az Európa Parlament képviselője. Anyja, Zita királyné nevelte, 1927-től Spanyolországban, majd Belgiumban. Jogot és államtudományt tanult, 1935-ben doktorált. Kapcsolatban állt olyan vezető osztrák politikusokkal is, akik Hitler-ellenes szövetséget láttak a sokak előtt népszerű császárfiban. Tiltakozott Ausztria német bekebelezése, az Anschluss ellen, ellenállásra hívta fel az osztrákokat, megpróbált amerikai támogatást szerezni az osztrák ügynek. 1940-ben Amerikába ment, osztrák ellenkormányt és légiót akart szervezni – sikertelenül. Kapcsolatban állt Roosevelt elnökkel, s a magyar emigrációval is, 1943-tól igyekezett közvetíteni a háborúból való kiugrást kereső Kállay-kormány és Washington között, míg a jövőre egy közép-európai dunai államszövetség tervét vázolta fel. 1945 után ismét Európában élt, 1951-ben megházasodott, Bajorországban 1954-ben telepedett le, 1978-ban német állampolgárságot kapott. Mint a páneurópai mozgalom régi híve (1973-tól elnöke), a bajor CSU színeiben 1979–1999 között az Európa Parlament képviselője. Szorgalmazta a közép-európai régió, így Magyarország uniós integrációját. 1988-tól járt rendszeresen Magyarországra. Népszerűségét mutatja, hogy 1989-ben felmerült köztársasági elnökké választásának gondolata. (*Szász Zoltán*)

HAJÓS György (Budapest, 1912. február 21.–Budapest, 1972. március 17.) **matematikus**, akadémikus, Kossuth-díjas egyetemi tanár. 1949-től az ELTE professzora, emellett az MTA Matematikai Kutatóintézetének numerikus és grafikus módszerek osztályának vezetője. Az *Acta Mathematica Academiae Scientiarum Hungaricae* főszerkesztője, a Boljai János Matematikai Társulat elnöke volt. Híres tankönyve az 1950-ben megjelent *Differenciálgeometria* és az első kiadásban 1960-ban közreadott *Bevezetés a geometriába*. Tudós kollégáival együtt sajtó alá rendezte a világszerte elismert magyar matematikai versenyek tételeit, a kiadvány New Yorkban és Tokióban is megjelent. Nevét viseli a Minkowski–Hajós-tétel. Ennek kapcsán a véges Abel-csoportok klasszikus elméletét új elmélettel alakította át. (*Szabó Péter Gábor*)

HALÁSZ János (Halas, John) (Erzsébetfalva, Budapest, 1912. április 16.–London, 1995. január 21.) **alkalmazott grafikus**, világhírű **rajzfilmdesigner**, *Az Est* grafikus, aki 1927-ben főcím- és plakátrajzolóként kezdte a pályáját. Ekkor ismerkedett meg későbbi mesterével, Pál Györggyel [George Pal]. Miután 1930-ban egy évet Párizsban töltött, Bortnyik Sándor tanítványa, majd asszisztense lett. Kézdetben reklámfilmeket készített. 1932-ben Macskássy Gyulával és Kassovitz Félixszel megalapították az első magyar animációs műhelyt. Első önálló rajzfilmjét 1934-ben készítette. 1936-ban Angliában telepedett le. Ugyanebben az évben az első technicolor eljárással készült angol film producere volt.

Feleségével és alkotótársával, Joy Batchelorral 1940-ben létrehozták a Halas and Batchelor Cartoon Films céget, amely Nagy-Britannia legnagyobb rajzfilmkészítő stúdiójává fejlődött. A második világháború idején 60 filmet készítettek a Tájékoztatásügyi és a Honvédelmi Minisztériumnak. *A bívós vászon* (1951) c. munkájától számítják az angol rajzfilmgyártás amerikai piacra való betörését. Nevéhez fűződik az első sztereó rajzfilm (*A bagoly és a cica*, 1953) és az első bábfilm megalkotása is (*Szobor a hajó orrán*, 1953). Orwell: *Állatfarm* című regényéből, 1954-ben elkészítették az első egész estét betöltő angol rajzfilmet. Halas több ezer rajzfilm rajzolója, rendezője, producere volt egy személyben. Az animáció szellemi atyjaként tartják számon. A műfaj gyakorlati és elvi problémáinak állandó kutatója volt. Stílusa a realiztikus megoldásoktól mindinkább az aprólékos részleteket elhagyó karikatúra felé hajlott. Ötletgazdag, áradó humorú művész volt. Zeneműveket elevenített meg rajzszkózzal. 1982-ben Kass János grafikai örölteinek és műveinek felhasználásával elkészítette az első, európai, teljesen digitalizált filmet, a *Dilemmát*. Filmjei számos nemzetközi fesztiválon nyertek díjat. Rajz- és dokumentumfilmjei, illetve oktatófilmjei közül sokat televíziós megrendelésre készített. 1963-ban kapott Oscar-díjat a civilizáció veszélyeire felhívó, *Autómánia 2000* című filmjéért. Az animáció nemzetközi szövetségének (ASIFA) volt az elnöke. (*Aknai Katalin*)

HANÁK Ker(esztély) János (Kiskér, 1812. június 25.–Kricsova, 1849. szeptember 2.) **zoológus**, az MTA levelező tagja (1846), piarista szerzetes (1832), 1840. július 26-án szentelték pappá. Pesten az Egyetemi Könyvtár egyik vezetője, piarista gimnáziumi tanár, 1849 májusától rövid ideig a Tudományegyetem természetrajz professzora volt. Részt vett a szabadságharcban, később bujdosni kényszerült. Cuvier rendszertanának és Linné szakrendszereinek egyik korai magyar híve. A zoológiai kutatások magyarországi történetének első megírója, munkája *Az állattan története és irodalma Magyarországon* címmel postumum kiadványként jelent meg Pólya József szerkesztésében 1849-ben. (*Sragner Márta*)

HARSÁNYI Zsolt (Korompa, 1887. január 27.–Budapest, 1943. november 29.) **író, újságíró, műfordító**. Pályája újságírással, színházi lap szerkesztésével kezdődött, Incze Sándorral a *Színházi Hétfő*, majd később a *Színházi Élet* című lapot szerkesztette. Írt operettlibrettókat, kuplékat, szononeteket, fordított is számos operettet, vígjátékot. A harmincas években a kor divatos műfajával, a regényszerű életrajzzal aratott sikereket. 1938-ban a Vígyszínház igazgatója. A Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagja, a Magyar Pen Club főtitkára. (*Horváth Zsuzsanna*)

HEGEDÜS Géza (Budapest, 1912. május 14.–Budapest, 1999. április 9.) **író, költő, újságíró, irodalomtörténész**, kritikus, szerkesztő. Egyszerre

végezte a jogi és a bölcsészkar, 1935-ben jogi doktorátust szerzett. A háború előtt kiadói lektorként dolgozott, 1941-től 1944-ig Oroszországban munkaszolgálatos, később koncentrációs táborba hurcolták. A negyvenes évek végén a fővárosi polgármestéri hivatal kulturális ügyosztályának vezetője, emellett több lap szerkesztője volt. 1945-től a Színház- és Filmművészeti Főiskolán irodalom-, színház- és drámatörténetet tanított, 1955-től 1957-ig a Magvető Kiadó igazgatta. Írói munkássága leginkább történelmi regényeivel és drámaival jellemezhető, de ennél talán fontosabb főképpen ismeretterjesztői ambíciókat szolgáló és rendkívül sokrétű irodalom- és művelődéstörténeti tevékenysége. Néhány jellemző könyve: *Az európai gondolkodás évezredei* (1992), *A magyar irodalom arcképcsarnoka* 1–2. (1992), *Aktuális Aiszkhülosz. Aiszkhülosz két világa, avagy a drámatörténet kezdetei* (1995). (*Földes Györgyi*)

HORVÁTH Géza (Csécs, 1847. november 23.–Budapest, 1937. szeptember 8.) **zoológus, orvos**, MTA tagja (l. 1877, t. 1894), 1919 és 1934 között az MTA természettudományi osztályának elnöke, a filoxéra elleni küzdelem egyik vezéregyénisége. Több ciklusban is elnöke volt a K. M. Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának. 1881 és 1895 között a földművelés ügyével foglalkozó minisztérium Országos Phyloxera Kísérleti Állomásának vezetője volt. 1896-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárát vezette, 1901 és 1923 között osztályigazgatói rangban. 1932-től a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. A Tanácsköztársaság idején minden tisztségétől megfosztották. 1884-ben megindította, és 1885 végéig szerkesztette a *Rovartani Lapokat*. Az *Állami Rovartani Állomás Közleményeit* 1890 és 1895 között a Magyar Nemzeti Múzeum évkönyveit 1903 és 1924 között szerkesztette. A Magyar Entomológiai Társaság (Magyar Rovartani Társaság) alapítója. Több nemzetközi zoológiai és entomológiai társaság – köztük a svéd, a szentpétervári, az amerikai, a londoni, a spanyol, a berlini és a zaragozai – is tagjává választotta. Tiszteletére 1926-ban emlékkötet jelent meg. (*Sragner Márta*)

HUSZÁR Gál református lelkész, nyomdász, tudós 1512-ben született. Élete első negyven évről nagyon keveset tudunk. Krakkóban vagy Svájcban tanult, 1553-tól Magyarváron volt lelkipásztor, ahol iskolát alapított. Bécsben elsajátította a nyomdászmesterséget, óvári nyomdájában elsőként jelentetett meg magyar nyelven prédikációs könyvet és drámát. Protestáns hite miatt üldözték, a könyvnyomtatástól is eltiltották. Kassára menekült, tovább dolgozott, gyülekezeti énekeskönyvet adott ki. Az egri püspök bebörtönözte, de barátai megszöktették. 1561-ben Debrecenbe ment, ő indította be a város első nyomdáját (ld. erről a *Nemzeti évfordulónk 2011* szócikkét). A következő években Révkomáromban, Nagyszombatban és Komjátiban tevékenykedett. Ez utóbbi városban jelentette meg Bornemissza Péter prédikációs kötetét és a *Komjátói énekeskönyvet*, a legjelentősebb 16. századi graduálét

és énekesgyűjteményt. 1574-ben Pápára került, ahol Sztáray Mihály mellett lelkészkedett. Itt halt meg 1575-ben pestisben; nyomdáját fia, Huszár Dávid vette át. (*Lengyel Réka*)

JUHÁSZ Gyula (Szeged 1883. április 4.–Szeged 1937. április 6.) **költő**. Élete nagyrészt Szegedhez és környékéhez köti, s e táj rajza költészete egyik alaptémája is. 1902–1906 közt a pesti egyetem magyar–latin szakos hallgatója, a híres Négyesy-szeminárium hallgatója. Fiatalabb korában még részt vett az irodalmi közéletben. 1908-ban szerepet vállalt Nagyváradon a *Holnap* antológia szerkesztésében és a *Nyugat* is végig munkatársai közt tudja. Anna-verseiben költészetének egyik meghatározó élménye, egyben ihletője, reménytelen szerelme, Sárvári Anna színésznő és a hozzá fűződő érzelmi levednednek meg. Háromszor is elnyerte a kor egyik legnagyobb elismerését, a Baumgarten-díjat, de ez a siker sem tudta helyrebillenteni komoly pszichés zavarait és idegbaját; több sikertelen kísérlet után végül önmaga vetett véget életének. Formagazdag lírája is erősen tükrözi lelki állapotát: bánatos, dekadens hangulatú és rezignált hangú, szimbolista-impreszionista hangulatlírát alkotott. Későbbi munkáiban felerősödött a részvét és a vallásosság hangja. Témái közt kiemelt szerepet kapott a szonettekben megverselt művészet-értelmezés, de írt a lírai ént vizsgáló, metaforikus tájverseket is. Az önálló ciklust alkotó, boldogtalan szerelmét megverselő alkotások legjelentősebb alkotásai. (*Horváth Zsuzsanna Nemzeti évfordulónk 2008 kiemelt szócikke alapján*)

JÓZSEF Artila (Budapest, 1905. április 11.–Balatonszárszó, 1937. december 3.) **költő**. József Artila az ellentmondások embere: hanyattotott sors adatott neki, a család elvesztésétől kezdve, az árvaságon át, a felnőttkori pszichoterápiáig. Rá tényleg igaz volt, amit egyik versében lázadásból és valós élményei alapján írt: „Nincsen apám, se anyám”. Irodalmi zsenialitását sokan már saját korában (még többen halála után) felismerték. Költői tehetségét magasra értékelték egész életében, a 17 éves korában megjelenő *Szépség koldusa* kötettől a *Tiszta szívvel* és a szinte visszhang nélkül maradt *Nagyon fűj* című kötetig, majd a szinte „sírversének” tekinthető *Íme, hát meglettem hazámat* című munkájáig, mégis ő maga boldogtalan, kívülálló és megbátottnak érezte magát szinte egész életében. Költészete is egyszerre volt hagyományos illetve egészen újszerű, modern és mélyen intellektuális: szinte minden magyar és európai verselőmény jellegzetességeit be tudta építeni és hozdotta páratlanul magabiztosan kezelt verselésében, miközben munkásságában egészen újat, egyedülállót és egyetemeset alkotott, beolvastva abba a saját korának divatos irányzatai (pl. az avantgárd mozgalmak) által alkalmazott újításokat és a kor világertelmező és a „világegész” kereső elméleti vizsgálódásait is. Az 1930-as évektől közeledett az illegális kommunista mozgalomhoz és ekkortól kezdődik pszichoanalitikus kezelése is. 1936-ban végre a *Szép Szó* című polgári liberális folyóiratban igazi baráti kör vette körül. Máig

az egyik legszélesebb körben ismert költőnk, hisz kedélyhullámzásaira, elhíresült „botrányaira” vagy arra, hogy még a kommunisták sem fogadták maguk közé túlzottan eredeti és türelmetlen radikális gondolkodásmódja miatt, valamint hogy emlékére ünnepeljük minden év április 11-én a Költészet Napját, még a közemberek többsége is emlékszik. (*Valachi Anna Nemzeti évfordulónk 2005 kiemelt szócikke alapján*)

KAPOSI Mór (Kaposvár, 1837. október 23.–Bécs, 1902. március 2.) **orvos**, bőrgyógyász, egyetemi tanár. Középszkolai tanulmányait Kaposvárott és Pozsonyban végezte, Bécsben avatták orvosdoktorrá. Bécsben dolgozott, a bőrgyógyászat világhíru tudósa lett. Feleségül vette professzorának, Hebrának a lányát. 1866-ban a szifilológia magántanára, 1880-tól a bécsi bőrgyógyászati klinika vezetője lett. Az akkor megjelent munkájában modern alapokra helyezte a dermatológiát. Vele egy időben dolgozott ott Grünfeld József, a neves szifilisz-kutató, Lang Ede, a bőrtuberkulózis kutatója és a kassai Ultzmann Róbert, az urológiának mint önálló tudományágnak az egyik megalapítója. Kaposi nevét viseli az általa 1872-ben leírt szarkóma, amely napjainkban az AIDS jelentkezésével hajlamosító tényezőként került szóba. (*Szállási Árpád*)

KÁLLAY Miklós, nagykallói (Nyíregyháza, 1887. január 23.–New York, 1967. január 14.), **politikus**. Jogi tanulmányok után 1910–1918 között Szabolcsban volt főszolgabíró, 1921–1929 között Szabolcs és Ung vármegye főispánja. Ezután 1931-ig államtitkár a Bethlen-kormányban, majd a Gömbös-kormány földművelésügyi minisztere (1932–1935). Sokat tett a gazdaadósságok rendezéséért, az Alföld fásításáért és a Tisza felső szakaszának hajózhatóvá tételéért. 1937-től a felsőház örökös tagja. Az Országos Öntözésügyi Hivatal elnökeként (1937–1942) elindította az alföldi öntözőcsatorna-rendszer kiépítését. A Bethlen-csoport támogatásával 1942–1944 között miniszterelnök, 1943. júliusig egyben külügyminiszter is. Célja az ország bel- és külpolitikai önállóságának visszaszerzése volt, azaz lazítani próbálta a nemzetiszocialista Németországgal fennálló kapcsolatokat, s a háborúból való kiválásra és az angolszász hatalmakkal különbéke megkötésére törekedett. 1943 szeptemberében elfogadta a nyugati szövetségesek előzetes fegyverszüneti feltételeit, a szovjetekkel viszont nem volt hajlandó tárgyalni. A német megszállás után a török követségre menekült, a nyilasok 1944. novemberben letartóztatták, és Dachaubá hurcolták. Kiszabadulása után 1953-ig Capri szigetén élt, majd az Egyesült Államokban telepedett le. Itt jelent meg 1954-ben emlékirata *Magyarország miniszterelnöke voltam* címmel. Hamvait 1993-ban hozták haza Magyarországra. (*Póty János*)

KÁLNOKY László (Eger, 1912. szeptember 5.–Budakeszi, 1985. július 30.) **költő**, **műfordító**. Eredetileg jogi pályára lépett, a háború alatt tisztviselőként előbb lengyel menekülteken, majd üldö-

zött barátain igyekezett segíteni. Később belügy-minisztériumi könyvtárosként dolgozott, 1953-tól a Szépirodalmi Könyvkiadó felelős szerkesztője, 1957-től szabadfoglalkozású író. 1948 és 1960 után is több évig hallgatásra kényszerül, s műfordításokból kell fenntartania magát. A *Nyugat* szerzőjeként indul, Radnóti, Vas, Weöres és Takáts Gyula együtt köszöntik első kötetét, *Az árnyak kertjét* (1939), megállapítva, hogy ez a hang hiányzott még a nemzedéki lírából. *Szanatóriumi elégia* című verskompozíciója a tuberkulózis okozta testi szenvedést és az egzisztenciális reményeket szólaltatja meg. Bár Rába György később az *Újholdba* is meghívja, e költeményt életművéből kiemelve a kortársak többnyire egyversű költőként könyvelték el, holott például *Kövérek a fürdőben*, *Időszerűtlen vallomás*, *Hamlet elkallódott monológja*, *Szviárigajlov utolsó éjszakája*, *De profundis*, *Hérosztratos*, *Shakespeare: XIX. Henrik* című versei is feltétlenül helyet érdemelnek kora lírájának legfontosabb darabjai között. Többek között Verlaine, Goethe, T. S. Eliot jeles fordítója. (*Földes Györgyi*)

IV. KÁROLY, az utolsó magyar király (I. Károly néven osztrák császár). 1887. augusztus 17-én született Persenbeugban. 1911-ben vette feleségül Zita pármái hercegnőt, 1914-ben Ferenc Ferdinánd sarajevói meggyilkolása után lett az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse. 1916. november 21-én Ferenc József halála után foglalta el a trónt, december 30-án Budán koronázták magyar királlyá. Személyesen is próbálkozott a világháború békekötéssel történő befejezésével. A birodalom teljes szétesésének megelőzésére adta ki 1918. október 16-i manifesztumát a Monarchia föderatív átalakításáról. Az összeomlás napjaiban, november 11-én és 13-án lemondott az osztrák és a magyar államügyekben való részvételről, később Svájcba költözött. 1921-ben kétszer próbálta meg visszaszerezni a magyar trónt. Az antant tihanyi őrizetéből Madeira szigetére szállította. Funchalban influenzában hunyt el 1922. április 1-jén. Béketerüvéseiért, vallásosságáért a római katolikus egyház boldoggá avatta. Legidősebb fia a Magyarországon különösen népszerű Habsburg Ottó volt. (*Szász Zoltán*)

KATONA Lajos (Vác, 1862. június 4.–Budapest, 1910. augusztus 3.) **folklorista**, **irodalomtörténész**, **egyetemi tanár**, az MTA I. tagja. A gimnáziumi tanulmányait Vácott és Esztergomban végezte. Bölcsészetet a budapesti egyetemen, majd Grazban hallgatott. Középszkolai tanárként helyezkedett el, azután oktatott a pesti egyetemen. Tudósként sok minden érdekelte: mitológiával, népmesekutatással, a népi ünnepekkel foglalkozott. Figyelme később az összehasonlító irodalomtörténet felé fordult. Egyik alapítója a Magyar Néprajzi Társaságnak, 1892-től szerkesztője az *Ethnographiának*. Titkára a Budapesti Philológiai Társaságnak, és szerkesztője az *Egyetemes Philológiai Közlönynek*. (*Estók János*)

KELEN István Budapesten született 1912. március 21-én, itt is érettségizett. Hétszeres **világbajnok**

asztaliteniszező, újságíró, író. Prágában a Károly Egyetemen filozófiát tanult, majd megszerezte a Brit Ipari Újságszerkesztők Szövetségének diplomáját. Már 17 éves korától megjelentek cikkei, előbb magyarul, később cseh és angol nyelven írt. 1927-től a BSE (Budapest Sport Egyesület), majd 1934-től az MTK (Magyar Testgyakorlók Köre) asztaliteniszezője volt. 1929-től 1937-ig negyvenhét alkalommal szerepelt a magyar válogatottban. Hétszeres világbajnok. Sikereinek többségét Sipos Annával, Mednyánszky Máriaival vegyes párosban, Dávid Lajossal, Bellák Lászlóval férfi párosban, illetve a magyar férfcapat tagjaként érte el. Legjobb egyéni eredményeként az 1930. évi berlini világbajnokságon bronzérmet nyert. Az aktív sportolást 1937-ben fejezte be. Visszavonulása után Szabados Miklóssal járta a világot és bemutatásokkal népszerűsítette a sportágat. 1939-ben Ausztráliában telepedett le, a második világháborúban önkéntesként az ausztrál hadsereg katonája volt. Az 1940–50-es években az ABC rádióknak dolgozott újságíróként és dramaturgként. Sok riport, novella, rádiójáték és számos regény fűződik a nevéhez, élete végén már részben közös alkotóként lányával és fiával. *A szabadság szivárványa (Freedom is a Rainbow)* című 1957-es regénye az ENSZ által kiírt nemzetközi verseny nyertese lett. Sydney-ben hunyt el 2003. május 1-jén. (*Szabó Lajos*)

KEMÉNY János erdélyi fejedelem (Magyarbükös, 1607. december 14.–Nagyszőlős, 1662. január 23.). Rövid uralkodása (1661. január–szeptember) idején a vezetése alatti erdélyi rendek azt a döntést hozták, hogy a magyar király, I. Lipót fennhatósága alá helyezik magukat, és vele szövetségben az oszmánok ellen fordulnak. A tervet nem sikerült végrehajtani, a török támadás hamar visszaállította a Porta fennhatóságát Erdély fölött; a fejedelem is csatateren halt meg. Kemény még II. Rákóczi György hadvezéréként 1657–1659 között tatár fogságban volt. Itt írt Önéletrisa a 17. századi magyar nyelv egyik legszebb emléke és gyakran használt történeti forrás. (*Oborni Teréz*)

KERPELY Antal (Kürtös, Arad vm., 1837. február 5.–Selmecbánya, 1907. július 22.) **kohómérnök**, akadémikus, a Selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia vas- és fémkohászati tanszékének professzora, 1881-től az állami vaskohászati központi igazgatója, a hazai vasművek és vaskohók korszerűsítője. Elsőként tanította a vaskohászati telepítésével kapcsolatos tudnivalókat, és bevezette a tüzelésben elnevezésű tantárgyat. Szabadalmi közül kiemelendő az eljárás a nyersvas kéntől, foszfortól és réztől való megtisztítására, valamint a mész- és magnéziakötésű téglagyártására vonatkozó eljárása, továbbá kettős regeneratív kavarókemencéje. Lipcsében 1866 és 1896 között szakirodalmi tájékoztató periodikát adott közre, s több kézikönyvet is írt a vaskohászatról és az ország vasiparáról. 1871 és 1881 között a *Bányászati és Kohászati lapok* szerkesztője volt. (*A. Szála Erzsébet*)

KIRÁLY Béla politikus, tábornok, hadtörténész (Kaposvár, 1912. április 14.–Budapest, 2009. július 4.) A Ludovikán tanult, hadiakadémiát is végzett, 1942–1944 között a Honvédelmi Minisztériumban volt vezető beosztásban, közben megjárta a frontot is. 1945-ben dandárjával Kőszegnél átállt a szovjetekhez. Hadifogságból megszökve, az új honvédségben, és annak vezetésében szolgált: HM osztályvezető, a gyalogság parancsnoka 1949–1950, a Honvédkadémiá alapító parancsnoka. 1950-ben vezérőrnagy, majd letartóztatják, államellenes összeküvés vádjával halálra, utóbb életfogytiglanra ítélik. 1956 szeptemberében szabadul. Október végén a forradalom és szabadságharc egyik katonai vezetője: a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke, majd a Nemzetőrség főparancsnoka és a főváros katonai parancsnoka, aki megkezdte a felkelő csoportok egységes rendbe szervezését. November végén elmenekült az országból, s az '56-os emigráns szervezetek egyik vezetője lett. 1965-től 1983-ig New Yorkban egyetemi tanár; angol nyelvű könyvsorozatában népszerűsíti a magyar történelmet. Nem politizált, ám szerepe volt a Szent Korona visszaadásában. 1989-ben jött vissza Magyarországra, 1990–1994 között országgyűlési képviselő, a tudományügyi bizottság elnöke; 2000–2002-ben a miniszterelnök katonai tanácsadója. (*Szász Zoltán*)

KOVÁTS Mihály (Korlát, 1762. július 7.–Mezőcsát, 1851. június 22.) **orvos**, a MTA levelező tagja (1832). Elsősorban ásványtannal, vegyészettel, törvényszéki orvostannal foglalkozott. Eltököltén, javarészt mégis eredménytelenül küzdött a tudománytalan orvosi irányzatok (szekták) tanai ellen. A hazai természettudományos ismeretterjesztés egyik kimagasló személyisége. A szakmai nyelvújítás lelkes követője és művelője, számos szakterület szótárát állította össze és adta közre. A szakmai nyelvújításra vonatkozó tapasztalatait neves külföldi szerzők műveinek fordítása során szerezte. (*Kapronczay Katalin*)

LÁNG László (Pozsony, 1837. június 13.–Budapest, 1914. január 1.) **gépgyáros**. A kiegyezést követő évben hozta létre gépjavitó műhelyét, majd 1873-ban gépgyárat alapított Pesten, a Váci úton. A hazai ipar igényelte erőgépek gyártásába kezdett. Licencre épülő, majd saját gyára mérnökeinek műszaki fejlesztéseit a gyakorlatban alkalmazó gőzgépei rövid idő alatt a környező országokban is keresett termékek lettek. 1900-ban a Párizsi Világkiállításon pedig a legmagasabb elismerésben részesültek. Gyártmányait folyamatosan bővítették, pl. malomipari gépekkel, cementipari berendezésekkel, gőzturbinákkal, majd dízelmotorokkal és kazánokkal. A Láng Gépgyár kimagasló szerepet játszott a magyarországi ipartörténetben, és termékei világszerte keresettek voltak. (*Estók János*)

LASKAI CSÓKÁS Péter (Laskó, 16. század közepe–Gyulafehérvár, 1587) református **teológus, filozófus**, tanár. 1580-tól a marosvásárhelyi iskola igazgatója, majd a fogarasi egyház, illetve Gyula-

fehérvár lelkésze. Hosszabb időt töltött Genfben és Wittenbergben is. Valószínűleg wittenbergi tartózkodása idején kapcsolódott be az Ambrosius Calepinus bergamói Ágoston-rendi szerzetes által 1502-ben kiadott, eredetileg csupán latin nyelvű értelmező szótár többnyelvű magyarázattal ellátott kiadásának szerkesztési munkálataiba. Az új címszavakat maga fordította, s a korábbi kiadásokból átvett artikulások kiegészítésével két odakint tanuló magyar diákot bízott meg. 1585-ben, Lyonban jelent meg a tíznyelvű változat, mely először tartalmaz magyar szócikkeket is. Laskai Csókás és társai munkájának köszönhetően ez az első igazi latin–magyar szótár, mely 20–25 ezer magyar szónyi terjedelmével messze felülmúlja az előző hasonló próbálkozásokat. (*Bányai Réka*)

LENHOSSEK Mihály (Pest, 1863. augusztus 28.–Budapest, 1937. január 26.) **orvos**, az idegrendszer finomabb szerkezetének kutatója, a magyar anatómia első nemzetközi híru képviselője, egyetemi tanár, akadémikus, 1934-től az MTA másodelnöke. 1927-től a Felsőház tagja, 1930-ban a Corvin-koszorú kitüntetettje. 1899 és 1933 között a budapesti orvoskaron az anatómia professzora, egyben az Anatómiai-tájbontani Intézet igazgatója, emellett 1914 és 1925 között az antropológia tantárgy előadója. Bizonyította – Apáthy Istvánnal ellentétben – a neurontan helyességét, emellett másik kutatási területén, a csillók vizsgálatában is maradandót alkotott. 1918-ban jelent meg *A sejt és a szövetek* című tankönyve, 1922 és 1924 között *Az ember anatómiája* című háromkötetes kézikönyve. 1912-től a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságának elnöke. (*Szállási Árpád*)

MANDL Lajos (Pest, 1812. november 14.–Párizs, 1881. július. 5.) **orvos**, a zsidó tudományosság kiemelkedő képviselője, az MTA tagja. 1836-tól Párizsban élt, ott praktizált, emellett a mikroszkópos anatómia neves tudósa volt. Az utóbbi témakörben számos értékes tankönyve és szakkönyve jelent meg. 1846-tól a Collège de France professzora volt. Elnyerte a francia Becsületrend Lovagja címet. Neves párizsi tudóstársa volt Gruby Dávid, aki kórszövet-tani laboratóriumot hozott létre. Mandl életművét Csillag István dolgozta fel. (*Szállási Árpád*)

MÉHELY Lajos (Kisfaludszögi, 1862. augusztus 24.–Budapest, 1953. február 4.) **zoológus**, egyetemi tanár, az MTA tagja (l. 1899, r. 1910–1930, 1931-ben lemondott tagságáról). A különböző állatcsoportok (elsősorban a méhek, rákok, kétélűtűk, hüllők és emlősök) fejlődés- és rendszertanával foglalkozott. 1896-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárát vezette, 1915 és 1932 között professzor volt a budapesti Tudományegyetemen. Szerkesztésében jelent meg az *Állattani Közlemények*. 1923-tól főszerkesztésében jelent meg *A Cél* című folyóirat, amelyben szélsőségessé vált fajbiológiai elveit hirdette, később a fasiszta ideológia híve és hirdetője lett. A máso-

dik világháború befejezése után a Népbíróság háborús bűnösnek nyilvánította, a börtönben hunyt el. (*Sragner Márta*)

MISTÉTH Endre (Buziásfürdő, 1912. szeptember 10.–Budapest, 2006. július 12.) **hidépítő mérnök**, újjáépítési miniszter, c. egyetemi tanár, Széchenyi-díjas. 1944-ben részt vett a fegyveres ellenállási mozgalomban, a nyilas puccs után igyekezett megakadályozni az ipari üzemek Németországba szállítását. 1945 elején a szovjet hidász alakulatok tanácsadójaként részt vett a Déli összekötő vasúti híd helyreállításában. Ő tervezte az ideiglenes „Manci” hidat, majd Hilvert Elekkel együtt a Főváros első állandó hídját, a Kossuth hidat. Koholt vádak alapján 1947-ben elítélték, s csak 1955-ben szabadult. Részt vett az Erzsébet híd és a kiskörei vízlépcső tervezésében. 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Nagykeresztjével tüntették ki. (*Antal Illdikó*)

MUNKÁCSI Bernát (eredeti családneve: Munk) (Nagyvárad, 1860. március 12.–Budapest, 1937. szeptember 21.) a **finnugor összehasonlító nyelvészet és az összehasonlító néprajz nemzetközi híru kutatója**, akadémikus, 1890 és 1931 között a budapesti izraelita hitközség tanfelügyelője. A csángók egyik korai magyar kutatója. A magyarokkal rokon ázsiai népek, köztük a votjakok (udmurtok), csuasok, vogulok (manysik), osztokek nyelvének kutatója és szótározója. Az *Ethnographia* című folyóirat szerkesztője, a *Keleti Szemle* című folyóirat egyik megindítója. Vogul népköltési gyűjteményéért 1906-ban elnyerte az MTA nagyjutalmát. Sikertelt megfajtenie Reguly Antal hagyatékában maradt vogul (manysi) szövegeket. 1986-ban jelent meg *Wogulisches Wörterbuch* című munkája, 2008-ban adták közre az udmurtok földjén készült naplóját. Hagyatékának feldolgozását elsősorban Kálmán Bélának köszönhetjük. (*V. Molnár László*)

ÓDRY Árpád (Budapest, 1876. szeptember 25.–Budapest, 1937. április 5.): **színész, dramaturg, rendező**. A Színművészeti Akadémia elvégzése után 1898-ban kezdte pályáját Nagyváradon; később Kolozsvárott, Debrecenben és Temesvárott játszott. 1904-ben felkerült a fővárosba; előbb a Vígszínház, 1905-től a Nemzeti Színház tagja lett. Kezdetben francia színművekben és vígjátékokban szerepelt, később azonban inkább tragikus hőskéket alakított, bariton hangjával, férfias alakjával elbűvölve a közönséget. 1927-ben a III. Richárd megformálásáért Greguss-díjjal tüntették ki. Beszédhibáját erős akarral és kitartással sikerült leküzdenie, sőt a modern magyar színpadi beszéd mesterévé képeznie magát. Ahogy Schöppfin Aladár nevezte: „a mérték embere” volt: pátoszatlan, realiztikus stílusú, érthető és egyszerű szövegmondása, takarékos és természetes színpadi mozgása követendő példa lett az ifjabb nemzedékek számára. Az utódnevelést egyébként is kiemelkedő fontosságúnak tartotta: 1929-től a Színművészeti Akadémia tanáraként, 1930-tól igaz-

gatójaként számos későbbi nagy színészt indított el pályáján. Filmekben is gyakran feltűnt, első filmszerepét 1916-ban *A méltóságos asszonyban* kapta. A színészet mellett rendezett is (pl. Shakespeare: *Téli regge*, Schiller: *Don Carlos*, Ibsen: *Hedda Gabler*), valamint a rádió dramaturgjaként és főrendezőjeként is dolgozott. (*Slíz Mariann*)

OETL Antal (Buda, 1837. [?] – Budapest, 1910. november 13.) **lakatos, vasöntő, vasöntőde- és gépgyáralapító.** Lakatosnak tanult, de korán felismerte, hogy a nekilendült városi építkezések, a vasútépítés miatt óriási kereslet támadt vasöntvényekre Magyarországon. A Kőbányán alapított lakatosműhely és öntőde gyorsan fölvirágzott. Öntöttvas készítményeivel országos hírnevet szerzett. A későbbiekben híd- és vasszerkezetek gyártásába fogtak. Sokan naponta láthatják a gyár termékeit, hiszen itt készültek a budapesti Hold utcai vásárcsarnok és a Keleti pályaudvar öntöttvas elemei, a pesti rakpart műves korlátai vagy a Szent István-bazilika külső korlátjainak kandeláberei is. Sírja Budapesten, a Kerepesi temetőben található. (*Estók János*)

PÓLYA György (Budapest, 1887. december 13.–Palo Alto (Kalifornia, USA), 1985. szeptember 7.) nemzetközi hírű **matematikus,** akadémikus, 1914-től külföldön élt: Svájcban, majd 1940-től az USA-ban. 1924–25-ben jelent meg a Szegő Gáborral közösen írt kétkötetes munkája, amely az analízis körében ad feladatokat és tételeket. A mű világszerte elismertté vált. A modern matematikai heurisztika megalkotójaként tiszteljük. Legismertebb munkái: a 16 nyelvre lefordított *Gondolkodás iskolája*, továbbá a *Problémamegoldás iskolája*. Matematikai eredményeit elsősorban a komplex függvénytan, a valószínűség-számítás, a véletlen bolyongások elmélete, az algebrai egyenletek, a kombinatorika, a geometria és a számelmélet területein érte el. (*Szabó Péter Gábor*)

PROKOPP Sándor olimpiai bajnok 1887. május 7-én született Kassán. Családja 1891-ben költözött Budapestre, ahol a fiatalember jogász diplomát szerzett. A Budapesti Egyetemi Atlétikai Club (BEAC) lövész szakosztályának egyik alapítója. Részt vett az 1908. évi londoni olimpián, de nem ért el helyezést. Az 1912-es stockholmi olimpiára részben saját költségen, tartalékként utazott ki. Mindenki számára váratlanul, a 300 m-es hadipuska fekvő számában, az esélyeseket legyőzve a dobogó tetejére állhatott. 1924-ig a magyar válogatott tagja volt. Prokopp a joga pályát is komolyan vette, Budapest Székesfőváros jegyzőjeként 1938-ban már főjegyzőjeként dolgozott. Állásából 1946-ban elbocsátották, majd egy év múlva Hajós Alfréd és más támogatók közbenjárására visszaszerezte munkahelyét. 1949-ben vonult nyugdíjba. Budapesten hunyt el 1964. november 4-én. Nevét emléktábla őrzi egykori lakóhelyén, a Ráday utca 52. szám alatt. (*Szabó Lajos*)

RADNAI Béla (Cegléd, 1891. november 8.–Budapest, 1962. november 1.) gyorsíró, az **egysé-**

ges magyar gyorsírás kidolgozója. Létrehozta Budapesten az első hazai gyors- és gépiró magániskolát, és ennek évtizedekig igazgatója és tanára volt. Tankönyvei meghatározó fontosságúak. A gyorsírók szakmai szervezetének elnöke és a *Gyorsírásstudomány* című havi folyóiratnak hosszú ideig szerkesztője volt. Műgyűjtőként a kortárs magyar művészet különlegesen értékes galériáját állította össze, amely Győrött, állandó kiállításként – szándéka szerint – közkinccsé vált. Síremlékén (Budapesten, a Farkasréti temetőben) olvasható: „Kezéd vonása ezrek írásában él.” (*Sipka László*)

RADOS Gusztáv (Pest, 1862. február 22.–Budapest, 1942. november 1.) **matematikus,** akadémikus, műegyetemi professor. Több éven át az Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1911-től három éven át az egyetem rektora. Elsősorban algebraival és számelmélettel foglalkozott, a lineáris algebra akkor már hagyományos magyar művelőinek egyik legjelentősebb képviselője. Kiemelkedő eredményeket ért el a mátrixszámítás területén. A számelméletben nevéhez fűződik a Kőnig–Rados-tétel. Sokat tett a „Bolyai–Lobacevszkij-geometria” elnevezés bevezetése érdekében. A Matematikai és Fizikai Társulat titkáráként több mint két évtizedig fizikesztette a *Matematikai és Fizikai Lapok* matematikai részét. (*Szabó Péter Gábor*)

RÁJNIS József (Kőszeg, 1741. június 4.–Keszthely, 1812. szeptember 23.) **költő, fordító.** Német polgári családból származott, csak az iskolában tanult meg magyarul. 1757-ben belépett a jezsuita rendbe. A rend feloszlata után, 1773-tól lelkész. 1809-ben Festetics György hívta Keszthelyre, és haláláig a Georgikon prefektusaként dolgozott. Az ún. klaszszikus triász tagja, ő indította meg 1781-ben megjelent verseskötetének (*Magyar Helikonra vezérlő kalauz*) utószavával a prozódiai vitát Baróti Szabó Dáviddal, Batsányi Jánossal és Révai Miklóssal. A prozódiai szabályok körül kirobbanó éles vitában az alaptörvényeket illetően mindhárman megegyeztek, s voltaképpen részletkérdéseken polemizáltak. A vita kiindulópontjával az szolgált, hogy eltérő nyelvjárásban beszéltek, s ki-ki a saját dialektusát tartotta követendő példának. Rájnis indulatos, nyugtalan jellem volt, kíméletlen és félelmetes vitázó. Költeményei vallásos világnézetet, lelkes hazafiságot sugároznak, a magyar nyelv, öltözet és szokások rajongó tisztelete olvasható bennük (*Szent István királynak jobb kezéről, Egy jeles képiróhoz*). Írt allegorikus verseket (*Pásztori dal*) és szellemes kétsoros epigrammákat is (*A férjéről és asszonyról, Egy eretnek ellen*). Anakreont, Horatiust, Ovidiust, de főként Vergilius eclogáit és Georgicáját fordította. (*Ajkay Alinka*)

RÖCK István János (Pest, 1812. november 1.–Budapest, 1882. november 10.) **gépgyáros.** A család a céhes iparosok közül emelkedett tőkés vállalkozóvá. 1857-ben önállósult Vidats Istvántól Röck István gépgyára és kölesmalma néven. A Soroksári úti gyár ekkor 40-50 munkást foglalkoztatott.

A termelést két osztályra bontották: mezőgazdasági eszközöket és gépeket, illetve malomberendezéseket, könyvnyomdai gépeket és egyéb ipari berendezéseket is előállítottak. Órlómalmot is üzemeltettek. Itt készült az első magyar gőzhajtású cséplőgép és lokomobil. Gyártmányaik közé hajógépeket és kazánokat is felvettek. Az 1890-es években a Kelenföldre költözött gyárban amerikai licenc alapján készült, Európában addig nem gyártott, nagy teljesítményű gőzszivattyúkat és német licencű hűtőkompresszorokat, jéggyártó berendezéseket állítottak elő. (*Estók János*)

SALAMON (1053–1087) magyar király (1063–1074). Apja, I. András király halálát követően nagybátyja, I. Béla uralkodása idején (1060–1063) németországi száműzetésben élt, majd IV. Henrik német király támogatásával lépett trónra. 1064-ben kénytelen volt átengedni az ország harmadára kiterjedő hercegséget I. Béla fiainak, Géza, László és Lampert hercegeknek, akik 1074-ben legyőzték és megfosztották királyi méltóságától. Hatalmát csak a nyugati határszélén tudta megőrizni, végül 1081-ben meghódolt I. (Szent) László királynak, aki utóbb bebörtönözte. Fogságából kiszabadulva 1083-ban elhagyta az országot és a besenyők között élt. A besenyők Bizánc ellen vezetett hadjáratában esett el (egy kései legenda szerint azonban életben maradt, és Isztriában élt szerzetesként, ahol utóbb szentként tisztelték). Judit német hercegnővel kötött házassága (1063) gyermektelen maradt. (*Zsoldos Attila*)

SAMASSA József (Aranyosmarót, 1828. szeptember 30.–Eger, 1912. augusztus 20.) egyházi író, bíboros-érsek, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Tanulmányait Nagyszombatban és a bécsi Pazmanumban végezte. 1852-ben szentelték papá. Előbb gimnáziumi tanár volt Nagyszombatban, majd 1859-ben teológiai, 1861-ben egyetemi tanár Pesten. 1869–1872 között Deák-párti programmal országgyűlési képviselő, 1869-ben osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, majd esztergomi kanonok, 1871-ben szepesi püspök, 1873-ban egri érsek. 1888-ban pápai trónálló, 1905-ben bíbornok. 1872-től haláláig a főrendiház tagja volt. (*Aknai Katalin*)

SÁROSI (Stefancsics) **György** dr. labdarúgó 1912. szeptember 16-án Budapesten született. A Ferencváros jogot végzett középfedezetét és belsőcsatárát korának legjelesebb játékosai között emlegették. Kitűnő fizikai felépítése mellett tökéletes technikai-taktikai felkészültsége és nagy játékintelligenciája miatt. 1934-ben tagja volt az angolok ellen először győztes magyar válogatott csapatnak. Legemlékezetesebb mérkőzése az 1937 szeptemberben játszott Csehszlovákia elleni meccs volt, amikor a magyarok nyolc góljából hetet ő szerzett, ezzel máig egyedüli a magyar válogatottak között. Legjelentősebb eredményei: VB ezüstérem (Franciaország, 1938.), ötszörös magyar bajnok, ötszörös magyar kupagyőztes, háromszoros gólkirály.

Válogatottság/gól: 61/42. Élvoalbeli bajnoki szereplés/gól: 383/351. Edzőként 1948 és 1972 között Olaszországban dolgozott. Legnagyobb sikerét a Juventus bajnoki címével érte el. 1993. június 20-án az olaszországi Genovában hunyt el. (*Szabó Lajos*)

STÁHLY Ignác (Pest, 1787. július. 31.–Pest, 1849. április 28.) orvos, akadémikus, 22 éves korától kezdve egyetemi tanár, a pesti Orvosi Karon az anatómia, majd a sebészet professzora, 1840-től országos főorvos. 1846-ban Pest díszpolgára lett. A kolera elleni védekezés egyik megszervezője 1831-ben és 1848-ban. A Batthyány-kormány hivatalba lépéséig a Helytartótanács egészségügyi osztályának vezetője volt. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a honvéd-orvosi kar vezetőjeként megteremtette annak szervezetét, a táborig katonai ellátást, egyebek között a gyógyszer, az orvosi műszer, a kötszer és a kórházi felszerelés központi gyártását. (*Kapronczay Károly*)

SZABADOS Miklós Budapesten született 1912. március 13-án. Tizenötösörös világbajnok asztaliteniszező (1931-ben egyéniben), összesen huszonhárom, a világbajnokságokon szerzett érmével Barna Viktor után a második legeredményesebb magyar versenyző. 1928-tól az MTK (Magyar Testgyakorlók Köre), majd 1934-től a DSC (Duna Sport Club) asztaliteniszezője volt. 1929-től 1937-ig szerepelt a magyar válogatottban. 1933-tól Párizsban, majd 1936-tól Londonban élt, edzőként dolgozott és nagy sikerű, látványos bemutató játékokat tartott. 1937-ben Kelen Istvánnal távol-keleti turnén vett részt, ennek során mindketten Ausztráliában telepedtek le. Szabados Sydneyben számos sikeres fiatal játékost, ausztrál bajnokot kinevelő asztalitenisz klubot hozott létre. Sydneyben hunyt el 1962. február 12-én. 1987 óta a Nemzetközi Zsidó Sporthírességek Csarnokában (International Jewish Sports Hall of Fame, Netanya, Izrael) is helyet kapott. (*Szabó Lajos*)

SZABÓ Zoltán Baumgarten-díjas író, falukutató, szociográfus, publicista, lap- és könyvszerkesztő (Budapest, 1912. június 5.–Vannes, 1984. augusztus 19.). Gimnazistaként Sík Sándor tanítványa, majd később is mentorálta. Előbb gépészmérnöknek, majd bölcsésznek tanult. Munkásságát zenei hatástú, vallási és szerelmi vágyakat megverselő lírikusként, majd lapszerkesztőként kezdte. Mindinkább a társadalmi problémák és kiszolgáltatottak felé fordult, 1933-ban Boldizsár Ivánnal megalapították a cserkészklubok keretében végzett falukutatókat végző Fial Magyarországi Szociográfiai Munkaközösséget, folyóiratuknak a *Fial Magyarországi* címet választották. Leghíresebb szociográfiai művei (*A tardi helyzet*, 1936; *Cifra nyomorúság*, 1938) nagy feltűnést, ismertséget és elismerést hoztak neki. 1937-től a népi írók *Válasz* című folyóiratának szerkesztőbizottsági tagja és rendszeres szerzője. Részt vett a Márciusi Front előkészítésében, 1938-ban – többekkel – tiltakozást írt alá az

első zsidótörvény ellen. 1939-től 1944-ig a *Magyar Nemzet* publicistája, irodalmi szerkesztője. 1939 nyarán a nemzetiszocialista és nyilas befolyás ellen „Szellemi honvédelem” elnevezéssel indított mozgalmat és lapjában rovatot. 1940-ben barátkozott össze Bibó Istvánnal, s együtt vettek részt az antifasiszta harcban. A Nemzeti Parasztpárt vezetőségi tagja, 1945 áprilisában a Magyar Írók Szövetsége főtákará lett. 1947 őszétől Károlyi Mihály mellett Párizsban kultúrattasé, de a Rajk-per és a koncepció perek után minden tisztségéről lemondott és emigránsnak tekintette magát. 1951-ben költözött át Londonba, ahol 1974-ig a Szabad Európa Rádió angolul, franciául és magyarul egyaránt kiválóan író, vezető munkatársa, a *Látóhatár*, 1956 után az *Új Látóhatár* című orgánium szerkesztője volt. 2001-ben a Magyar Írószövetség Szociográfiai Szakosztálya alapította meg a publicistáknak kiosztható Szabó Zoltán-díjat. (*Császtyay Tünde*)

SZAMOSKÖZY István erdélyi történétíró 1570-től 1612-ig élt. Kolozsvárott született, főúri pártfogói támogatásával 1591-től Padovában és Németországban tanult. Hazatérése után, 1593-ban Kovacsóczy Farkas kancellár segítségével a gyulafehérvári káptalan levéltárába került. Humanista műveltsége révén Bocskai István fejedelem udvari történétírója lett. Ismerjük régészeti, numizmatikai írásait (pl. az Erdélyben található római kori feliratokról) és verseit is, életművének legjelentősebb részét azonban történeti munkái teszik ki. Három fő műve befejezetlen maradt, a kéziratok nagy része elveszett, csak töredékeiket ismerjük. A *Rerum Ungaricarum libri* (Könyv a magyarok dolgairól) az 1558-tól 1586-ig terjedő időszak eseményeit mutatja be. A *Rerum Transylvanarum Pentades* (Ötrészes könyvek Erdély dolgairól) Erdély történelmét tárgyalta; ebből csak az 1598–1599. évek történéseinek leírása ismeretes. *Hebdomades* (Hétrészes könyvek) c. munkájának fennmaradt részeiben az 1603. évről olvashatunk. (*Lengyel Réka*)

SZAPOLYAI János (Szepesvár, 1487. február 2.–Szászsebes, 1540. július 17.) **Erdélyi vajda**, a mohácsi csata után **Magyarország királya**. Apja Szapolyai István nádor volt, családja a királyság legnagyobb birtokosa. János 1510 novemberétől Erdély vajdjaként az egyik legfőbb országos méltóság viselője. A mohácsi csatában (1526), bár oda igyekezett, seregével nem vett részt. 1526. november 10-én a fehérvári országgyűlésen királlyá választották. Hosszas belháború után, 1538-ban kötött békét az ország másik királyával, Habsburg Ferdinánddal. Fia, János Zsigmond az erdélyi fejedelemség alapítója. (*Horváth Richárd*)

SZATHMÁRY Pap Károly (Kolozsvár, 1812. január 11.–Bukarest, 1887. június. 3.) **festő, fényképész**, akvarellista, címerfestő, folyóirat-alapító, **nyomdász, litográfus**. Kitűnő portré- és néprajzi fotós, táj- és városfényképész, haditudósító, hadifényképész. Románia első és máig legjelentősebb

művészfotósa volt. Kolozsvári, bécsi és itáliai tanulmányok után szülővárosában működött. 1842–43-ban indította az *Erdély Képekben* c. könyvművészetek füzetek kiadását. Sokat utazott; bejárta Kínát és Szibériáig is eljutott és I. Miklós orosz cár és a török szultán számára is dolgozott. Az első fotóriporterek egyike, aki a krími háborúban Roger Fentont megelőzve fényképezett a hadszíntér mindkét oldalán. 1844-ben Bukarestbe költözött, ahol udvari festő és fényképész lett. Ötven év alatt négy román uralkodót szolgált rajzoló és fényképező tehetségével. Fotográfusi pályafutása 1848-ban kezdődött (ekkor készítette első tablotíp fényképét), de dagerrotípiákat már 1843-ban készített. 1874-ben Kolozsvárt és több erdélyi városban gyűjteményes kiállítást rendezett, 1881-ben a budapesti Műcsarnok is kiállította több akvarelljét. (*Aknai Katalin*)

SZÁMWALD Gyula (Szeged, 1825. szeptember 25.–Arlington, 1912. december 4.) a **magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború katonája**, altábornagy, **diplomata**. A forradalom előtt könyvkiadóként kötött barátságot Petőfivel. A márciusi forradalom után a Közcseudi Bizottmány tagja, majd honvéddhadnagy lett. A bukás után Németországba menekült, majd hazatérve folytatta kiadói tevékenységét. 1855-ben újra emigrált, előbb Angliában, több az Egyesült Államokban lett újságíró. Az amerikai polgárháborúban egy általa szervezett északi ezred parancsnoka, majd hadtestparancsnok lett, altábornagyi rangban. A piedmonti csatában súlyosan megsebesült; hősiességéért később a legmagasabb kitüntetést kapta. Leszerelése után hadbírósi elnök, később Amerika főkonzulja Japánban, illetve Sanghajban. (*Fónagy Zoltán*)

SZÁNTÓ Tibor (Kispest, 1912. április 6.–Budapest, 2001. május 5.) Kossuth-díjas **könyvművész, grafikus**. A 20. század második felének egyik legnagyobb magyarországi könyvművésze. Díjai: 1972: Gutenberg-díj; Munkácsy-díj; 1978: Tótfalusi Kis Miklós-díj; 1991: Bodoni-díj; Magyar Művészetért Alapítvány díja; 1992: Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje; 1995: Szép magyar könyv verseny életműdíja; 1996: Kossuth-díj; 1999: Magyar Örökség-díj. 1931–1934 között Bortnyik Sándor magániskolájában, a Műhelyben tanult. Tipográfiai szemléletet a konstruktivista-funkcionális felfogás alapozta meg, amit a nyomdászati gyakorlati ismerete és a mesterség történeti megismerésének igénye mélyített el. 1941-ben munkaszolgálatos volt, majd deportáltak. 1945–1949-ben a *Népszava*, később a *Dolgozók Világlapja* képszerkesztője. 1949–1954 között a Grafikai Ipariskola igazgatója, a Révai Nyomda művészeti instruktora, majd a Kossuth Nyomda műszaki osztályvezetője volt. 1951–1955 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténet–muzeológia szakára járt. 1956–1962 között a Móra Könyvkiadó művészeti szerkesztője; 1962–1990 között a Helikon Kiadó művészeti és technikai vezetőjeként dolgozott. 1950-től a Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1965-től a Magyar

Iparművészeti Főiskola, 1973-tól a Könnyűipari Műszaki Főiskola tanára. Folyamatosan publikált a könyvtörténet, írástörténet, betűtörténet, szépműves tipográfia tárgykörében. A Magyar Bibliofil Társulat főtitkára. 1994-ben életmű kiállítása nyílt a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban. Tervezői és szerkesztői munkájában is kamatoztatta az írókkal (József Attila, Zelk Zoltán, Karinthy Frigyes és Ferenc, Weöres Sándor, Devecseri Gábor, Somlyó György, Illyés Gyula) és rajzolókkal, illusztrátorokkal (Kass János, Reich Károly, Szalay Lajos, Szász Endre, Szántó Piroska, Würtz Ádám) kialakított személyes kapcsolatát. A tervezőmunka mellett fontos szerepet szánt az elméleti szakírásnak, a népszerűsítésnek és a régi könyvészeti ritkaságok faksimile kiadásának. (*Aknai Katalin*)

SZIGETHY Attila (Kapuvár, 1912. március 10.–Győr, 1957. augusztus 12.), **politikus**. Fiatalon lett a kapuvári járásbírószág díjnoka, majd a Körzeti Ipartestület jegyzője. Az 1930-as években csatlakozott a népi mozgalomhoz, 1943-ban részt vett a szárszói találkozón is. A német megszállás után üldözötteket mentett. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagja, 1948–1949-ben Sopron megyei titkára (NPP) elnöke. 1947-től 1957-ig országgyűlési képviselő, 1950–1954 között a Győr–Sopron Megyei Tanács VB elnökhelyettese. Nagy Imre reformjainak lelkes híveként távolították el a tanácstól, s mentora, Erdei Ferenc közbenjárására lett 1955-ben a kistólyfamajori állami gazdaság igazgatója, miután mérnöki oklevelet szerzett a soproni Erdőmérnöki Főiskolán. 1956. október 26-án Győrben, az Ideiglenes Nemzeti Tanács elnökévé választották; október 31-én ő lett a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke is. Ennek vezetőjeként tárgyalta Nagy Imrével és Tildy Zoltánnal, s bevasárolták a Petőfi Párt néven újjáalakult NPP ideiglenes vezetőségébe is. November 4-e után Győrben igyekezett megakadályozni a forradalom vezetőinek letartóztatását. A Kádár-kormány kormány-megbizotti feladattal majd miniszteri tárca felajánlásával kívánta magának megnyerni, ám ő következetesen elutasította a kormánnyal való együttműködést. 1957. február-márciusban a Hazafias Népfront küldöttségének tagjaként még Bulgáriában járt, majd május 3-án letartóztatták, megfosztották képviselői mandátumától. A „győri ellenkormány” megalakítójaként kívánták perbe fogni, holott 1956. október 30-án éppen ő akadályozta meg egy szeparatista Dunántúli Köztársaság kikiáltását. A vizsgálati fogságban öngyilkossággal vetett véget életének. (*Póto János*)

SZILÁDY Áron (Ságvár, 1837. november 3.–Kiskunhalas, 1922. március 19.) **református lelkész, orientalista, nyelvész, irodalomtörténész**. 1851–1853 közt a nagykőrösi református gimnázium diákja, ahol Arany János volt a magyartanára. Saját bevallása szerint 27 nyelven írt és beszélt. Érdeklődése hamar az orientalista tudományok felé fordult, így kiemelten tanulmányozta a tőlünk keletre élő népeket, pl. a törököket. 1857–1858-ban

Isztambulba és Kis-Ázsiába utazott, hogy megtanuljon törökül. Kutatásai megerősítették a magyar nép török-rokonságába vetett hitét. Több írónk „felfedezése” az ő nevéhez kötődik, hiszen ő adta ki Tinódi Lantos Sebestyén, Balassi Bálint és Ilosvai Selymes Péter műveit is. Elsőrangú szövegkiadásokat szerkesztett és jelentetett meg (pl. *Török-magyarokori okmánytár I–IX.*, *Nyelvemléktár I–III.*). Már 1867-től a Kisfaludy Társaság tagjává választották, 1893-tól az *Irodalomtörténeti Közlemények*, az irodalomtudomány máig élő, legjelesebb orgánumának szerkesztője. Akadémiai székfoglalójának címe *Nyelvészkedésünk célja s eszközei* (1862) illetve *Temesvári Pelbárt élete és munkái* (1876). 1865–1878 közt orientalista, irodalomtudományi és lelkészi munkássága mellett, egyidejűleg a kiskunhalasi választókerület szabadalvú párti országgyűlési képviselője is volt, és magas egyházi posztokat töltött be. (*Ujváry Anna*)

SZŐKEFALVI-NAGY Gyula (Erzsébetváros, 1887. április 11.–Szeged, 1953. október 14.) **matematikus**, akadémikus, egyetemi tanár Kolozsvárott és Szegeden. A polinomok geometriájának neves kutatója volt, nevéhez fűződik a maximális indexű görbék elméletének megalapozása. Legismertebb munkái: az 1943-ban megjelent *A geometriai szerkesztések elmélete* című kézikönyve, valamint az első kiadásban 1953-ban közreadott *Differenciálgeometria* című tankönyve. (*Szabó Péter Gábor*)

TÁTRAI Vilmos hegedűművész (Kispest, 1912. október 7.–Budapest, 1999. február 2.). Tanulmányait a Nemzeti Zenedében és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán végezte Kladviko Vilmos, Lajtha László, Waldbauer Imre és Rados Dezső növendékeként. 20 éves korától számos zenekar, 1946–78 között a Fővárosi Zenekar, majd Állami Hangversenyzenekar koncertmestere volt. 1946-ban alapította a Tátrai-vonósnegyest, fél évszázad egyik legjelentősebb magyar kamaragyűjtését. 1957-től a Magyar Kamarazenekart is vezette, 1965-től haláláig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára volt. (*Gombos László*)

THORMA János (Kiskunhalas, 1870. április 24.–Nagybánya, 1937. december 5.) **festő**, a nagybányai művésztelep alapítója és egyik fontos mestere. Életművében több stílusirány követhető nyomon, a naturalizmus, a történelmi festészet, a romantikus realizmus és a sajátos nagybányai posztimpreszcionizmus. Művészeti tanulmányait 1887-ben a Mintarajztanodában Székely Bertalannal kezdte, majd 1888–90 között Münchenben Hollósy szabadiskolájában folytatta. 1893–95 között Párizsban a Julian Akadémián dolgozott. 1894-ben a párizsi Szalonban állította ki első jelentős festményét, a *Szemvedőket*. 1896-ban a millenniumi kiállítással egy időben mutatta be az *Aradi vértanúk kivégzését* ábrázoló kompozícióját, amellyel országosan ismert festő lett. Egyike volt a nagybányai művésztelep alapítóinak (1896), 1902-től 1927-ig a Nagybányai Szabad Festőiskola tanára, 1917–27 között a Nagybányai

Festők Társasága elnöke. Thormának köszönhető, hogy 1919 után a nagybányai festőiskola és művésztelep a korábbi formában működhetett tovább. Számos külföldi kiállításon szerepelt, 1909-ben és 1922-ben a velencei biennálén, továbbá Münchenben, Berlinben, Drezdában, Rómában, Londonban és Brüsszelben. Festészete a naturalizmus jegyében indult, de már korai korszakában is merített a német romantika vagy a francia klasszicizmus örökségéből is. 1900 után festészete realista irányba fordult; 1910 körül Gauguin látásmódja hatott rá rövid ideig. 1920 után a neoklasszicizmus elemeit is felhasználva alakította ki saját, plein air festésmódját. Élete utolsó éveitében minden kötöttségtől mentes tájképeket és portrékat festett. (*Aknai Katalin*)

THURZÓ Gábor (Rutterscmied Károly) (Budapest, 1912. március 26.–Budapest, 1979. február 5.) **író, műfordító, dramaturg.** A katolikus *Élet* című folyóirat szerkesztője, majd a *Vigilia* munkatársa. 1945–1949-ben a Művész Színház, 1951-től a Hunnia Filmgyár, 1961-től a Magyar Televízió dramaturgia volt, a hatvanas évekre sikeres színpadi szerző lett (*Az ördög ügyvédje*, 1966). Elbeszélőművészerében a kalandosság, a lélektani hitelesség és a társadalmi kritika keveredik; nagy hatással volt rá Graham Green (*A szent*, 1966, *Belváros és vidéke*, 1977.) (*Horváth Zsuzsanna*).

THURZÓ János (Lőcse, 1437. április 30.–Nagybánya, 1508. október 10.). Thurzó György lőcsei kereskedő fia, a **magyar bányászat** első név szerint ismert, **európai hírű műszaki fejlesztője.** Tanulmányait Itáliában folytatta, Velencében siketnémának színlelve magát leste el a réz és az ezüst szétválasztásának tudományát. 1463-ban Krakkóban alapított le, ahol 1469-ben bányatermekék értékesítésére vállalatot alapított. 1475-ben az alsó-magyarországi bányák víztelenítését vállalta el saját tervezésű vízikerek-művekkel. Az 1470-es évek második felétől egyre több rézbányát vásárolt, illetőleg bérelt Besztercebányán. Először 1495-ben kötött társasági szerződést a Fugger bankházzal, a két család üzleti kapcsolatait kölcsönös házasságokkal is megerősítették. 1496-ban megalapította az első „társulást”, a munkások önszervező szervezetét, ugyanekkor kapott engedélyt az első magyarországi rézválasztó kohó felállítására. 1498-ban bérbé vette a kőrmöcbányai pénzverést. 1505-től Nagybányán is tevékenykedett, ahol haláláig saját maga irányította a munkálatokat. (*Weisz Boglárka*)

TOLNAI [Hagymássy] Lajos író, szerkesztő, lelkész, tanár (Györköny, 1837. jan. 31.–Budapest, 1902. márc. 19.) nagykorosi gimnáziumi éveit alatt Arany János tanítványa volt, aki tehetséges költőnek és az irodalmi Deák-párt reményiségének tartotta. Pesten végezte el a református teológiát, 1868-tól tizenhat éven keresztül Marosvásárhelyen lelkész, mellette az *Erdeley* című szépirodalmi lapot is szerkesztette és tankönyvet is írt. Komoly elméleti népszerűségi program kidolgozásával itt alakította meg a szépirodalmi

Kemény Zsigmond Társaságot is. Megkeseredettsége, örökös elégedetlensége, indulatossága és összeférhetetlen természete, botránnyai, valamint vad és hajthatatlan 48-assága miatt az Akadémia körül csoportosuló írók egyre erősebben támadták, míg az irodalmi ellenzék csodálta a Bach-korszakot (*Az urak, A báróné ténsasszony* című regényeiben), a kiegyezés és a polgárosodás jelenségeit, pl. a falut tönkretévő idegen tőkéket (*A falu urai, Eladó birtok*), az arisztokrácia szerepét (*Nemes vér, Az oszlopbáró, A szentistváni Kéry-család* című regényeiben) bíráló bátor és leleplező hevületét, 1878-ban pedig az Akadémia környékéről kizsorszorított írók köre, a Petőfi Társaság bevalásztotta tagjai sorába is. 1879-ben bölcsészdoktori címet szerzett a kolozsvári egyetemen, majd a budapesti egyetem magántanárává nevezte ki. 1884-ben – belefáradva a híveivel, egyházi feljebbvalóival és a világgal való állandósult ellenségeskedésbe – felmentették lelkészi állásából, Budapestre költözött, de évekig nem volt munkája, csak 1889-ben nyerte el egy IX. kerületi polgári iskola vezetését. Az *Irodalom* című kritikai hetilapját (1887) saját költségen adta ki, és nagyrészt maga is írta. Már Marosvásárhelyen, majd később is felemelte szavát a közéleti visszaélések, hibák ellen, és elkövetőiket is nyíltan bírálta (beleértve saját egyházát is), majd mindezeket sajátos és összetéveszthetetlen szatirikus erővel megírta retorikus indulattal született irodalmi műveiben is. A *Sötét világ* (1894–1895) című pesszimista hangú kulcsregénye saját életén keresztül a kor irodalmi közéletét elevenítette meg. (*Császtyay Tünde*)

TÖRÖK Aurél (eredeti családneve: Ponori Thewrewk) (Pozsony, 1842. február 13.–Genf, 1912. szeptember 2.) **orvos, antropológus,** egyetemi tanár, akadémikus, a tudomány embertan kutatásainak magyarországi megalapítója, a craniométer (koponyamérő) megalkotója. 1872 és 1880 között a kolozsvári egyetem orvosi karán az élettan professzora volt, 1881-től a budapesti orvosi karon az embertan professzora, emellett az Embertani Intézet és az ahhoz tartozó Embertani Múzeum igazgatója. 1884-ben Entz Gézával együtt elsőként fordította le Ch. Darwin *A fajok eredete* című világhírűvé lett, 1869-ben írt munkáját. Embertani vizsgálatokat végzett történelmi személyiségek, köztük III. Béla és felesége, továbbá II. Rákóczi Ferenc és Thököly Imre csontvázain. 1894-ben kötetet adott ki *Adatok az Árpádok testerekeinek embertani búvárlatához* címmel. (*Szállási Árpád*)

TÖRZS Jenő (Budapest, 1887. április 23.–Budapest, 1946. február 1.) **színész.** Miután 1906-ban végzett a Színművészeti Akadémián, a vándor társulatként működő Thália Társaság tagja lett. Már az ekkor játszott Ibsen- és Gorkij-darabokban kitűnt tehetségével. 1907–1923 között a Magyar Színházban lépett fel, 1923–24-ben a Renaissance, 1924–25-ben a Belvárosi Színházban játszott. Az 1929–32-ben a Vigszínházban, majd 1940-ig ismét a Magyar Színházban szerepelt. Ekkor eltiltották a színpadtól, csak a háború után léphetett fel újra

a Nemzeti Színházban, amelynek ettől kezdve haláláig tagja volt. Elsősorban klasszikus hősöket (pl. Ben Johnson: *Volpone*, Shakespeare: *III. Richárd*, Goethe: *Faust*), valamint társadalmi drámák, vígjátékok figuráit alakította (pl. G. B. Shaw, Ibsen, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő darabjaiban). Országos ismertségét *A Sasfiók* (Rostand) reichstadti hercegének és Hamletnek a megformálása hozta meg számára. Játékára a mély átélés, a szuggesztivitás és a mértéktartás volt jellemző. A színpad mellett a mozivászonon is hódított: filmes karrierje még a némafilmek korában indult. A színpadon zavarónak bizonyuló, ezért őt a bonvivánok közül kirekesztő alacsony termetű filmekben elegáns, sármos megjelenése szerencsésen hangsúlyozta; ennek köszönhetően általában igazgatók és előkelő társaságbeli férfiak szerepét bízták rá. Összesen 26 filmben játszott (pl. *Márciusi mese*, 1934; *Elnökkisasszony*, 1935; *Fekete gyémántok*, 1938); szerepei közülük talán legismertebb a *Mesautó* bankigazgatója, Szűcs János. A színészkedés mellett az irodalomban is kipróbálta magát: *Fekete futár* című regénye 1920-ban jelent meg. (*Slíz Mariann*)

UITZ Béla (Temes-Mehala, 1887. március 8.–Budapest, 1972. január 26.) **festő** és **grafikus**, a magyar aktivizmus egyik legjelentősebb művésze. Tanulmányait 1907-ben az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában és 1908–1913 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán végzi (mesterei: Balló Ede, Ferenczy Károly, Olgvai Viktor). 1914-ben olaszországi tanulmányúton járt. 1916-tól Kassák Lajos *MA* folyóiratának köréhez tartozott: a lap társszerkesztője, továbbá a Fialok, a Hetek csoportjának tagja volt. 1919-ben a Művészeti Direktórium tagja, a Proletár Képzőművészeti Tanműhely vezetője volt, plakátokat is tervezett. 1920-ban Bécsbe emigrált, ahol továbbra is kapcsolatban állt Kassák körével. 1921-ben, rövid berlini tartózkodás után Moszkvába utazott, ahol részt vett a Komintern III. kongresszusán, és megismerte az orosz konstruktivizmust. Döntő hatással volt művészetére Rodcsenko linearizmusa, a régi orosz ikonfestészet, az ortodox templomépítészet, melynek látványa erőteljes, alapszínekre épülő akvarell-sorozatra inspirálta. 1922–1924 között Bécsben dolgozott, és kapcsolatba került a bécsi kinetizmussal. 1922-ben az *Egység* című folyóiratot szerkesztette, és közreadta (magyarul, kommentálva) az orosz konstruktivista manifestumokat. 1924–1926 között Párizsban, 1926–1970 között a Szovjetunióban tevékenykedett. 1970-ben a Szovjet Művészeti Akadémia tagjává jelölték, majd végérvényesen visszatelepült Magyarországra. Élete végéig kitartóan tanulmányozta a színelméletet és az aranymetszés alkalmazását. Művészeti elképzeléseit élete végéig meghatározta a politika. Aktivista stílusú, műveinek drámai ereje, biztos formakezelése, az avantgárd izmusok tanulságait is magába olvasztó kísérletező kedve, alapvetően valóság közeli, monumentalista felfogása erősen hatott a grafikára. (*Aknai Katalin*)

VÉGH Sándor **hegedűművész és karmester** (Kolozsvár, 1912. május 17.–Salzburg, 1997. január 7.). 1931-ben Hubay Jenő növendékeként végzett a budapesti Zeneakadémián, amelynek 1941-től 1946-ig tanára is volt. 1935-től két évig az Új Magyar Vonósnegyes primáriusa, illetve egy évig második hegedűse volt, majd az 1940-ben alapított, és 1946-ban Genfben nemzetközi versenyt nyert Végh-kvartett-tel világszerte nagy sikerrel szerepelt. Tanított Baselben, Freiburgban és Düsseldorfban, az 1970-es évektől mint a salzburgi Mozarteum hegedűtanára és a Camerata Academica kamarazenekar karmestere szerzett világhírnevet. (*Gombos László*)

VIDRÓCZKI Márton (Mónosbél, 1837. november 12.–Mátraverebély, 1873. február 8.) híres **mátrai betyár**. Apja, Vidróczki András juhász volt. Az életéről fennmaradt híradások, illetve annak magyarázata, hogy miért is lett betyár, teljesen ellentmondásosak. Egyes vélemények szerint megszökött a császár seregéből, s mint katonaszökevényét elítélték. Mások szerint még bojtár korában megverte a számadója, s emiatt állt betyárnak, de olyan vélemények is akadnak, miszerint szerelmi bánatában ziüllött el. A Bükköt és a Mátrát ismerte legjobban, itt bujdosott, rettegésben tartva Heves, Nógrád, Borsod és Gömör megye módosabb polgárait. A hagyomány szerint szép szál ember volt, akit nem fogott a golyó, és kizárólag a gazdagoktól rabolt, a szegényeket viszont nem bántotta. Halálát egyik bandatársa okozta egy verekedés során. Holttestét szekéren vitték Egerbe, a Rókus temetőben hantolták el, sírját máig kopjafa jelöli. Legendás alakját számos népdal őrzi. (*Ajkay Alinka*)

WENZEL Gusztáv jogtudós, történétíró, egyetemi tanár, az MTA tagja (Lukau/Alsó-Lausitz, 1812. január 19.–Budapest, 1891. november 23.) 1838-tól több évtizeden keresztül különböző egyetemek és felsőoktatási intézmények tanára Pesten és Bécsben. Magyar és egyetemes történelmet, köz-, magán-, bányá-, tengerészetjogot és statisztikát tanított. A magyar mezőgazdaság, majd bányászat történetének összefoglalásával lerakta a dualizmuskori gazdaságtörténeti kutatások alapjait. Ő volt az első magyar történétíró, aki történelmünket a kelet-európai népek közösségébe vélte beilleszthetőnek. Szerkesztésében került kiadásra 1860 és 1874 között 13 kötetben az *Árpádok új okmánytár*. (*Soós István*)

WLASSICS Gyula báró (Zalaezerszeg, 1852. március 17. – Budapest, 1937. március 30.) **jogász**, egyetemi tanár, **politikus**, miniszter, az MTA r. tagja, a Hágai Választottbíróság tagja. Politikusként az egyházpolitikai törvények (kötelező polgári házasság és anyakönyvezés, a zsidó vallás recepciója, a gyermekek vallásának szabad megválasztása) elfogadásának híve. 1895–1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1895-ben harcolta ki a nők érettségire bocsátását és a felsőoktatásban való részvételét. A nők ekkortól beiratkozhattak az egyetem bölcsészeti, or-

vosi és gyógyszerészeti karára. Egységesítette a középiskolák kereskedelmi iskolákat. A több mint félszáz szakiskolában közgazdasági ismeretet, könyvvitelt és üzleti levelezést, kereskedelmi és váltójogot tanulhattak a fiatal emberek, majd a századelőn már a lányok is. Pártfogásába vette az új állami népiskolák felállítását célzó programot. 1927–1935 között a felsőház elnöke. A Vaskorona Rend, a Magyar Érdemkereszt, a Magyar Corvin-lánc birtokosa. (*Estók János*)

ZALA György (Mayer) (Alsólendva, 1858. április 16.–Budapest, 1937. július 31.) **szobrász**, az MTA tiszteletbeli tagja (1930), a századforduló hivatalos művészetének jelentős képviselője, a neobarokk emlékműszobrászat legjelentősebb mestere. A Mintarajziskola elvégzése után a bécsi, majd a müncheni akadémián tanult, ahol művészi érdeklődése a francia és belga mesterek felé fordult. Első nevezetes munkája a Mária és Magdolna című márványszobor volt (1884, MNG), majd az *Aradi vértanúk* Huszár Adolf által abbahagyott szobrát fejezte be (1889), amelyet emlékszobrok hosszú sora követett (közülük a *Millenniumi emlékmű*, 1894–1929, építész Schickedanz Albert; *Erzsébet királyné*, 1932). Főleg

portrékat, reprezentatív arcképeket és síremlékeket készített. Művészetét bravúros mesterségbeli tudás, barokkos mozgalmasság, pátosz és festőiség jellemzi. Számos kitüntetést, díjat, aranyérmet nyert. Munkáit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. (*Aknai Katalin*)

ZICHY Jenő gróf (Sárszentmihály, 1837. július 5.–Merano, Olaszország, 1906. december 26.) **politikus, Ázsia-kutató**, az MTA tiszteletbeli tagja. A jogvégzett arisztokrata 1861-től haláláig országgyűlési képviselőként vett részt közéletben (előbb a Deák-, majd a Szabadelvű, végül a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt színeiben). Az Országos Iparegyesület elnökeként főleg az alsófokú iparkutatás hálózatának létrehozásában szerzett érdemeit. Az 1890-es években három ázsiai expedíciót szervezett és finanszírozott, amelyek a magyarság őstörténetének nyomait kutatták a Kaukázusban, illetve a Volga-deltától Kínáig. Az expedíciók során gyűjtött gazdag anyag a Zichy által alapított múzeumba került; gyűjteményét halála után a fővárosra hagyta (ma nagyrészt a Hopp Ferenc Múzeum őrzi). (*Fónagy Zoltán*)

450 ÉVE TÖRTÉNT

1562. Elkészült a Vatikánban, a Loggia della Cosmografia (a térképek folyosója) falán, IV. Pius pápa rendeletére, a **Magyarországot ábrázoló részletes térkép.** Ez művészi faldekorációként szolgáló alkotás, de egyúttal a diplomáciai döntéshozás fontos segédeszköze. Azt is jelzi, hogy az akkori világ egyik szellemi központjában a legismertebb tíz ország között számon tartották Magyarországot. A térképet a francia Etienne Tabourot rajzolta és az olasz Giovanni Antonio Vanosino festette. A kor tudományos színvonalán dolgoztak, és így munkájuk – művészi és művelődéstörténeti értéke mellett – térképtani, földrajzi értéket is képvisel. A gazdag helynévanyagot feltehetően Lázár deák térképéről vették. *(Sipka László)*

400 ÉVE TÖRTÉNT

1612-ben jelent meg a hesseni Oppenheimben Szepesi Korocz György fordításában **I. Jakab angol király könyve Basilikon dóron címmel.** A fordítás a királynak fia számára írt intelmeiből készült. Az első könyv a Bibliára épülő erkölcsi alapokat adja meg, míg a mű lényegi mondanivalója a következő két könyvben található. A második könyv a monarchikus államrend teoretikus kifejtése, de számos gyakorlati tanácsot is ad az országbejárásoktól a hadakozáson át az ideálisnak tartott családi életig. A harmadik az uralkodó hétköznapjairól, étkezésről, alvásról, ruházkodásról, fegyverekről, versírásról, a hozzá illő társasjátékokról, időtöltésekről stb. szól. A kötet kultúrtörténeti érdekessége, hogy itt fordul elő első alkalommal nyelvünkben a „parlament” szó. Ez tekinthető az első magyar nyelvemléknek, mely a labdarúgásról ír. Itt, Jakab király a fejedelemhez méltatlannak ítéli „az lábbal rúgó tekével” való játékot. *(Szabó Lajos)*

250 ÉVE TÖRTÉNT

1762. október 22-én Mária Terézia elrendelte az 1735-ben alapított selmecbányai Bányatisztképző Intézet (Berg Schola, Bergschule) akadémiai alakítását **Academia Montanistica** (Bergakademie) néven, bányász és kohász szakemberek képzése céljából, kétéves oktatási idővel. Az év végi vizsgákat az intézmény igazgatója, a főkamaragróf jelenlétében kellett letenniük a hallgatónak. Az oktatás ingyenes volt. Az első professzor Nicolaus Jacquin botanikus és vegyész volt. 1770-től hároméves lett a képzés, amelyet három tanszék irányított. A Matematika, mechanika, géptan tanszékét N. Poda, az Ásványtan, kémia és elméleti kohász tanszékét G. Scopoli, a Gyakorlati bányászati tanszékét pedig Ch. T. Delius professzor vezette. Az akadémia a főkamaragrófi hivatalok keretében működött. Az intézmény 1807-ben erdészeti tanintézzetté bővült, annak első professzora H. D. Wilckens lett. *(A. Szála Erzsébet)*

225 ÉVE TÖRTÉNT

1787. június 18-án tartotta székfoglaló előadását Tolnay Sándor professzor, akinek jóvoltából **megindult az állatgyógyászati képzés a budai**

kir. Tudományegyetemen orvosi karán, ahol létrejött az Állatgyógyászat tanszéke (1790-től: Állatgyógyászati Intézet). Tolnay kezdetben az állatjárványtant adta elő fél évig, heti három tanórán, a tantárgy az orvosi kar valamennyi orvos- és sebészhallgatója számára kötelező volt. Egy 1787-es helytartótanácsi rendelet kimondta, hogy sem orvos, sem sebész nem kaphat hatósági állást, ha nem sajátította el az állatgyógyászati ismereteket. Tolnay felismerte azonban, hogy a hatósági orvosok és sebészek nem lesznek elegendők az állatjárvány-ellenes intézkedések végrehajtására. Ezért mezőgazdászok részére négy hónapon át tartó és gyakorlati oktatással is egybekötött állatgyógyászati tanfolyamot indított meg. Tolnay dolgozta ki az 1770-es Generale Normativumban szereplő állatjárványellenes intézkedések Magyarországra érvényes utasításait. 1797-től a keszthelyi Georgikonban is megkezdődött az állatgyógyászati képzés. 1799-től a patkolókovácsok, ménestesterek és mezőgazdászok számára két féléves lett az ingyenes állatgyógyászati képzés a Tudományegyetem keretében. Az intézmény gyógykovácsi oklevelet, az állatgyógyászati képzésben részesülő orvosi diplomával rendelkezők számára pedig állatorvosi oklevelet bocsátott ki. Ettől az évtől számítjuk az önálló hazai állatorvosképzés kezdetét, amely 1851-től önálló intézmény keretében folytatódott. *(Karasszon Dénes)*

1787-ben Chudy József pozsonyi zeneszerző és karmester **feltalálta az optikai és akusztikai távíró**t, ez egymástól mintegy 10 kilométerre lévő őrházak láncolatán alapult. Rendszérét 1792-ben önálló kiadványban is bemutatta. Elgondolása szerint az optikai telegráf tulajdonképpen egy szekrény, amelynek falába egy sorban, egymástól egyenlő távolságban öt, redőnnyel zárható nyitható kerek ablak van vágva. Mindegyik ablakban egy-egy fényforrás van elhelyezve. A redőnyökkel lehet a fényt láthatóvá tenni vagy elzárni, miáltal 32-féle variáció alakítható ki. Az abc minden egyes betűjét az öt elem egy-egy kombinációja jelöli. A telegráffal ugyanezen elv alapján számokat és írásjeleket is meg lehetett jeleníteni. Az akusztikai jelzőrendszernek Chudy két típusát is kidolgozta. Az elsőben egy mély és egy magasabb hangú dob adja a jelzéseket. Az optikai rendszerrel analóg módon a kivilágított ablaknak magas, a sötétnek mély hang felel meg. A második akusztikus távírjelző készüléknel egy harangot alkalmazott; itt a sötét ablaknak egy harangütés, a világosnak kettő felelt meg. Chudy még operát is írt találmányáról „Der Telegraph oder die Fernschreibmaschine” címmel, melyet Budán és Pesten is bemutattak. A találmány ennek ellenére nem valósult meg, hanem helyette a Cl. Chappe-féle mozgó karokkal és szemaforrendszerrel működő távírórendszert vezették be. *(Gazda István)*

1787. A fiatal Vay Miklós báró hadmérnököt – aki nyugat-európai tanulmányútja során egy ideig a neves műszerkészítő, Jesse Ramsden munkatársa volt – optikai műszer-szerkesztési eredményeieit az an-

gol Royal Society tagjává választották. Érdemes megemlítenünk, hogy Vay Miklós későbbi, már itthoni gazdasági és műszaki fejlesztési tevékenységei alapján, Széchenyi István előfutárának tekinthető. Életművét 2000-ben önálló műben is összefoglalták. *(Sípka László)*

200 ÉVE TÖRTÉNT

1812. február 9-én, I. Ferenc magyar király születésnapján tartották a **Pesti Királyi Városi Színház** *(das Königlich-Städtische Theater zu Pesth)* megnyitó-előadását. Az erre az alkalomra készült két színdarabot – *Ungarns erste Wohlthäter, Die Ruinen von Athen* – August von Kotzebue írta, zenéjüket Beethoven szerezte. A Johann Aman bécsi udvari építész tervei alapján 1808-tól épülő klasszicista stílusú színház kivitelezési munkálatait Pollack Mihály irányította. Pest első – József nádor által patronált – állandó kőszínháza a maga 3500 főt befogadó nézőterével Közép-Európa akkori legnagyobb előadóhelye volt. Az épület egy tömbben épült a hátához csatlakozó, a mai Vigadó helyén állott dunaparti Redouttal, előreugró portikuszos homlokzata pedig a mai Vörösmarty térre (akkor Színház tér) nézett. Az operákat, drámákat és könnyed, szórakoztató darabokat egyaránt játszó teátrum a pesti német nyelvű színházaszás fénykorát jelentette, s a Nemzeti Színház 1837-es megnyitása után ezért ragadt rá megkülönböztetésül a *Pesti Német Színház* elnevezés. Az 1838-as árvízben megrongálódott épület 1847. február 2-án teljesen leégett. A helyreállítás után két évvel, Pest 1849-es, a császári csapatok által végrehajtott bombázása során Hentzi tábornok ágyúi a Redouttal együtt teljesen lerombolták. *(Gödölle Mátyas)*

1812-ben érkezett hazánkba Egger Vilmos, az első magyar tornatanító. Wilhelm Egger 1792-ben született a svájci Staudban. A híres reformpedagógus Pestalozzi iskolájában tanult, majd Yverdonban tanított Pestalozzi segédtanítójaként. Váradai Szabó János meghívására 1812-ben jött hazánkba. Rövid ideig házitanító volt báró Vay Miklósnál, 1813-ban Pestre költözött s arcképfestésből élt. 1814–1830 között a pesti evangélikus iskola rajz- és tornatanáraként dolgozott. Működésével Pestalozzi gyakorlati oktatási módszerét tette ismertté Magyarországon. 1819-ben nyilvános „testgyakoroldá”-t nyitott, amely három évig működött. Ekkor Mettenich herceg, birodalmi kancellár utasítására megszüntették. A herceg attól tartott, hogy német mintára a tornamozgalom a hazafias függetlenségi mozgalmak melegágya lehet. Fiatalon, 38 éves korában 1830-ban Pesten hunyt el. Egger arcképei közül I. Ferenc császár képmása (1824) és Bene Ferenc orvostanár mellképe (1825) a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. Magyar Televízió 2004-ben *A magyar első* sorozatban *Az első magyar tornatanár* címmel dokumentumfilmet készített Egger Vilmos életéről. *(Szabó Lajos)*

175 ÉVE TÖRTÉNT

Irinyi János 1837. február 3-án kapott szabaddalmi oltalmat az általa az előző évben végzett

kísérletei alapján Bécsben feltalált **zajtalanul gyúló foszforos gyufára** (a gyufa fejében lévő fehérfoszfort nem káliumkloráttal, hanem ólom-dioxiddal keverte). Ötletét eladta a bécsi Rómer István gyufagyárosnak, de 1839-ben Pestre visszatérve itthon is alapított gyufagyárat, amelyet négy évig vezetett. Nevéhez több értékes kémiai publikáció is kötődik. *(A. Szála Erzsébet)*

1887. május 6-án, Balatonfüreden, a Stefánia Yacht Club rendezésében **került sor hazánkban az első teniszversenyre**, amely ekkor még zártkörű volt. Az angol *lawn tennis*, illetve az egyéb elődnek tekinthető ütős játékok már korábban ismertek voltak hazánkban is, de az alig egy évtizedes új szabályokkal ekkor ismerkedett a hazai arisztokrácia. A résztvevők körét nem ismerjük. 1890-ben Széchenyi Alice grófnő, 1892-ben maga a Club névadója, Stefánia főhercegnő, míg 1891-ben és 1894-ben Pálffy Paulina grófnő lett a győztes. Ezt az utóbbi versenyt nyilvánították utólag az első hivatalos nyílt magyar teniszbajnokságnak és így Pálffy Paulinát az első magyar bajnoknak és így Pálffy Paulinát az első magyar bajnoknak. A hölgyek eredményeit növeli, hogy ezeken a versenyeken férfiakkal közösen indultak, így Pálffy Paulina a férfiakat megelőzően hódította el a kupát. *(Szabó Lajos)*

Európában másodikként Magyarországon hozták létre a mentőszolgálatot, ennek megszervezője Kresz Géza (1846–1901) volt. Az első lófogató mentőkocsi **1887. május 10-én** állt munkába. Az első mentőegység egy orvostól, egy őrsvezetőből és hét mentőből állt. A **Budapesti Önkéntes Mentőegyesület** fő célja elsősegély nyújtása baleseteknél, de a szolgálat fokozatosan kiterjedt a betegszállításra, az elmebeteg, epileptikusok, sőt a részeket intézetbe szállítására is. A szolgálatot közadakozásból tartották fenn. 1902-től – Európában elsőként – már gépkocsikkal is folyt a mentőmunka, de az autózemre való teljes átállás csak 1926-ban valósult meg. A nagyközönség számára ismeretterjesztő előadásokat tartottak, továbbá elsősegély-nyújtási tanfolyamokat szerveztek. Folyóiratuk 1889-től a *Mentők Lapja* volt. A mentők ma is ismert budapesti székháza 1890-ben épült. A millenniumi kiállításon bemutatott felszereléseik képezték a későbbi Mentőmuzeum alapját. Hamarosan országwide megszervezték a mentőegyesületeket, köztük Kolozsvártot, Temesvárot, Miskolcon és Veszprémben. A BOME jogutódja az 1948-ban létrehozott Országos Mentőszolgálat. *(Kapronczay Katalin)*

Megnyílt a Pesti Magyar Színház, 1837. augusztus 22. A mai Astoriánál, a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkán nyitotta meg kapuit a Pesti Magyar Színház, mely később a Nemzeti Színház lett. Az alapítás gondolata és az igény egy állandó magyar, nemzeti kőszínházra már korábban felmerült. Széchenyi István eredetileg a Dunaparra álmodta meg az épületet (ezért épült a mai Nemzeti Színház is ide). A bemutató előadásnak a kor egyik legnépszerűbb írójának, Vörösmartynak

az *Árpád ébredése* című darabját választották, utána Eduard von Schenk *Belizár* című operáját adták elő. A színház az országban a negyedik színházként nyílt meg – természetesen a vándortársulatokat nem számítva –, Pesten pedig az első állandó kőszínház. A polgárságnak ugyan német nyelvű színháza már működött a városban, de állandó magyar nyelvűként ez volt az első. Óriási és kiemelten fontos szerepe volt a magyar nyelvért és a magyar nyelvűségért és magyar nemzetiségért való harcban. 1840-től viseli a Nemzeti Színház nevet. (*Ujváry Anna*)

1887. szeptember 20. Hagenmacher Károly (1835–1921) szabadalmaztatta a síkszítát, amely forradalmasította a malmászat őrlmény-osztályozását, és más iparágakban is széleskörűen alkalmazták. A liszt osztályozására korábban hasáb- és hengeres szítát, illetve centrifugál szítát alkalmaztak. Ezek a szíták azonban nem tudták az őrlményt fajsúly szerint elkülöníteni. A síkszítában az őrlmény fentről lefelé haladva egyik szitakeretből a másikba vándorolt. Az őrlményosztályozás minden korábbinál kedvezőbb hatásfoka révén lényegesen emelkedett a lisztkihozatal. Ráadásul az egymásra épített keretekkel működő síkszita kis helyen is elfért. Hagenmacher egyre javította a liszt osztályozását a szitaszekrényekbe helyezett szítáló- és gyűjtőkeretek számának növelésével, és megoldotta a szita tisztítását is. (*Estók János – Sipka László*)

1837. október 14-én alakult meg a Budapesti Királyi Orvosegyesület, amelynek 16 alapító tagja volt, s legfőbb célja az volt, hogy az országban különböző helyeken dolgozó szakemberek között tudományos kapcsolatot teremtsen. Akkoriban Pesten 100, Budán 20 orvosdoktor működött. Az 1837-ben alapított Orvosegyesület hatására több hasonló jött létre az országban, közülük megemlíthjük az 1838-ban létrejött temesvárit, a következő évben megalakult nyitrait, az 1840-ben alapított szatmárit és miskolcit. Az egyesülethez szorosan kapcsolódott az 1831-ben Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc által megindított „Orvosi Tár” is. Az orvostörténelem ápolásának gondolata már a megalakulás első évében is fontos kérdésként jelentkezett. Az egyesület első elnöke, Szuhány Márton székfoglaló előadását is éppen az orvostudomány történetéről tartotta. (*Kapronczay Károly*)

1887. november 28-án megnyílt Budapest első villamosvonal. A próbavasút a Nyugati pályaudvar és a Király utca között szállította az utasokat, maximális sebessége 10 km/óra volt. A villamos nyomtávja 1000 mm volt, alsóvezetékes rendszerrel 145 V-nyi névleges feszültséggel működött. A beruházást a Siemens & Halske cég valósította meg. A nagykerületi teljes villamoshálózat 1892-re épült ki, akkor a nyomtáv már 1435 mm lett. (*Antal Illdikó*)

1887-ben indult útnak a Teleki Sámuel gróf és útítarsa, L. Höhnél osztrák tengerészhadnagy által

vezetett expedíció a mai Kenya területére. Ők voltak az első európai utazók, akik feltérképezték a Nagyhasadékvölgy egy jelentős szakaszát. Teleki elsőként érte el a Kilimandzsáró hegy 5310 méter magasan húzódó hóvonalát, az első felfedező volt, aki a Kenya-heggyre lépett. 1888. március 5-én felfedezték a Rudolf trónörökösről elnevezett Rudolf-tavat (ezt később a Turkana törzsről nevezték el), Rudolf feleségéről, Stefánia belga hercegnőről elnevezett Stefánia-tavat (mai neve: Chew Bair (Stefáni)-tó), valamint a később Telekiről elnevezett Teleki-vulkánt. (*V. Molnár László*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1912. április 14–15. A nemzetközi személyhajózás egyik legnagyobb katasztrófája: **elsüllyedt a Titanic. A mentésben részt vettek a közelben hajózó (rádiótávíróval riasztott) Carpathia gőzös személyzetének és utasainak magyar tagjai is,** közülük név szerint ismert dr. Lengyel Árpád hajóorvos, dr. Munk Artur és a hajó harmadtisztje, Ráth Gusztáv. Lengyel Árpádnak a túlélést szervezett működése normalizálására használt módszereit alkalmazták később, az első világháború hajótöröttjeinél. (*Sipka László*)

1912. július 7-én az országgyűlés megalkotta az 1912. évi 36. törvényt, amely egyrészt a debreceni, másrészt a pozsonyi egyetem megalapításáról intézkedett. Debrecenben az oktatás 1914-ben három karral – Jog- és államtudományi kar, Bölcsész- és történettudományi Kar, Református hittudományi kar – kezdődött meg, az Orvostudományi kar 1918-ban – a debreceni közórház megépítését követően – jött létre, a Természettudományi kar 1949-ben kezdte meg működését, s ekkor az egyetemből kivált a Református hittudományi kar. Számos átalakuláson átmenve mára egy 15 karból álló egyetem működik Debrecenben, amelyhez egy komoly klinikai tömb és egy atommagkutató intézet kapcsolódik. Könyvtára egyetemi és nemzeti könyvtári funkciókat ellátó intézmény. Mivel Pozsonyban már működött állami kórház, ezért ott nem volt akadály annak, hogy a törvény kihirdetését követően megkezdje működését az Orvosi kar, emellett létrejött a Jog- és államtudományi kar, valamint a Bölcsész- és történettudományi kar. Az egyetem 1919 szeptemberében Pestre költözött, majd 1923-tól Pécsen működött. Az egyetemhez kapcsolódott a soproni Evangélikus teológiai kar is. Jelenleg 11 karból áll az egyetem. (*Szállási Árpád*)

1912-ben, száz évvel ezelőtt nyerte dr. Fuchs Jenő negyedik olimpiai bajnokságát a stockholmi olimpia kardversenyén. A kardvívás egyéni verseny megismételhetetlen sikert hozott Magyarországnak számára, hiszen a nyolcas döntőbe hét magyar vívó került be, a tőrel olimpiai bajnok olasz Nado Nadi társaságában. A versenyen mindenki vívott mindenkivel. Fuchs mellett Mészáros és Békessy számított esélyesnek, körbeverés után a 21. asszóban született

meg a végeredmény, amikor Fuchs Békessy legyőzésével megnyerte második egyéni olimpiai bajnokságát, a két csapatgyőzelemmel együtt négy aranyérmével 1948-ig ő maradt a legsikeresebb magyar olimpikon. *(Szabó Lajos)*

A Magyar Cserkész Szövetség megalakulása (1912. december 28.). A Robert Baden-Powell brit tábornok által 1907-ben útjára indított „élmény-pedagógiai” kezdeményezés a szabadban végzett tevékenységeken keresztül – táborozás, erdei és vízi élet, sport – az egészséges, fegyelmezett, közösségi szellemű „jó állampolgárok” kinevelését tűzte ki céljául. Az államok és az egyházak által is támogatott mozgalom már három év múlva követőkre talált Magyarországon: a főleg a középiskolákban alakult első csapatok hamarosan létrehozták az országos szervezetet is. A magyar cserkészlet legnagyobb sikerét 1933-ban érte el, amikor a nemzetközi mozgalom 4. világtalálkozóját (dzsembori) Gödöllőn rendezték. *(Főnaggy Zoltán)*

1912. Megalapították a budapesti Állatorvosi Főiskola járványtani laboratóriumát, ahol világviszonylatban az első között foglalkoztak a sertéspestis elleni szérum előállításával. E részleg később **Phylaxia néven** – nemzetközileg elismert – oltóanyag termelő vállalatá alakult. *(Sipka László)*

1912. A Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása. A magyarság körében a bizánci szertartású kereszténység kezdetűt jelen volt, de bizánci szertartású magyar egyházmegye alapítására évszázadokig nem került sor. A 19. század közepén indult hajdúdorogi mozgalom sikraszállt a magyar liturgikus nyelv bevezetéséért, és az önálló magyar bizánci egyházmegye felállításáért. A Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása 1912-ben történt meg. A 162 parókia a munkácsi, az eperjesi, a fogarasi, a nagyváradai és a szamosújvári görög katolikus egyházmegyékből, valamint az esztergomi érseki tartományból került ki. A püspök joghatósága csak az alapító bullában név szerint megnevezett parókiákra vonatkozott. A görög katolikus hívek azonban nagy számban éltek az egyházmegye területén kívül is, ezért az Apostoli Szentszék a hajdúdorogi püspök joghatóságát később minden Magyarországon élő görög katolikus hívőre kiterjesztette, kivéve a Miskolci Apostoli Kormányosság (2011 óta püspökség) területét. A Gergely-naptárt a Keleti Egyházak közül elsőként a Hajdúdorogi Egyházmegyében vezették be 1916-ban. *(Szatyori-Nagy Ágnes)*

1912-ben két alkalommal, tavasszal és télen fel lép a budapesti Operaházban a híressé vált Orosz Balett. Djagilev vezetésével, Nizsinszkij szereplésével. *(Beke László)*

1912 – magyar mozdulatművészet indulása: Madzsar Alice megnyitja iskoláját a Ménesi úton, Dienes Valéria hazatér Párizsból és elkezd az orkesztika oktatását. *(Beke László)*

75 ÉVE TÖRTÉNT

1937. február. A Papp Simon főgeológus által kitűzött fúrás feltárta **hazánk első ipari méretű kőolaj-előfordulását**, a budafapusztai (lispei) olajmezőt (Zala m.). Előzmény: Papp Simon és Pávai-Vajna Ferenc geológus 1917–1919-ben kimutatták (az olajra utaló) budafapusztai boltozatot. *(Sipka László)*

1937. június 20-án adták át a Budaörsi Repülőtéret a **légi forgalomnak**. A reptér megnyitásakor nemzetközi összehasonlításban is a legmodernebbek közé tartozott. Ez a légikikötő lett az ország nemzetközi repülőtere és a budapesti légi forgalom központja. A légi közlekedés gyors növekedése miatt azonban hamarosan szűknek bizonyult a Budaörsi Repülőtér kapacitása. Bővítésére nem nyílt mód, és gondot okozott, hogy a gépek csak a kifutópályáról lehetett megközelíteni. Új repülőtér építésről határoztak Ferihegy-pusztán. A Budaörsi Repülőtér központi épülete műemléki védelem alatt áll. *(Estók János)*

1937 októberében a nem megosztott fiziológiai vagy orvostudományi **Nobel-díjat** a biológiai és égszfolyamatok terén tett felfedezéseiért, különösen a C-vitamin, valamint a fumsav-katalízis vonatkozásában **Szent-Györgyi Albert** magyar biokémikusnak ítélte a Nobel-bizottság. A díj átadására **1937. december 10-én** került sor. Nobel-előadásában a felfedezéshez vezető utat részleteiben is bemutatta, elemezve a szegedi paprikából kinyert hexuronsav (aszorbinsav) és a C-vitamin azonosságát is. A kitüntetést a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható. *(Szálási Árpád)*

1937. Bánhidi Antal (néhány fős expedíció tagjaként), a maga tervezte **Gerle típusú repülőgéppel 15 000 km területfelmérő repülést végzett Brazília, Paraguay, Argentína határvidékén.** (A kivándorolt magyarok letelepítésére alkalmas területet kerestek.) Javasolta erómű létesítését az Iguazu vízesés közelében – ott, ahol pár évtized múlva megépült az Itaipu-gát és az erómű. Hazatérve Bánhidi közzétette térképes útinaplóját a *Technika* című folyóiratban és angolul is a *Shell Aviation News*ban. Ez a repüléstechnikai bravúrja is része életművének, amelyért 1992-ben Széchenyi-díjat kapott. *(Sipka László)*

1937-ben az Egyesült Izzó Ajkán üzembe helyezte a világ első, folyamatosan működő kriptongyárát. A nagyüzemi eljárás kidolgozásában Brody Imre döntő szerepet játszott, de többen közreműködtek, pl. az Angliában élő Polányi Mihály. Ez a gyár tette lehetővé (az olcsó kripton révén) a korszerű, kriptontöltésű izzók tömeggyártását. *(Sipka László)*

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája

A Nemzeti Évfordulók Irodája a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységként, Nemzeti Évfordulók Titkársága néven alakult meg 2003 februárjában. Jelenleg a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium háttérintézményében, a Balassi Intézetben gazdálkodik a Nemzeti Évfordulók ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. Az iroda működésével biztosított az évfordulókban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonosságát.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékeztünk meg, 2005-ben pedig egyik legkiválóbb költőnk, József Attilát ünnepeltük születésének 100. jubileuma alkalmából.

2006-ban számos hazai és nemzetközi programmal ünnepeltük Bartók Béla születésének 125. évfordulóját. 2007-ben az első szabadon választott miniszterelnökünk, Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát, és nagy zenepedagógusunk, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját ünnepeltük. A 2008-as év Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából a Reneszánsz Éve volt Magyarországon, mely lehetőséget teremtett egy jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezésére, újraélésére. 2009-ben a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó alakjának, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából meghirdettük a Magyar Nyelv Évét, amelyben nyelvünket állítottuk a fókuszba. A 2010-es év emblematikus figurája a magyar nemzeti opera megteremtője, a karmester, zeneszerző, zongoraművész és pedagógus Erkel Ferenc volt.

2011-ben több száz hangverseny, számos kiállítás, kiadvány, tudományos konferencia és megemlékezés szólt a 200 éve született Liszt Ferencről, s a nagy zeneszerző életművén keresztül a magyarság és az egyetemes kultúra találkozásáról. Az évforduló nem csak Magyarországon, de az egész világon a klasszikus zene kiemelt ünnepe volt.

A 2012-es év rendhagyó a korábbi évekhez képest abban a tekintetben, hogy három jelentős évforduló emelkedik ki a nemzeti évfordulók sorából. További érdekesség, hogy mindhárom jubileumnak komoly nemzetközi vonatkozása is van. Közülük kettőt Szentágotthai János Kossuth-díjas anatómus és Solti György világhírű karmester születésének 100. évfordulóját az UNESCO Általános Konferenciája is felvette azon évfordulók közé, melyeket a szervezet megünneplésre méltónak talál. Raoul Wallenberg embermentő tevékenységéről ismert egykori svéd diplomata születésének 100. évfordulóját pedig Magyarországon és Svédországban is emlékvénekné nyilvánították.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a Balassi Intézet által gondozott sorozat kilencedik része, amely évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit és rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit. Ezzel elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Történettudományi Intézet és az MTA Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslati és döntése alapján kerültek be. A változat alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája elérhetőségei:

www.emlekev.balassi-intezet.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 191 • Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu

Kitekintés

Raoul Wallenberg

(Stockholm, 1912. augusztus 4.–Moszkva[?], 1947. július 17. [?])

Raoul Wallenberg
gépjárművezetői igazolvány
portréja, 1944. MNM

Tragikus sorsa miatt is a holokauszt időszakának legismertebb zsidómentője. Svéd nagytőkés családban, apa nélkül nőtt fel. Építész szeretett volna lenni, az Egyesült Államokban járt egyetemre, de nem fejezte be tanulmányait. További „tanulmányi utak” során Dél-Afrikában ipari anyagok kereskedelmével, Haifában banki gyakorlattal ismerkedett meg. Itt került kapcsolatba először németországi menekültek révén a zsidó-kérdéssel. 1941-től egy főként magyar–svéd kereskedelemmel foglalkozó kisebb svéd cég vezetője lett. 1942–43-ban kétszer járt Magyarországon.

A német megszállást, a vidéki zsidóság – legalább 437 000 fő – deportálását követően, 1944. július 9-én érkezett Magyarországra már kifejezetten zsidó személyek támogatásának mentésének szándékával. Erre külön megbízást kapott az amerikai War Refugee Boardtól és az OSS hírszerző szolgálattól, s kapott hozzá svéd diplomáciai feladatot is: követségi titkár lett. Eredetileg nem átfogó, nagy mentőakció megszervezésében gondolkodott, ám hamarosan az egyik leghatékonyabb mentőakció mozgatója lett. Az általa megmentett emberek, főként budapestiek száma 25-30 000 főre tehető.

Amerikai és svéd pénzforrások felhasználásával – a svájci Carl Lutzhoz hasonlóan – Budapesten ideiglenes kórházakat, gyermekotthonokat, közösségi konyhákat támogatott, létesített. A svéd

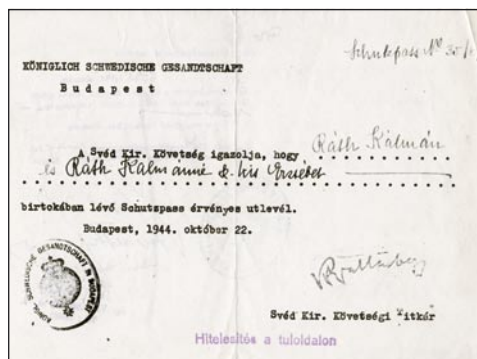
Raoul Wallenberg budapesti irodájában
Ismeretlen felvétele, 1944. MNM

kormány nevében 32 épületet védett házzá nyilvánítottak, ezek képeztek a magját az ún. nemzetközi gettónak, ahol kb. 7000 svéd védlevéllel bíró zsidót és családtagjaikat helyezték el. A Lakatos-kormány idején, 1944 augusztusától a svéd védelem elég jól működhetett; az október 15-i nyilas hatalomátvétel után azonban hamarosan megkezdődött a budapesti zsidók gyalogmenetben való deportálása, amikor Wallenberg több mint 15 000 menlevéllel szabadított ki embereket. Ez volt a sok személyes bátorságot felmutató legális és titkos működésének csúcspontja. Decembertől viszont a mentési kísérletek már nem jártak eredménnyel, a Svéd Vöröskereszt működését a nyilasok betiltották, a követség is bezárt, Wallenberg bujkálni kényszerült.

A bevonuló szovjet hadsereg a Nemzetközi Vöröskereszt Benczúr utcai irodájában 1945. január 13-án őrizetbe vette. További sorsát kérdőjelek övezik. Szovjet részről legkorábban még azt állították, hogy a Debrecen felé vezető úton nyilasok vagy német ügynökök meggyilkolták. Valójában az NKVD foglya volt, Moszkvába került a Lubjanka börtönbe. Hivatalosan tagadták, csak sokára, nemzetközi nyomásra 1957-ben ismerték be Moszkvában az elhurcolását, s halálát okát szívrohamban, időpontját 1947-ben jelölték meg.

Haraszti György

Ajánlott irodalom: Lévai Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei...* Bp., 1948.; Kati Marton: *Wallenberg: Missing Hero.* Boston, 1995.; Andrew Handler: *A man for all connections: Raoul Wallenberg and the Hungarian state apparatus, 1944–1945.* London, 1996.; Ember Mária: *Raoul Wallenberg Budapesten.* Bp., 2000.; Szita Szabolcs: *Raoul Wallenberggel Moszkvái – Langfelder Vilmos élete és család története.* Bp., 2011.

Raoul Wallenberg által kiadott menlevél
MNM

„Számomra nincs más választás”

A Stockholmi Svéd Intézet Wallenberg emlékkiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban
Farkas Árpád felvétele, 2012. MNM

AUSZTRIA

150 éve született Gustav Klimt (Baumgarten, Bécs, 1862. június 14.–Neubau, Bécs, 1918. február 6.) **festő**. Az akadémizmustól eltávolodó, új utakon járó művész volt. Alapító tagja és elnöke az 1897-ben megalakult bécsi Szecesszió nevű csoportnak, amely elindította a *Ver Sacrum* című folyóiratot. 1898-ban megrendezték az első Szecesszió-kiállítást. Itáliai utazását követően jelentkezett „arany korszaka”. Toulouse-Lautrec, Munch, Van Gogh és Matisse művészeite gyakorolt rá nagy hatást. Több középület, pl. a Kunsthistorisches Museum, a Burgtheater, a Hermes-villa díszítésében is közreműködött. Alkotásai sokszor kavartak indulatos vitát, miközben számos művészeti és hivatalos elismerésben részesült. 1903-ban nyílt meg életmű-kiállítása a Szecesszió Házában. Tiszteletbeli tagjává választotta a bécsi és a müncheni Művészeti Akadémia. Klimt a szecessziós festészet egyik legismertebb művésze. Képei nyomatok, dísz tárgyak millióin feltűnnek világszerte.

CSEHORSZÁG

100 éve született Jiří Trnka (1912–1969) cseh filmrendező, festő és grafikus. A prágai Iparművészeti Főiskolán tanult. Dolgozott könyvillusztrátorként, például Andersen, a Grimm-testvérek és La Fontaine mesekönyveit illusztrálta. Egy ideig a prágai Nemzeti Színház díszlettervezője volt. Animációs filmjeiről vált nemzetközileg ismertté. Rajz- és bábfilmekkel 1945 után kezdett élen foglalkozni. A hagyományos képi világot új elemekkel ötvözte. Bábjainak sajátos karaktert adott, hogy minél kifejezőbbek legyenek a filmvászonon.

FEHÉRORSZORSZÁG

A Nyesztor krónika szerint 1150 éve alapították Polack városát. Már a 10. század közepén a Polocki Fejedelemség központja lett. A 12. században a Kijevi Rusz, azután a Litván Nagyfejedelemség fennhatóságába került. Kiemelkedő középkori alapítású emlékműve a Szent Szófia-székesegyház. A templomot barokk stílusban építették át a 18. században. A város nevezetes műemléke még az 1128-ban alapított Szent Eufroszina-monostor.

FRANCIAORSZÁG

150 éve született Claude Debussy (1862–1918) zeneszerző. A párizsi Conservatoire-ban tanult zeneelméletet és zeneszerzést. Egy muzsikuscsoport zongoristájaként járt Itáliában és Oroszországban is. Wagner, Borogyin és Muszorgszkij gyakorolt nagy hatást művészetére. Zongoraművei, zenekari művei kitűntek egyéni hangulatukkal, újszerűségükkel. A festészetben, az irodalomban jelentkező impresszionizmus és szimbolizmus stílusjegyei jelentek meg zenei világában. A *tenger* című művét egyenesen Turner és Monet képei hatására komponálta. Képek és költészet – ezek a fogalmak illenek leginkább művészetéhez. Főbb, ma is közkedvelt zeneművei közé tartozik még a *Holdfény* és az *Egy faun délutánja* című.

FRANCIAORSZÁG – SVÁJC

300 éve született Jean-Jacques Rousseau (Genf, 1712. június 28.–Ermenonville, Franciaország, 1778. július 2.) **író, filozófus**. A felvilágosodás egyik legnagyobb hatású alakja. Filozófiai, szépirodalmi munkássága egyaránt kiemelkedő, de zeneszerzéssel is megpróbálkozott. Kálvinista családban született, majd Itáliába költözve katolizált, azután Franciaországban telepedett le. Később a kálvini hitre visszatérve visszaköltözött Genfbe, és élete végén Angliában és Franciaországban élt. Elnyerte Denis Diderot barátságát. Mindketten tagjai voltak a nagy *Enciklopediát* összeállító gondolkodóknak. *A művészetek és a tudományok hatása az erkölcsre* (1750) című írása tette elismert tudóssá. Már ebben a művében megjelenik filozófia gondolkodásának egyik alapvétele: az ember erendően jónak született, „rosszá” a helyes útról letért társadalom és civilizáció tette. Nagy hatású vétele, hogy az emberek közötti egyenlőtlenség – egyesek kiváltságolt, mások szolgai – helyzete sem öröktől fogva van, hanem az a társadalmi együttélés során alakult ki, tehát megváltoztatható (*A társadalmi szerződés*, 1762). Az egyenlőség és a szabadság visszaszerzésének útját olyan társadalmi szerződésben látta, amely a nehezen érvényesíthető és megtartható egyéni szabadságnak a társadalmira cserélését jelentené. Szépirodalmi írásai közül *Az új Heloise* és az *Emil, avagy a nevelésről* című a szentimentalizmus, illetve a pedagógia alapművei lettek.

GÖRÖGORSZÁG

50 éve hunyt el George Nikolas Papanicolaou (1883–1962) görög származású amerikai **anatómus**. Athéni és németországi egyetemeken tanult, azután 1913-ban az Egyesült Államokba települt. Ő fektette le a citológiai szűrővizsgálatok alapjait. Kimutatta, hogy a hüvelyfalából nyert keneteken az egyes sejteket vizsgálva felismerhetők a rosszindulatú sejtek is. Kidolgozta a nevével viselő (Papanicolaou vagy „Pap” teszt) kenetvizsgálatot a méhnyakrák szűrésére. A nőgyógyászati rákszűrés bevezetése a méhnyakrák okozta halálozást 50-70%-kal csökkentette.

LENGYELORSZÁG

100 éve halt meg Bolesław Prus (1847–1912) lengyel író, újságíró. Az újságírás végigkísérte egész életét, ami kihatott szépírói munkásságára. Regényeiben és novelláiban is megtalálhatjuk az újságírói erényeket: a megfigyelt események pontos, ugyanakkor érzéletes leírását. Műveiben sokrétű, színes kor- és társadalomrajzot ad. Ez is magyarázata annak, hogy a lengyel irodalom kritikai realista irányzata kiemelkedő képviselőjeként tartják számon. Regényei közül – Magyarországon és más külföldi országokban is – *A fáraó* című aratta a legnagyobb sikert.

NÉMETORSZÁG

50 éve hunyt el Hermann Hesse (1877–1962) író. Teológiai tanulmányait odahagyva lett szabadfoglalkozású író. A két világháború között kitűnt háború-

ellenes magatartásával. 1923-ban svájci állampolgárságot kapott. Műveiben az önmegvalósítás problémája, az ember valódi énjé megtalálásának küzdelme (*A pusztai farkas*, 1927) áll, amely keveredik a keleti miszticizmussal (*Sziddhárta*, 1922). Főműve *Az üveggyöngyjáték* című regény, amelyért 1946-ban irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki.

ROMÁNIA

100 éve született Sergiu Celibidache (1912–1996) **román karmester, zeneszerző.** Bukarestben és Berlinben tanult zeneszerzést és karmesterséget, de filozófiát és matematikát is hallgatott. Vonzódott a zen-buddhizmushoz. Nagy hatást gyakorolt rá Wilhelm Furtwängler. 1945–1952 között ő volt a Berlini Filharmonikusok karmestere. Később a Svéd Rádió, majd a Stuttgarteri Rádió zenekarát vezényelte, és vendégkarmesterként számos európai és amerikai filharmonikus zenekart dirigált. A stúdiófelvételeket nem kedvelte. Roppant hosszú próbákkal készült egy-egy mű bemutatására. Főként Prokofjev, Ravel és Sosztakovics műveinek tolmácsolásával alkotott maradandót. Sajátos vezénylési stílusa, szuggesztivitása nagy hatással volt hallgatóira. Kimagaslott karmester-tanári munkássága is.

100 éve született George Emil Palade (1912–2008) **román származású Nobel-díjas amerikai sejtbiológus, a modern sejt kutatás egyik megalapozója.** 1945-ig Bukarestben élt és dolgozott. 1946-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol a Rockefeller Intézetben, majd a Yale Egyetemen végzett elektromikroszkóppal sejtvizsgálatokat. A ma riboszómának nevezett sejtszervecske felfedezésével és tanulmányozásával tűnt ki. 1974-ben (Albert Claude-dal és Christian de Duve-vel) megosztott orvos-életteni Nobel-díjat kapott.

100 évvel ezelőtt hunyt el Spiru Haret (1851–1912) **matematikus.** Bukarestben hallgatott matematikát és fizikát, majd a párizsi Sorbonne-on folytatta tanulmányait. Hazájába visszatérve a bukaresti egyetem professzora lett, akadémikussá választották. Később bekapcsolódott az oktatáspolitikába: több alkalommal elvállalta oktatásügyi miniszteri tárca vezetését a 19. század végén és a 20. század elején. Munkásságával hozzájárult a román tanügyi rendszer megújításához.

OROSZORSZÁG

150 évvel ezelőtt, 1862. szeptember 20-án alapították meg a Szentpétervári Rimszkij-Korszakov Állami Konzervatóriumot. (A 20. században Pétervári Konzervatórium, majd Leningrádi Konzervatórium néven működött.) A konzervatórium, Oroszország első zenei tanintézeté megalapításában a világszerte ismert orosz zongoristának és zeneszerzőnek, Anton Rubinsteinnek volt döntő szerepe. A nevéadó Nyikolaj Rimszkij-Korszakovot 1871-ben nevezték ki a konzervatórium tanárává. Az intézményben olyan hírességek tanultak-tanítottak mint Pjotr Csajkovszkij, Szergej Prokofjev vagy Dmitrij

Sosztakovics. A Szentpétervári Konzervatórium nagy hírű hegedűprofesszora volt a veszprémi születésű Auer Lipót (1845–1930).

100 évvel ezelőtt, 1912. május 31-én nyitotta meg kapuit a Puskin Múzeum Moszkvában. Az Állami Puskin Képzőművészeti Múzeum eleinte III. Sándor cár nevét viselte, és anyaga a Moszkvai Egyetem gyűjteményére alapozódott. Az alapításban Ivan Cvetajev, az egyetem művészettörténeti tanszékének vezetője szerzett elvülhetetlen érdemeket. A professzor már 1893-ban kezdeményezte egy szépművészeti múzeum létrehozását. Az 1910-es években ő is irányította az intézményt, amelyet 1937-ben neveztek el a nagy orosz költőről, Alexander Puskinről. Ebben a múzeumban az egyetemes képzőművészet (festmények, grafikák, szobrok és iparművészet alkotások) remekét őrzik és mutatják be a látogatóknak. Az orosz képzőművészet alkotásai az Állami Tretyjakov Képtárban tekinthetők meg.

SZLOVÁKIA

250 éve született Anton Bernolák (1762–1813) **szlovák katolikus plébános, nyelvész.** Az Árva megyei Szlanicán született, középiskoláit Rózsahelyen (Ružomberok) és Pozsonyban (Bratislava) végezte. Bécsben tanult teológiát, később a nagyszombati püspöki vikárius titkára lett, azután Érsekújvárott lelkészkedett. Nagy műveltségű, sok nyelven beszélő ember volt. Érdekelte a zene, az esztétika, a nyelvészet és a természettudomány is. Ötnyelvű szótárt (szlovák–cseh–latin–német–magyar) szerkesztett. Kidolgozta a szlovák irodalmi nyelv és helyesírás első normáit, ami hozzájárult a Lúdvít Stúr-féle nyelvreform sikeréhez. Szobra Érsekújvár (Nové Zámky) főterén látható, nyughelye a Szentháromság-kápolnában található.

TÖRÖKORSZÁG

300 éve hunyt el Buhurizade Itri (1640[?]-1712[?]) **a török klasszikus zene kimagasló képviselője.** Enderunban tanult zenét, de érdeklődött a költészet, a kalligráfia és a kertművészet iránt is. Valószínűleg a mevlevi dervisrend tagja volt. Számos zenedarabot írt a rend számára. Igen termékeny zeneszerző volt, de csak mintegy negyven műve maradt ránk. Az isztambuli udvartól IV. Mehmed szultán uralkodása idején kapta a legtöbb támogatást. Az utókor tisztelete jeléül arcképet tette a török szájlírás bankjegyre.

300 éve hunyt el Yusuf Nabi (1642–1712) **török költő és filozófus.** A szultáni udvarban, Isztambulban különféle tisztségeket töltött be, és hosszú ideig élt Aleppóban is. Költőként lett ismert IV. Mehmed szultán udvarában. Elbeszélő költeményeiben számos népszerű történetet, úti élményt örökített meg. Korának legfontosabb eseményeit, és az azokkal kapcsolatos kritikáját is írásaiba foglalta. Fiának ajánlott tanító költeményében erkölcsi és filozófiai nézeteit összegezte az iszlám tanításaira alapozva.

Hasznos lexikonok, adattárak

- Bartha Lajos–Marik Miklós: *Csillagásztörténet A–Z*. Bp., 1982.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Bp., 1983.
- Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 1–3. köt. Bp., 1998–1999.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a repülés történetében*. Dunaszerdahely, 2002.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók az autómobilok történetében*. Dunaszerdahely, 2003.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hajózás és a vasút történetében*. Dunaszerdahely, 2004.
- Bödök Zsigmond: *Nobel-díjas magyarok*. 5. jav., bőv. kiad. Dunaszerdahely, 2005.
- Bödök Zsigmond: *Magyar feltalálók a hírközlés történetében*. Dunaszerdahely, 2006.
- Budapest lexikon*. I–II. köt. Főszerk. Berza László. Bp., 1993.
- Estók János–Szerencsés Károly: *Híres nők a magyar történelemben*. Bp., 2007.
- Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1982-től főszerk. Sipka László, 1994-től Nagy Ferenc.
- Havas László: *A magyar sport aranykönyve*. Bp., 1978.
- Horváth Jenő: *Évszámok könyve: egyetemes és magyar történelmi, művelődéstörténeti kronológia*. Bp., 2001.
- Karasszon Dénes: *A magyar állatorvoslás kultúrtörténete*. 1–2. köt. Piliscsaba, 2005.
- Kerékgyártó Árpád: *Magyarország emléknappjai*. 2. kiad. Bp., 1987.
- Kortárs magyar művészeti lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1999–2001.
- Magyar agrártörténeti életrajzok*. 1–3. köt. Szerk. Für Lajos, Pintér János. Bp., 1987–1989.
- Magyar életrajzi lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967–1991.
- Magyar géniusz*. Összeáll. Rác Árpád, Szörényi László, Gazda István. Bp., 2001.
- Magyar Katolikus Lexikon*. Bp., 1993–.
- Magyar műzeumi arképcsarnok*. Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula. Bp., 2002.
- Magyar műszaki alkotók*. Szerk. Révész Arnold István, Vargha Vilmos. Bp., 1964.
- Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp., 2003–.
- Magyar Örökség*. Laudációk könyve 1995–2000. Bp., 2001.
- Magyar Örökség*. Laudációk könyve 2001–2005. Bp., 2006.
- A magyar sport az eredmények tükrében*. Bp., 1955.
- A magyar sport évkönyve*. Bp., 1954., 1979.
- Magyar sportenciklopédia*. Főszerk. Lévai György. Bp., 2002.
- Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. Székely György. Bp., 1994.
- Magyar történeti kronológia, 1971–1990*. (A függelékben 1992-ig.) Összeáll. Seifert Tibor. Bp., 1994.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–2002*. 1–3. köt. Bp., 2003.
- Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig*. Főszerk. Nagy Ferenc. Bp., 1997.
- A magyarok krónikája*. Összeáll., szerk. és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Bp., 2000.
- Magyarország a XX. században*. IV. köt. *Tudomány*. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1999.
- Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája (1895–1995)*. Szerk. Kutassi László. Bp., 1995.
- Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig négy kötetben*. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1981–1982.
- Magyar utazók lexikona*. Szerk. Balázs Dénes. Bp., 1993.
- Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. 1–5. köt. (Bővített reprint kiad.) Bp., 1995.
- Móra László, Próder István: *A magyar kémia és vegyipar kronológiája, 1800–1950*. Sajtó alá rend. Gazda István. Bp., 1997.
- Műszaki nagyjaink*. I–VI. Főszerk. Szőke Béla, Péntes István. Bp., 1967–1986.
- Művészeti lexikon*. 1–4. köt. Főszerk. Zádor Anna, Genthon István. Bp., 1965–1968.
- Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Bp., 2000.
- Nemzeti évfordulóink*. Főszerk. Estók János. Bp., 2004–.

- Pedagógiai Lexikon*. 1–3. köt. Bp., 1997.
- Reményi Gyenes István: *Ismérjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Bp., 1997.
- Révai Új Lexikona*. 1–18. köt. Szekszárd, 1996–2007.
- Seregélyi György: *Magyar festők és grafikusok adattára*. Szeged, 1988.
- A sport krónikája*. Szerk. Walter Umminger. (A magyar vonatkozású sporttörténeti részt írta: Takács Ferenc) Bp., 1992.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp., 1891–1914. (CD-ROM-on is)
- A technika krónikája*. Szerk. Felix R. Paturi. (A magyar vonatkozású szövegekkel kiegészítette: Greguss Ferenc, Sipka László et al.) Bp., 1991.
- Technikatörténeti kronológia*. Szerk. Csetri Elek, Jenei Dezső. 2. kiad. Kolozsvár, 1998.
- Tudományos évfordulóink, 2004*. Szerk. Nagy Ferenc. Bp., 2004.
- Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. köt. Főszerk. Markó László. Bp., 2001–2007.
- Új magyar irodalmi lexikon*. 1–3. köt. Főszerk. Péter László. 2. kiad. Bp., 2000.
- Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.
- Világhíres magyarok*. Szerk. Gazda István, Gervai András. Bp., 2004.
- Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.
- Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. 1–4. köt. Bp., 1960–1970.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977.

Az írások szerzői

<i>A. Szála Erzsébet</i>	Nyugat-Magyarországi Egyetem
<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Antal Ildikó</i>	Elektrotechnikai Múzeum
<i>Balázs Lajos</i>	csillagásztörténész
<i>Bányai Réka</i>	Teleki Téka, Marosvásárhely
<i>Beke László</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Bozó Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Bubryák Orsolya</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Császtvay Tünde</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Csukovits Enikő</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Fejér László</i>	vízépítő mérnök, technikatörténész
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fónagy Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Földes Györgyi</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gombos László</i>	Zenetörténeti Múzeum
<i>Gödölle Mátyás</i>	Magyar Nemzeti Múzeum
<i>Halász Péter</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Hargittay Emil</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Haraszti György</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Horváth Richárd</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Horváth Zsuzsanna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Jerovetz György</i>	MTA Művészettörténeti Kutatóintézet
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Karasszon Dénes</i>	Szent István Egyetem Állatorvosi Kar
<i>Lengyel Réka</i>	MTA Irodalomtudományi Intézet
<i>Oborni Teréz</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Papp Ágnes</i>	MTA Zenetudományi Intézet
<i>Póto János</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Réthelyi Miklós</i>	nemzeti erőforrás miniszter
<i>Sasvári Edit</i>	Kassák Múzeum
<i>Sipka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Sliz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Soós István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Sragner Márta</i>	könyvtáros, bibliográfus
<i>Szabó Lajos</i>	Testnevelési és Sportmúzeum
<i>Szabó T. Attila</i>	biológiatörténész
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szállási Árpád</i>	Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum
<i>Szász Zoltán</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szegedy-Maszák Mihály</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Szentpéteri József</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Szotyori Nagy Ágnes</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Török Zsolt</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Tringli István</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Ujváry Anna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Valachi Anna</i>	irodalomtörténész
<i>Weisz Boglárka</i>	MTA Történettudományi Intézet
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA Történettudományi Intézet

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	5
<i>Szentágotthai János</i>	5
<i>Solti György (Sir Georg Solti)</i>	9
<i>Aranka György</i>	10
<i>Beszédes József</i>	11
<i>Bod Péter</i>	12
<i>Bozsay Dezső</i>	13
<i>Csáth Géza</i>	14
<i>Ferenczy Károly</i>	15
<i>Garay János</i>	16
<i>Gyenes János (Juan Gyenes)</i>	17
<i>Haraszty Ágoston</i>	18
<i>Hubay Jenő</i>	19
<i>Kabos Gyula</i>	20
<i>Kádár János</i>	21
<i>Kájoni János</i>	22
<i>Karinthy Frigyes</i>	23
<i>Kassák Lajos</i>	24
<i>Kelemen László</i>	25
<i>Kovács (Ádám) Pál</i>	26
<i>Kövesligethy Radó</i>	27
<i>Örkény István</i>	28
<i>Ottlik Géza</i>	29
<i>Pázmány Péter</i>	30
<i>Shöffner Miklós (Nicolas Shöffner)</i>	31
<i>Stein Aurél</i>	32
<i>Széchenyi Béla gróf</i>	33
<i>Szemere Bertalan</i>	34
<i>Szentpéteri József</i>	35
<i>Szóts István</i>	36
<i>Téleki Blanka grófnő</i>	37
<i>Tóth Ágoston Rafael</i>	38
<i>Várkonyi Zoltán</i>	39
<i>Zsigmond király</i>	40
<i>Zsivótzky Gyula</i>	41
További évfordulók	42
A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája	63
Kitekintés	64
<i>Raoul Wallenberg</i>	64
Hasznos lexikonok, adattárak	68
Az írások szerzői	70

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Hatos Pál
Telefonszám: (+36 1) 381 5191
Faxszám: (+36 1) 381 5193
E-mail cím: emlekev@bbi.hu • Honlap: www.balassi-intezet.hu
Korrektor: Eperjessy László
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák: Pharma Press Kft.
Felelős vezető: Dávid Ferenc

HU ISSN 1785-6167